بعونہ تعالیٰ

انٹرمیڈیٹ کورس فارسی

مجوزۂ سنڈیکیٹ برای امتحان سنہ ۱۸۹۱ع

مؤلفہ

ادیب المعی فاضل لوذعی جناب مولوی محمد امجد علی ایم اے پروفیسر میور سنٹرل کالج الہ آباد

باہتمام

بندہ بارگاہ احد جلال الدین احمد بن جناب مولوی محمد محی الدین مدرس اول
گورنمنٹ ہائی اسکول الہ آباد

سنہ ۱۸۸۹ع

در مطبع انوار احمدی واقع الہ آباد مطبوع شد

دفعہ اول ۵۰۰ قیمت ۸؍ محصول ذمہ خریدار

فہرست انٹرمیڈیٹ کورس فارسی

انتخاب از گلستان سعدی

بسم الله الرحمن الرحیم

منت خدای را عزّ و جلّ که طاعتش موجب قربت است و بشکر اندرش مزید نعمت۔ ہر نفسی که فرو میرود ممدِ حیاتست و چون برمے آید مُفرّحِ ذات۔ پس در ہر نفسی دو نعمت موجود ہست و بر ہر نعمتے شکرے واجب۔ بیت

از دست و زبانِ که برآید — کز عہدۂ شکرش بدر آید

قوله تعالیٰ۔ "اِعْمَلُوْا آلَ دَاوٗدَ شُکْرًا وَّقَلِیْلٌ مِّنْ عِبَادِیَ الشَّکُوْرُ" قطعہ

بندہ ہمان بہ که ز تقصیرِ خویش — عذر بدرگاہِ خدا آورد
ورنه سزاوارِ خداوندیش — کس نتواند که بجا آورد

بارانِ رحمتِ بیحسابش ہمه را رسیدہ۔ و خوانِ نعمتِ بیدریغش ہمه جا کشیدہ۔ پردۂ ناموسِ بندگان بگناہِ فاحش ندرد۔ و وظیفه روزی بخطای منکر نبرد۔ قطعہ

اے کریمے کہ از خزانۂ غیب   گبر و ترسا وظیفہ خور داری

دوستان را کجا کنی محروم   تو کہ با دشمنان نظر داری

فراشِ بادِ صبا را گفتہ تا فرشِ زمردین بگسترد - و دایۂ ابرِ بہاری را فرمودہ تا بناتِ نبات را در مہدِ زمین بپرورد - و درختان را بخلعت نوروزی قبائے استبرق در بر گرفتہ - و اطفالِ شاخ را بقدومِ موسمِ ربیع کلاہِ شگوفہ بر سر نہادہ - عصارۂ نحلی بقدرتِ او شہد فائق شدہ - و تخمِ خرمائے بتربیتِ او نخلِ باسق گشتہ - قطعہ

ابر و باد و مہ و خورشید و فلک در کارند   تا تو نانی بکف آری و بغفلت نخوری

ہمہ از بہرِ تو سرگشتہ و فرمان بردار   شرطِ انصاف نباشد کہ تو فرمان نبری

در خبر است از سرورِ کائنات مفخرِ موجودات رحمتِ عالمیان صفوۂ آدمیان تتمۂ دورِ زمان - بیت

شَفِیْعٌ مُّطَاعٌ نَبِیٌّ کَرِیْمٌ   قَسِیْمٌ جَسِیْمٌ نَسِیْمٌ وَسِیْمٌ

بیت

بَلَغَ الْعُلٰی بِکَمَالِہٖ   کَشَفَ الدُّجٰی بِجَمَالِہٖ

حَسُنَتْ جَمِیْعُ خِصَالِہٖ   صَلُّوْا عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ

بیت

چہ غم دیوارِ امت را کہ دارد چون تو پشتیبان   چہ باک از موجِ بحر آن را کہ باشد نوح کشتیبان

کہ یکے از بندگان گنہگار پریشان روزگار دست انابت بامید اجابت بدرگاہ خداوند جلّ وعلا بردارد۔ ایزد تعالیٰ درو نظر نکند۔ بازش بخواند۔ بار دیگر اعراض فرماید۔ بازش بتضرّع وزاری بخواند۔ حق سبحانہ تعالیٰ گوید "یَا مَلَائِکَتِیْ قَدِ اسْتَحْیَیْتُ مِنْ عَبْدِیْ وَلَیْسَ لَہٗ غَیْرِیْ" دعوتش را اجابت کردم و امیدش برآوردم کہ از بسیاری دعا و گریۂ بندہ ہمے شرم دارم۔ **بیت**

کرم بین و لطفِ خداوندگار　　گنہ بندہ کرد است و او شرمسار

عاکفانِ کعبۂ جلالش بتقصیر عبادت معترفند کہ "مَا عَبَدْنَاکَ حَقَّ عِبَادَتِکَ" و واصفانِ حلیۂ جمالش بتحیّر منسوب کہ "مَا عَرَفْنَاکَ حَقَّ مَعْرِفَتِکَ" **قطعہ**

گر کسے وصفِ او ز من پرسد　　بیدل از بی نشان چہ گوید باز
عاشقان کشتگانِ معشوقند　　بر نیاید ز کشتگان آواز

یکے از صاحبدلان سر بجیبِ مراقبہ فرو بردہ بود و در بحرِ مکاشفہ مستغرق شدہ۔ حالیکہ ازان معاملت باز آمد۔ یکی از محبان گفت ازین بوستان کہ بودی چہ تحفہ کرامت کردی اصحاب را۔ گفت بخاطر داشتم کہ چون بدرخت گل برسم دامنی پر کنم ہدیۂ اصحاب را۔ چون برسیدم بوے گلم چنان مست کرد کہ دامنم از دست برفت۔

قطعه

ای مرغ سحر عشق ز پروانه بیاموز — کان سوخته را جان شد و آواز نیامد
این مدعیان در طلبش بیخبرانند — کانرا که خبر شد خبرش باز نیامد

قطعه

ای برتر از خیال و قیاس و گمان و وهم — وز هر چه گفته‌اند و شنیدیم و خوانده‌ایم
دفتر تمام گشت و بپایان رسید عمر — ما همچنان در اول وصف تو مانده‌ایم

ذکر محامد پادشاه اسلام اتابک ابوبکر بن سعد بن زنگی نوّر الله مرقده

ذکر جمیل سعدی که در افواه عوام افتاده است و صیت سخنش که در بسیط زمین رفته - و قصب الجیب حدیثش که همچو شکر میخورند و رقعهٔ منشآتش که همچو کاغذ زر می برند - بر کمال فضل و بلاغت او حمل نتوان کرد - بلکه خداوند جهان و قطب دائرهٔ زمان و قائم مقام سلیمان و ناصر اهل ایمان اتابک اعظم مظفر الدنیا والدین ابوبکر بن سعد زنگی ظل الله فی ارضه رب ارض عنه و ارضه بعین عنایت نظر کرده است - و تحسین بلیغ فرموده - و ارادت صادق نموده لاجرم کافهٔ انام از خواص

عوام بمحبت او گراییده اند که «النّاسُ عَلیٰ دِینِ مُلوکِهِم» - رباعی

زانگه که ترا بر من مسکین نظر است — آثارم از آفتاب مشهورتر است
گر خود همه عیبها بدین بنده در است — هر عیب که سلطان بپسندد هنر است

قطعه

گلی خوشبوی در حمام روزی — رسید از دست محبوبی بدستم
بدو گفتم که مشکی یا عبیری — که از بوی دلاویز تو مستم
بگفتا من گلی ناچیز بودم — ولیکن مدتی با گل نشستم
کمال همنشین در من اثر کرد — وگرنه من همان خاکم که هستم

اَللّٰهُمَّ مَتِّعِ الْمُسْلِمِینَ بِطُولِ حَیٰوتِهٖ وَضَاعِفْ ثَوَابَ جَمِیلِ حَسَنَاتِهٖ وَارْفَعْ دَرَجَةَ اَوِدَّائِهٖ وَوُلَاتِهٖ وَدَمِّرْ عَلیٰ اَعْدَائِهٖ وَشُنَاتِهٖ بِمَا تُلِیَ فِی الْقُرْاٰنِ مِنْ اٰیَاتِهٖ وَاٰمِنْ بَلَدَهٗ یَا رَبِّ وَاحْفَظْ وَلَدَهٗ - قطعه

لَقَدْ سَعِدَ الدُّنْیَا بِهٖ دَامَ سَعْدُهٗ — وَاَیَّدَهُ الْمَوْلیٰ بِاَلْوِیَةِ النَّصْرِ
کَذٰلِکَ تَنْشَا لِینَةٌ هُوَ عِرْقُهَا — وَحُسْنُ نَبَاتِ الْاَرْضِ مِنْ کَرَمِ الْبَذْرِ

ایزد تعالی و تقدس خطهٔ پاک شیراز را بهیبت حاکمان عادل و همت عالمان عامل تا زمان قیامت در امان سلامت نگهدارد - قطعه

اقلیم پارس را غم از آسیب دهر نیست — تا بر سرش بود چو توئی سایهٔ خدا

امروز کس نشان ندہد در بسیطِ خاک — مانندِ آستانِ درت مأمنِ رضا
بر تست پاسِ خاطرِ بیچارگان۔ و شکر — بر ما۔ و بر خدای جہان آفرین جزا
یارب ز بادِ فتنہ نگہدار خاکِ پارس — چندانکہ خاک را بود و باد را بقا

در سببِ تالیفِ کتاب

یک شب تاملِ ایامِ گذشتہ میکردم و بر عمرِ تلف کردہ تاسف می خوردم۔ و سنگلاخہ دل را بالماسِ آبِ دیدہ می سفتم و این بیتہا مناسبِ حالِ خود می گفتم۔ مثنوی

ہر دم از عمر می رود نفسے — چون نگہ می کنم نماند بسے
اے کہ پنجاہ رفت و در خوابی — مگر این پنج روز دریابی
خجل آنکس کہ رفت و کار نساخت — کوسِ رحلت زدند و بار نساخت
خوابِ نوشینِ بامدادِ رحیل — باز دارد پیادہ را ز سبیل
ہر کہ آمد عمارتِ نو ساخت — رفت و منزل بدیگری پرداخت
وان دگر پخت ہمچنین ہوسے — وین عمارت بسر نبرد کسے
یارِ ناپایدار دوست مدار — دوستی را نشاید این غدار
مادہ عیشِ آدمی شکم است — تا بتدریج میرود چہ غم است
گر بہ بندد چنانکہ نگشاید — گو دل از عمر برکند شاید

در کشاید چنانکه نتوان بست — گو بشو از حیاتِ دنیا دست
چار طبعِ مخالف و سرکش — چند روزے بوند باهم خوش
گر یکے زین چهار شد غالب — جانِ شیرین برآید از قالب
لاجرم مردِ عارفِ کامل — ننهد بر حیاتِ دنیا دل
نیک و بد چون ہمے بباید مرد — خنک آن کس که گوی نیکی برد
برگِ عیشی بگورِ خویش فرست — کس نیارد ز پس تو پیش فرست
عمر برفست و آفتابِ تموز — اندکے ماند و خواجه غره هنوز
اے تهیدست رفته در بازار — ترسمت پر نیاوری دستار
هر که مزروع خود خورد بخوید — وقتِ خرمنش خوشه باید چید
پند سعدی بگوشِ دل بشنو — ره چنین ست مرد باش و برو

بعد از تأمل مصلحت آن دیدم که در نشیمن عزلت نشینم و دامن صحبت فراهم چینم و دفتر از گفتارهاے پریشان بشویم و من بعد پریشان نگویم۔ بیت

زبان بریده بکنجی نشسته صمٌ بکمٌ — به از کسی که نباشد زبانش اندر حکم

یکی از دوستان که در کجاوه همنشینِ من بودے و در حجره جلیس برسم قدیم از در درآمد چندانکه نشاط ملاعبت کرد و بساط مداعبت گسترد جوابش نگفتم و سر از زانوے تعبد برنگرفتم رنجیده نگه کرد و گفت۔ قطعه

کنونت که امکانِ گفتار هست — بگوے برادر بلطف و خوشے

که فردا چو پیک اجل در رسد — بحکم ضرورت زبان درکشی

کسے از متعلقان منش بر حسب واقعه مطلع گردانید که فلان عزم کرده است و نیت جزم - که بقیت عمر معتکف نشیند و خاموشی گزیند - تو نیز اگر توانی سر خویش گیر و مجانبت پیش - گفتا بعزت عظیم و صحبت قدیم که دم برنیارم و قدم برندارم مگر آنگه که سخن گفته شود بعادت مالوف و طریق معروف که آزردن دل دوستان جهلست و کفارت یمین سهل - خلاف راه صواب است و عکس راے اولی الالباب ذوالفقار علی در نیام و زبان سعدی در کام - قطعه

زبان در دهان خردمند چیست — کلید در گنج صاحب هنر
چو در بسته باشد چه داند کسے — که جوهر فروش ست یا پیلهور

قطعه

اگرچه پیش خردمند خامشی ادبست — بوقت مصلحت آن به که در سخن کوشی
دو چیز طیرهٔ عقلست دم فروبستن — بوقت گفتن و گفتن بوقت خاموشی

فی الجمله زبان از مکالمت او درکشیدن قوت نداشتم - و روی از محادثت بگردانیدن مروت ندانستم که یار موافق بود و محب صادق بیت

چو جنگ آوری با کسے در ستیز — که ازوی گزیرت بود یا گریز

بحکم ضرورت سخن گفتم و تفرج کنان بیرون رفتم - در فصل ربیعی که صولت

بر د آرمیده بود و آوانِ دولت در رسیده ـ قطعه

اولِ اردی بهشت ماهِ جلالی بلبلِ گوینده بر منابرِ قضبان
بر گلِ سرخ از نم افتاده لآلی همچو عرق بر عذارِ شاهدِ غضبان

شب را به بوستان با یکی از دوستان اتفاقِ مبیت افتاد موضعی خوش و خرم ـ و درختانِ دلکش و درهم گفتی که خردهٔ مینا بر خاکش ریخته و عقدِ ثریا از تاکش آویخته ـ قطعه

روضة ماء نهرها سلسال دوحة سجع طیرها موزون
آن پر از لاله‌هاے رنگارنگ وین پر از میوه‌هاے گوناگون
باد در سایهٔ درختانش گسترانیده فرشِ بوقلمون

بامدادان که خاطرِ باز آمدن بر رای نشستن غالب آمد دیدمش دامنی گل و ریحان و سنبل و ضیمران فراهم آورده و آهنگِ رجوع کرده ـ گفتم گلِ بوستان را چنانکه دانی بقائے و عهدِ گلستان را وفائی نباشد ـ و حکیمان گفته اند هرچه نپاید دلبستگی را نشاید ـ گفتا طریق چیست ـ گفتم برای نزهتِ ناظران و فسحتِ حاضران کتابِ گلستان توانم تصنیف کردن که بادِ خزان را بر ورقِ او دستِ تطاول نباشد و گردشِ زمان عیشِ ربیعش را بطیشِ خریف مبدل نکند ـ نظم

به چه کا آیدت زگل طبقی از گلستانِ من ببر ورقی

گل همین پنج روز و شش باشد   وین گلستان همیشه خوش باشد

حالیکه من این حکایت بگفتم دامن گل بریخت و در دامنم آویخت که الکریم اذا وعد وفی" فصلی دو همان روز اتفاق بیاض افتاد در حسن معاشرت و آداب محاورت. در لباسی که متکلمان را بکار آید و مترسلان را بلاغت افزاید فی الجمله هنوز از گلستان بقیتی مانده بود که کتاب گلستان تمام شد. والله اعلم و احکم بالصواب

ذکر بادشاهزاده جهان سعد بن ابی بکر بن سعد نور الله قبره

و تمام آنگه شود بحقیقت که پسندیده آید در بارگاه جهان پناه سایه کردگار پرتو لطف پروردگار و ذخر زمان و کهف امان المؤیَّد من السماء المنصور علی الاعداء عضد الدولة القاهرة سراج الملة الباهرة جمال الانام مفخر الاسلام سعد بن اتابک الاعظم شهنشاه المعظم مالک رقاب الامم مولی ملوک العرب والعجم سلطان البر والبحر وارث ملک سلیمان مظفر الدین ابوبکر بن سعد بن زنگی ادام الله اقبالهما و ضاعف اجلالهما و جعل الی کل خیر مآلهما بکرشمهٔ خداوندی مطالعه فرماید. قطعه

گر التفات خداوندیش بیاراید   نگارخانهٔ چینی و نقش ارژنگی

امید هست که روی ملال در نکشد　　ازین سخن که گلستان نه جای دلتنگیست
علی الخصوص که دیباچهٔ همایونش　　بنام سعد ابوبکر سعد بن زنگیست

ذکر امیر کبیر فخر الدین ابی بکر بن ابی نصر اطال اللہ عمرہ

دیگر عروس فکر من از بیجمالی سر بر نیارد و دیدهٔ یاس از پشت پای خجالت بر ندارد - و در زمرهٔ صاحب نظران متجلی نشود مگر آنگه که متحلی گردد بزیور قبول امیر کبیر عالم عادل مظفر منصور ظهیر سریر سلطنت مشیر تدبیر مملکت کهف الفقرا ملاذ الغربا مربی الفضلا محب الاتقیا افتخار آل پارس یمین الملک ملک الخواص باربک فخر الدولة والدین غیاث الاسلام والمسلمین عمدة الملوک والسلاطین ابی بکر بن ابی نصر اطال اللہ عمره واجلّ قدره وشرّح صدره وضاعف اجره که ممدوح اکابر آفاق است و مجموع مکارم اخلاق -

شعر

سایهٔ عنایت اوست　　گنهش طاعتست و دشمن دوست

سایر بندگان و حواشی خدمتی معین ست که اگر در ادای برخی ازان تهاون و تکاسل روا دارند در معرض خطاب آیند و در محل عتاب - مگر برین طائفهٔ درویشان که شکر نعمت بزرگان واجب ست و ذکر جمیل و دعای خیر و ادای چنین خدمت در غیبت اولیترست که در حضور

این تصنّع نزدیکست و آن از تکلّف دور۔ باجابت مقرون باد۔ قطعہ

پشتِ دوتای فلک راست شد از خرّمی — تا چو تو فرزند زاد مادرِ ایّام را
حکمتِ محض است اگر لطفِ جهان آفرین — خاص کند بندهٔ مصلحتِ عام را
دولتِ جاوید یافت هر که نکونام زیست — کز عقبش ذکرِ خیر زنده کند نام را
وصفِ ترا گر کنند ور نکنند اهلِ فضل — حاجتِ مشّاطه نیست رویِ دلارام را

ذکر تقصیر خدمت و موجب اختیار عزلت

تقصیر و تقاعدی که در مواظبتِ خدمتِ بارگاهِ خداوندی میرود بنا بر آن است که طائفه از حکمای هندوستان در فضائلِ بزرجمهر سخن می گفتند بآخر جز این عیبش ندانستند که در سخن گفتن بطی است یعنی درنگ بسیار میکند و مستمع را بسی منتظر می باید بود تا وے تقریرِ سخنی کند۔ بزرجمهر بشنید و گفت اندیشه کردن که چگویم به از پشیمانی خوردن که چرا گفتم۔ نظم

سخندانِ پرورده پیرِ کهن — بیندیشد آنگه بگوید سخن
مزن بی تأمل بگفتار دم — نکو گوے اگر دیر گ
بیندیش وانگه برآور نفس — وزان پیش بـ
بنطق آدمی بهترست از دواب — دواب از

فکیف در نظرِ اعیانِ حضرتِ خداوندی عزّ نصـ

و مرکز علماے متبحر اگر در سیاقت سخن دلیری کنم شوخی کردہ باشم و بضاعت مزجات بحضرت عزیز آوردہ - و شبہ در بازار جوہریان جوی نیرزد - و چراغ پیش آفتاب پرتوے ندارد - و منارۂ بلند بر دامن کوہ الوند پست نماید -

مثنوی

ہر کہ گردن بدعوے افرازد   خویشتن را بگردن اندازد
سعدی افتادہ ایست آزادہ   کس نیاید بجنگ افتادہ
اول اندیشہ وانگہے گفتار   پاے پیش آمدست و پس دیوار
نخلبندم ولے نہ در بستان   شاہدم من ولے نہ در کنعان

لقمان را گفتند حکمت از کہ آموختی - گفت از نابینایان کہ تا جاے نہ بینند پاے ننہند - قَدِّمِ الْخُرُوْجَ قَبْلَ الْوُلُوْجِ مصرعہ
مردیت بیازماے وانگہ زن کن ۔

قطعہ

گرچہ شاطر بود خروس بجنگ   چہ زند پیش باز روئین چنگ
گربہ شیرست در گرفتن موش   لیک موش ست در مصاف پلنگ

اما باعتماد وسعت کہ چشم از عوائب زیردستان بپوشند - و در افشاے جرائم کہتران نکوشند - کلمۂ چند بطریق اختصار از نوادر و امثال و شعر و حکایات و سیر ملوک ماضی رحمہم اللہ درین کتاب درج کردیم - و برخی از عمر گرانمایہ بروے خرج - موجب تصنیف کتاب این بود - و باللہ

التوفیق۔ قطعه

بماند سالها این نظم و ترتیب　　ز ما هر ذره خاک افتاده جایے
غرض نقشی ست کز ما یاد ماند　　که هستی را نمی بینم بقایے
مگر صاحبدلے روزے برحمت　　کند در کار درویشان دعائی

امعان نظر در ترتیب کتاب و تهذیب ابواب ایجاز سخن را مصلحت دید۔ تا برین روضهٔ غنا و حدیقهٔ غلبا را چون بهشت هشت باب اتفاق افتاد۔ ازین مختصر آمد تا بملالت نانجامد۔ وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِالصَّوَابِ وَاِلَیْهِ الْمَرْجِعُ وَالْمَآب

انتخاب از انوار سهیلی

باب سیوم در منافع موافقتِ دوستان و معاضدتِ ایشان

رای گفت برہمن را کہ شنیدم داستانِ دوستان کہ بسعی غمازی مفسد کارِ ایشان بعداوت انجامیدہ بیگناہے بقتل رسید۔ وایزد تعالے مکافاتِ آن غدار فتنہ انگیز بوے رسانید۔ اکنون اگر وقت اقتضا کند بیان فرماید۔ حالتِ دوستانِ یکدل و یکجہت و برخوردن ایشان از نہالِ محبت و مودت و در دفعِ خصمان ہم پشت دیگرے بودن و رضاے دیگری را بر رضاے خود تقدیم نمودن۔ برہمن گفت قطعہ

اے خسرو زمانہ کہ از روی معدلت — مسند فرازِ گنبدِ اخضر نہادہ
بادا ابلقِ سپہر ترا رام کز ظفر — صد داغ بر جبینِ مہ و خور نہادہ

بدانکہ نزدِ خردمندانِ کامل الذات و ہنرمندانِ ستودہ صفات ہیچ نقدے گرانمایہ تر از وجودِ دوستانِ مخلص و ہیچ درجہ بلند پایہ تر از حصولِ یارانِ خالص نیست بیت

زانکہ در آفاق ز برنا و پیر — ہیچ کس از یار ندارد گزیر

و بهر آئینۀ جمعی که سکۀ محبت ایشان در دار الضرب اخلاص بسکۀ وفاداری آرایش یافته و نهال مودت شان در روضۀ اختصاص برشحۀ یکجهتی و رضاجوئی پرورش پذیرفته راحت روح و مدد فیض و فتوح اند و فائده دوستان بسیار و منفعت ایشان بیشمار است از جمله آنکه در ایام دولت مدد مواد صحبت و معاشرت باشند و در زمان نکبت طریقۀ معاونت و وظیفۀ همراهی و مظاهرت مسلوک دارند قطعه

یار بیست ار که بس بیکس ست　　هر که مر او را بجهان یار نیست
زین همه نعمت که درین عالم ست　　هیچ به از یار وفادار نیست

و از جمله حکایاتی که در باب یاران یکدل و دوستان هم‌پشت بر صفحات تواریخ ثبت کرده اند حکایت زاغ و موش و کبوتر و سنگ پشت و آهو بغایت مثلی روشن و قصۀ شیرین است رای پرسید که چگونه بوده است آن حکایت برهمن گفت آورده اند که در ناحیت کشمیر موضعی دلپذیر و مرغزاری بی نظیر بود چنانچه روی زمینش از کثرت ازهار مانند صحن آسمان آراسته بودی و از عکس ریاحین عطر بیزش پر زاغ چون دم طاوس نمودی

مثنوی

ز هر سو چشمه چون آب حیوان　　چراغ لاله هر جانب فروزان
بنفشه رسته و سنبل دمیده　　نسیم صبح جیب گل دریده

شقائق بر یکے پا ایستادہ — چو بر شاخ زمرد جام بادہ

بسبب آنکه در آن مرغزار شکار بسیار بود- صیادان آنجا آمد و شد بیشتر کردندی و پیوسته جهت صید وحوش و قید طیور دام حیله گستردندی در آن بیشه زاغے بر درختی بزرگ آشیانه گرفته بود- و از صفحات ن نهال نکته حُبُّ الْوَطَنِ مِنَ الْاِیْمَانِ مطالعه کرده- روزی ے درخت نشسته زیر و بالا می نگریست و براست و چپ نظر ـ ناگاه صیادے دید که دامی بر گردن و توبره بر پشت روست بتعجیل هر چه تمامتر روے بدان درخت نهاده می آید زاغ بترسید و با خود گفت- قطعه

س را چه افتادست — که بدین اضطراب مے آید
یست گر چه سبب — این چنین با شتاب می آید

ق و ممکن که بقصد من کمر بسته باشد- و برای صید من تیر تدبیر در کمان تزویر پیوسته- و حالا حزم اقتضای آن میکند که جائے نگاهدارم می نگرم- مصرعه — تا ببینم که چه از پرده برون می آید

زاغ در پس برگ متواری شده دیده ترصد بر گماشت- و صیاد بپاے درخت آمده دام باز کشید و دانه چند بر بالای آن پاشیده در کمینگاه نشست- ساعتی بر آمد فوجی کبوتران در رسید- و سردار

ایشان کبوترے بود کہ اورا مُطوّقہ گفتندے با ذہنی روشن و زیرکی تمام وفہمی کامل وحدسی قوی واین کبوتران بمتابعتِ او مباہات نمودندے وبطاعت وملازمتِ او افتخار کردندے و روزگار در خدمتِ او کہ سرمایۂ صلاح وپیرایۂ فوز وفلاح بود بسر بردندے چندانکہ چشمِ کبوتران بر دانہ افتاد آتشِ گرسنگی شعلہ زدن گرفتہ عنانِ اختیار از کفِ اقتدارِ شان بیرون برد۔ مطوّقہ از روی شفقتی کہ مہتران را بر کہتران لازم است۔ ایشانرا بجانبِ تامل وتانّی میل داد و گفت

فرد

زراہِ حرص بتعجیل سوی دانہ مرو   بہوش باش کہ دامیست زیر ہر دانہ

جواب دادند کہ اے مہتر کارِ ما باضطرار رسیدہ وہم بغایتِ اضطراب انجامیدہ۔ با حوصلۂ تہی از دانہ ودلی پُر از اندیشہ مجالِ استماعِ نصیحت ومحل ملاحظہ عاقبت نیست۔ وبزرگان گفتہ اند۔ بیت

گرسنہ بر بلا دلیر بود   زان کہ از عمرِ خویش سیر بود

مطوّقہ دانست کہ آن حریصان دانہ جوے را بکمندِ موعظت مقید نتوان ساخت وبرسنِ ملامت از چاہِ غفلت وجہالت بر نتوان کشید۔

بیت

ہر کہ در بندگے حرص افتاد   مشکل از بندِ او شود آزاد

خواست تا از ایشان کناره کرده بگوشه بیرون رود - قائدِ قضا گردنِ او را بزنجیرِ تقدیر بربسته جانبِ دام کشید + مصرعه

ای بی بصر من میروم او میکشد قلّاب را + القصه مجموع آن کبوتران بیکبار احتیاط را برطرف نهاده فرود آمدند - دانه چیدن همان بود و در دامِ صیاد افتادن همان - مطوّقه فریاد برکشید - نه با شما گفتم که عاقبتِ شتاب کاری ناستوده است و بی تامل در کارها شروع کردن ناپسندیده - فرد

طریقِ عشق پرآشوب و آفتست ایدل + بیفتد آنکه درین راه باشتاب رود

حیرت و خجالت بر کبوتران مستولی شده دم درکشیدند - و صیاد از کمین گاه بیرون آمده باشادی تمام دوان شد - تا ایشان را در قیدِ ضبط و ربط آورده بمنزلِ خود مراجعت نماید - کبوتران را که چشم بر صیاد افتاد باضطراب درآمدند و هریک از ایشان در خلاصیِ خود کوشیده پر و بال میزدند - مطوقه گفت ای یاران شما هریک در نجاتِ خود سعی می نمائید و از خلاصی دیگر همدمان تغافل می ورزید مصرعه

نه چنین باشد شرطِ یاران است + در مذهبِ محبت فتوی بر آن است

استخلاصِ یاران را از خلاصِ خود مهم تر دانند - چنانکه گویند وقتی که دو رفیق بایکدیگر در کشتی نشسته بودند ناگاه در نزدیکی ساحل آن کشتی

بشکست هر دو در آب افتادند - ملاحی از کنارِ دریا خود را در آب افگند و عزم کرد که یکی از ایشان را بگیرد هر کدام که میل کردی فریاد برآوردی و گفتی - بیت

مرا بگذار و دستِ یارِ من گیر
که امی بیار اندرین گرداب تشویر

و اگر شما را قوّتِ آن نیست که حیاتِ یار را بر زندگانی خود ترجیح نمائید و نجاتِ او را از رستگاری خود بهتر شمرید - باری همه بطریقِ معاونت و موافقت قوّتی کنید تا باشد که ببرکتِ این وفاق و اتفاق دام از جای برگرفته شود و راهِ رهائی یابیم - کبوتران فرمان بجای آورده همه در قوّت متفق شدند و بدان حیلت دام را برکنده بر خود گرفتند - صیاد با وجودِ انفعال در پیِ ایشان می دوید و با امید آنکه آخر در مانند و بیفتند - و دیده بر ایشان دوخته میرفت - زاغ با خود اندیشه کرد که همراهی ایشان باید تا چنین صورتی عجیب از کتمِ عدم بعرصهٔ وجود آید و من از مثلِ این واقعه ایمن نیستم - اولی آنکه برابرِ ایشان شتافته معلوم کنم که عاقبتِ کارِ ایشان بچه انجامد - و آن تجربه را ذخیرهٔ روزگارِ خود ساخته در وقتِ احتیاج بکار برم - فرد

بر و ز تجربهٔ روزگار بهره بگیر
که بهرِ دفعِ حوادث ترا بکار آید

زاغ در پیِ ایشان پرواز کرد - مطوّقه با قومِ خود دام را برداشته

می‌پرید و صیاد حریص شوخ‌چشم دیده در ایشان گماشته راه می‌پیمود. مطوقه چون دید که هنوز صیاد در پی ایشانست و قوت طامعه در حرکت آمده او را بر آن میدارد که از پای ننشیند تا ایشان را بدست نیارد- روی بیاران کرد و گفت این ستیزه روی بجد تمام کمر بقصد ما بربسته است و در پی قتل ما نشسته و تا از چشم او ناپدید نشویم دل از ما برنگیرد و صواب آنست که بسوی آبادانی‌ها میل کنیم و بجانب باغها و درختها پرواز نماییم تا نظر او از ما منقطع شود و نومید و خجلت‌زده باز گردد- کبوتران بر طبق اشارت او راه بتافتند و از جانب دشت و صحرا بطرف عمارات شتافتند- صیاد چون ایشانرا ندید بحسرت تمام بازگردید- و زاغ همچنان میرفت تا کیفیت خلاصی ایشان معلوم کند و آنرا برای دفع همان واقعه و علاج همان حادثه ذخیره سازد تا بمضمون السعید من وعظ بغیره کار کرده باشد قطعه

عاقل آنست که در تجربهٔ نفع و ضرر ‌ ‌ ‌ ‌ از حریفان دگر بهرهٔ خود بردارد
هرچه دانست کز آن نفع رسد بستاند ‌ ‌ ‌ ‌ وانچه از وی ضرری فهم کند بگذارد

کبوتران از غدر صیاد ایمن شده در وجه استخلاص خود بمطوقه رجوع نمودند- و آن خردمند راست تدبیر بعد از تفکر و تدبر جواب داد که رای من چنان اقتضا میکند که ما را دوستی یار وفادار ازین مهلکه برون

نجات نیست ـ مصرعه . بی همرهی این راه بسر نتوان برد درین نزدیکی موشی است زیرک نام از دوستان من بزیادتی وفا اختصاص یافته و در آئین مروت از سائر یاران و هواداران بر سر آمده

بیت

رفیقِ مخلص و یار وفادار　　که در یاری ندارد جز وفا کار

ممکن که بمددگاری او ازین بند رهائی رو نماید و ازین مخاطره خلاصی دست دهد پس بویرانه که مسکنِ موش در وی بود فرود آمدند و نزدیک سوراخِ او رفته حلقهٔ در ارادت بجنبانیدند ـ صدای مطوقه بگوشِ زیرک رسید ـ بیرون آمد و چون یارِ خود را بستهٔ بندِ بلا دید جوی خونابه از چشمهٔ چشم بر صفحهٔ رخساره روان ساخت و آهِ دردآلود از جگرِ سوخته باوجِ سپهرِ کبود رسانید و گفت ـ مثنوی

چه حالست اینکه می بینم چه حالست　　درین حالت شکیبائی محالست

من ای یاران چسان فارغ نشینم　　چو یارِ خویش را در بند بینم

ای یارِ عزیز و ای رفیقِ موافق بکدام حیله درین بند افتادی و بچه سبب بدین رنج گرفتار شدی ـ مطوقه جواب داد که انواعِ خیر و شر و اصنافِ نفع و ضر باحکامِ قضا و قدر باز بسته اند هر چه کاتبِ ارادت در دیوانِ ازل بقلمِ مشیت بر صفحاتِ احوالِ مخلوقات کشیده لابد هست

که در عرصهٔ وجود بجلوه آید واحتراز واجتناب ازان هیچ فائده ندهد. فرد

قلم بتلخی وشیرینی ای پسر رفتست — اگر ترش بنشینی قضا چه غم دارد

وهمانا قضای ربانی وتقدیر یزدانی درین ورطهٔ هلاک افگند ودانه را بر من ویاران من جلوه داد. وباآنکه ایشانرا از سبکی وشتاب زدگی منع میکردم وبر تهتک وترک احتیاط ملامت مینمودم دست تقدیر پردهٔ غفلت در پیش دیدهٔ بصیرت من نیز فرو گذاشت وعقل روشن رای وخرد دوربین مرا در حجاب تیرهٔ جهالت ونادانی باز داشت وجمله بیکبار در دست محنت وچنگ بلیت گرفتار شدیم. موش گفت ای عجب که چون تو زیرکی با اینهمه حزم ودوربینی با نازلهٔ قضا مقاومت نتواند کرد وتیر تقدیر را بسپر حیله وتدبیر رد نتواند ساخت. مطوقه گفت ای زیرک ازین سخن درگذر که کسانیکه بقوت وشوکت وعقل وبصارت از من بیش اند وبجاه ومال وفضل وکمال از من بیش با تقدیر ازلی نتوانند کوشید واز قضای لم یزلی سر نتوانند کشید. "لا رادّ لقضائه ولا معقّب لحکمه" چون حاکم نافذ الامر قضا سلسلهٔ ارادت در جنباند ماهی را از قعر دریا بفضای هوا رساند ومرغ را از اوج هوا بحضیض زمین نشاند وهیچ آفریده را در امر قضا وقدر چاره نیست جز تسلیم ورضا. مثنوی

گر شود ذرات عالم پیچ پیچ / با قضای ایزدی هیچ اند هیچ
چون قضا بیرون کند از چرخ سر / عاقلان گردند جمله کور و کر
ماهیان افتند از دریا برون / دام گیرد مرغ پران را زبون
این قضا با دیست سخت و تند خو / خلق چون خس عاجزاند در پیش او

و بباید دانست که دانا را در باب جریان فرمان قضا بر و همان حکم تا دانست و رعیت حقیر در ورطهٔ تقدیر با سلطان عالم گیر یکسان.

بیت

بزد و زر نشاید ردّ احکام قضا کردن / نمی زیبد کسی را در قضا چون و چرا کردن

زیرک گفت ای مطوقه دل خوش دار که هر لباسی که خیاط ارادت ایزدی بر بالای یکی از ملازمان عتبهٔ عبودیت می دوزد خواه گریبانش بگوی دولت آراسته و خواه دامنش بطراز محنت پیراسته بی شبهه محض عنایت و عین کرامتست غایتش آنکه بنده بحقیقت آن حال دانا و بلطیفه که در ضمن آن اندراج یافته بینا نیست. و بینایان در این معنی گفته اند. فرد

بدُرد و صاف ترا کار نیست دم درکش / که هرچه ساقی ما ریخت عین الطافست

و آنچه ترا پیش آمده چون نیک درنگری صلاح حال در آن بوده. و بزرگان گفته اند. نوش صفا بی نیش جفا نباشد و گل راحت بی خار

محنت نزوید مصرعه بسا مراد که در ضمنِ نامرادیهاست
وچون زیرک این فصل فروخواند و بریدنِ بندها که مطوقه بدان بسته بود اشتغال نمود۔ مطوقه گفت ای دوستِ مهربان نخست بندِ یاران را بگشاے وخاطر از مهمِ ایشان جمع فرموده بجانبِ من گرای موش بدان سخن التفات نانموده بکارِ خود مشغول بود۔ مطوقه دیگر بار از روی مبالغه گفت کہ اے زیرک اگر رضای من طلبی وبحقوقِ دوستی قیام مینمائی شرط آنست که اول یارانِ مرا از بند رہائی دہی وبدین کرم طوقِ منت بر گردنِ جانِ من نہی۔ موش گفت این حدیث مکرر ساختی ومبالغه بحدِ افراط رساندی مگر ترا بنفسِ خود حاجت نیست و آنرا بر خود حقی نمی شناسی واز نکتهٔ "اِبْدَأْ بِنَفْسِكَ" تغافل می نمائی۔ مطوقه گفت مرا ملامت نباید کرد که منشورِ پیشوائی این کبوتران بنامِ من نوشته اند ومهمّاتِ احوالِ ایشان بر ذمّهٔ اہتمامِ خود گرفته ام ایشانرا ازان روی که رعیتِ من اند بر من حقی ثابت است ومرا ازین سبب که مهترِ ایشانم بر ایشان حقی لازم وبعد ما که ایشان از عہدهٔ حقِ من بیرون آمده اند وبمددگاری ومعاونتِ ایشان از دستِ صیاد بجسته ام مرا نیز از حلقهٔ لوازمِ حق گزاری بیرون باید آمد و شرائطِ پیشوائی بادا باید رسانید۔ وہر پادشاه که آسایشِ خود طلبد ورعیت را

بستهٔ بندِ محنت بگذارد و بسی برنیاید که مشربِ عشرتش تیره و دیده دولتش خیره گردد - بیت

نیاساید اندر دیارِ تو کس   چو آسایشِ خویش خواهی و بس

موش گفت بادشاه درمیانِ رعیت بمثابهٔ جان است در جسد و بمثابهٔ دلست در بدن پس ملاحظهٔ حالِ اولی باشد چه اگر دل بصلاح است فسادِ اعضا چندان مضرتی نرسد و عیاذاً بالله اگر دل بزیان آید سلامتِ اجزا هیچ سود ندارد - بیت

چاکران کم اگر شوند چه غم   از سرِ شه مباد موئے کم

مطوقه گفت می ترسم که اگر کشادنِ عقدهای من آغاز کنی بعد ازین ملول شوی - و یارانِ من دربند مانند و چون من بسته باشم هر چند ملالِ تو بکمال رسیده باشد جانبِ من فرو نخواهی گذاشت و از ضمیر خود دراهمالِ نجاتِ من رخصت نخواهی یافت و نیز در هنگامِ بلا بایکدیگر شرکت داشته ایم - در وقتِ خلاص و فراغت نیز موافقت نمودن محض مروت خواهد بود - مثنوی

گر شمری یار کسے را شمار   کو بود اندر غم و شادیت یار
دوست که در شادی و غم نیست دوست   زو چه شوی شاد که غم خود هم اوست

موش گفت عادتِ اهلِ مکر است این و عقیدهٔ اربابِ فتوت همان

و بدین خصلت ستوده و سیرت پسندیده اعتقاد خلایق بدوستی تو صافی تر گردد و اعتماد رعایا بر کرم و جوانمردی تو بیفزاید - بیت

دوستی را چنین کسی باید ... که ازو کار بسته بگشاید

پس زیرک بجدی تمام در قطع ما لا کلام بندهای یاران را ببرید و در آخر همه گردن مطوقه را از طوق بلا خلاص داد کبوتران او را وداع کرده ایمن و مطمئن باشیانهٔ خود بازگشتند و موش بسوراخ فرو شد - چون زاغ دستگیری موش و بریدن بندها مشاهده کرد بدوستی و همدمی او رغبت نمود و مصادقت و مرافقت او را غنیمت شگرف دانست و با خود گفت من از آن قصه که کبوتران را افتاد ایمن نتوانم بود - لاجرم از دوستی چنین کسی که در وقت بلا دستگیری تواند مستغنی نتوانم گشت - مثنوی

مشرق و مغرب همه پر همدم است ... لیک ازین گونه که میباید کم است

یار غرض جوی فراوان بود ... هر که کشد بار تو یار آن بود

پس زاغ آهسته بدر سوراخ موش آمد و آواز داد - موش پرسید که کیست - گفت منم زاغ و با تو مهم ضروری در پیش دارم - زیرک موشی بود خردمند کافی گرم و سرد روزگار دیده نیک و بد ایام مشاهده کرده و در آن موضع از جهت گریزگاه چندین سوراخ آماده ساخته و از هر یکی بدیگری راه بریده و چارهٔ حادثها پیش از وقوع شناخته

ونیمارِ هر کاری بر حسبِ حکمت و فراخورِ مصلحت پرداخته - چون آوازِ زا
شنید بر خود بپیچید و گفت ترا با من چه کار و مرا با تو چه نسبت - زا
صورت حال از اول تا آخر باز راند و اطلاع بر حسنِ عهد و فرطِ وفادار
در حقِ کبوتران باز نمود و گفت مرا کمالِ مروت و هواداری و جمالِ فتو
و حق گزاری تو معلوم شد و بدانستم که ثمرهٔ دوستی و نتیجهٔ محبت چگو
بدیشان رسید و ببرکتِ مصادقت و مودتِ تو ازان ورطهٔ هائل خلاص
یافتند - همگی همت بر دوستی مقصور گردانیدم و آمده ام تا شرطِ افتتا

در مخالصت بجای آرم - بیت

داریم بسوی تو بسی دل نگرانی   حالِ دلِ خود با تو بگفتیم و تو دانی

موش جواب داد که میانِ من و تو راهِ مصاحبت مسدود است و طریق

مواصلت ممنوع - فرد

ببازارِ تو سودی جز زیانِ جان نمی بینم   که بُعدَ المَشرِقَین آمد میانِ ما درین سودا

برد آهنِ سرد کوب و قدم در طلبِ چیزیکه بدست آمدن آن بهمه وجه متعذر
باشد منه - که جُستن آنچه در حیزِ امکان نباشد مشابه کشتی بر خشکی راندن است
و اسپ بر روی دریا تاختن - و هر که بر جست و جوی محال تگاپوی کند
بر خود خندیده باشد و جهلِ خود بنظرِ اربابِ خرد جلوه داده - فرد

این دام بر قصدِ شکاری دگری کن   کان صید که دیدی بکمندِ تو نیاید

زاغ گفت ازین سخن درگذر که ارباب کرم اہلِ احتیاج را محروم نگذارند و ہر که روی بدرگاهِ صاحب دولتان آرد پشتِ دست بجبینِ نیاز او نزنند- و من از حوادثِ زمان پناه بدین بارگاه آورده ام و در وقائع دوران این آستانه ملجاے و ملاذِ خود ساخته **بیت**

چز آستانِ توام در جهان پناہی نیست — سرِ مرا بجز این در حواله گاہی نیست

حالا چون خاک همین سرکوی را ملازم گرفته ام و آبروی خود در ملازمت این حریم حرمت دانسته نه بجور روی می تابم و نه بجفا جانبی دیگر می شتابم

فرد

گر بشمشیر سیاست می نوازی حاکمی — ور بتشریفِ غلامی می پذیری بنده ام

موش گفت ای زاغ حیله را بگذار و دانهٔ فریب بر روی دامِ زرق میفگن که من طبیعتِ بنی نوعِ ترا نیکو می شناسم و چون تو جنسِ من نیستی از صحبتِ تو می ہراسم- **مصرعه** روح را صحبتِ ناجنس عذابیست الیم بہیچ صورت من بتو ایمن نیستم و ہر که با کسی مصاحبت ورزد که برو ایمن نتواند بود بدو آن رسد که بدان کبک رسید- زاغ پرسید که چگونه بوده است آن

حکایت ۳ موش گفت آورده اند که کبکِ دری در دامنِ کوہی بیخرامید و غلغلهٔ صدای قہقہه اش در گنبدِ سپہر می پیچید- قضارا

بازی شکاری در آن هوا میگذشت چون باصره اش خرامیدن کبک را مشاهده نمود و آواز خنده اش بر سامعهٔ او مرور فرمود دل باز بصحبت او مائل گشت و طرح مصاحبت او بر لوح خیال کشیدن گرفت با خود اندیشید که هیچکس را درین عالم از مصاحبی مناسب چاره نیست و از یار موافق و رفیق مهربان گزیر نه و در امثال آمده است که هر که

بی یار بود پیوسته بیمار بود. بیت

کسی کاندر جهان یاری ندارد　　درخت عشرتش باری ندارد

و این کبک یاری خوش منظر خندان روی سبکروح شیرین زبان لطیف حرکاتست دل در صحبت چنین رفیقی تازه و خرم گردد و سینه بصحبت

این نوع مصاحبی منشرح و بی غم بود. رباعی

یاری باید چگونه یاری باید　　یاری که گره ز کار من بگشاید
هر گه که جمال خویشتن بنماید　　ز آئینهٔ دل غبار غم بزداید

پس آهسته بجانب کبک مائل شد و کبک را نظر بروی افتاد حذر کنان خود را بشکاف سنگی رسانید. باز از هوا در آمده پیش آن سوراخ نشسته صورت ماجرا باز نمود و گفت ای کبک پیش ازین از هنرهای تو غافل بودم و فضل و کمال تو بر من ظاهر نبود امروز بواسطهٔ قهقههٔ تو انبساطی در دل من پدید آمد و خرامیدن دلفریب تو مرا صید کرده. توقع میدارم

که من بعد از من ترسان و هراسان نباشی و بمصاحبت و مواصلت من میل نمائی که مقدمهٔ محبت نتیجهٔ منفعت میدهد و شجرهٔ وداد ثمرهٔ مراد می آرد - فرد

نخلی ست محبت که ازو میوهٔ مقصود ‏ هر چند کسی بیش خورد بیش برآرد

کبک آواز داد که ای قهرمان کامگار دست ازین بیچارهٔ محنت زده باز دار و یک کبک دیگری خورده انگار - فرد

من و دیدار تو هیهات چه فکریست خطا ‏ من و وصل تو عفا الله چه خیالیست محال

هرگاه که آب و آتش با یکدیگر انضمام پذیرند مصاحبت من و تو تصور توان کرد - و هر وقتیکه سایه و آفتاب باهم مجتمع شوند مرافقت من با تو خیال توان بست - مصرعه ‏ زین فکر درگذر که بجائے نمیرسد

باز گفت اے عزیز با خود اندیشه کن که مرا غیر مهربانی چه بر آن میدارد که با چون توئی بتلطف سخن باید گفت نه چنگال من نقصانی دارد که از صید امثال تو باز مانده باشم و نه در منقار من فتورے و قصوری واقع شده که از طعمهٔ خود عاجز آیم همین بیش نیست که داعیهٔ همدمی و مجالست و تمنای همنشینی و موانست تو مرا بر تحریک سلسلهٔ محبت تو میدارد - و ترا از صحبت من فوائد بسیار متصور ست اول آنکه چون ابنای جنس من بینند که ترا در ظلال بال حمایت خود پرورش میدهم دست تعدی

از دامنِ تو کوتاه ساخته بدیده حرمت در تو نگرند تو خوش بفراغتِ خاطر طوفِ کوه و صحرا مینمای دیگر آنکه ترا با آشیانهٔ خود رسانم تا بموضعِ رفیع و مسکنِ منیع برآمده از بنی نوعِ خود برفعتِ درجات ممتاز گردی و دیگر از طائفهٔ تو جفتی ملائم نیکو صورت که رغبتِ تو بمناکحتِ او صادق باشد بیارم تا با او دستِ معاشرت در آغوش آورده روزگار بمرادِ دل بگذرانی

بیت

نه از زمانه جفا و نه از سپهر ملال — امید حاصل و جامِ مرام مالامال

کبک گفت تو امیرِ مرغانی و عنانِ اختیارِ طیور بقبضهٔ اقتدارِ تست و من یکی از رعایا و خراجگزارانِ توام و مثلِ ماکسان از مذلت و منقصتی خالی نباشند در آن وقت که من بالتفاتِ تو مستظهر و باهتمامِ تو امیدوار باشم ممکن که صورتی از من صادر گردد که ملائمِ طبعِ شریف نباشد و سرپنجهٔ غضبِ خداوندی دمار از نهادِ من برآرد- همان به که با گوشهٔ خلوت در سازم و رایتِ ملازمتِ حکام که متضمنِ خطراتِ کلی ست بر نیفرازم

بیت

تماشای رخِ خورشید حدِ خود نمی بینم — همان بهتر که چون سایه پسِ دیوار بنشینم

باز گفت ای برادر نشنیده و ندانسته که دیدهٔ دوستی از دیدنِ عیب نابینا است و هر زشتی که از دوست در وجود آید بغایت زیبا مینماید- بیت

زهرِ ترا دوست چه داند شکر — عیبِ ترا دوست چه بیند هنر

و من چون افعالِ ترا بدیدهٔ محبت مشاهده مینمایم و رقمِ اقوال و احوالِ ترا بر دفترِ مودت ثبت میفرمایم چگونه خطِ خطا در گفت و شنیدِ تو توانم کشید و بچه تاویل قول و فعلِ ترا عیب توانم کرد مصرعه

دیدهٔ دوست عیب بین نبود + کبک هر چند عذرهای پسندیده تقریر کرد باز جوابهای معقول و دلپذیر در مقابلهٔ آن باز راند - و در آخر بعهد و پیمان کبک را از سوراخ بیرون آورد و یکدیگر را کنار گرفته بار دیگر معاهدهٔ محبت را بسوگند موکد ساختند و باز او را برداشته بآشیانهٔ خود آورد و با یکدیگر خوش بر آمده بعیش و طرب میگذرانیدند - چون دو سه روز برین حال بگذشت و کبک از جانبِ باز ایمن شد طریقِ گستاخی پیش گرفته سخنانِ دلیرانه گفتی و در میانِ مکالمه بی تقریب قهقهه زدے و باز بهمتِ عالی آنرا ناشنیده پنداشته از سرِ انتقام درگذشتی اما کینهٔ آن در سینهٔ وی جا گرفتی تا روزی باز را اندک ضعفی طاری شده بود چنانچه بجهت طعمه حرکت نمیتوانست نمود همه روز در آشیانه بسر برد چون شب درآمد حوصله از غذائی که داشت تهی یافت آتشِ جوع بالا گرفته نفسِ سبعی را در حرکت آورد و کینه‌های کبک که بمرورِ زمان جمع شده بود باز را خشم آلود ساخت هر چند

ناصح خرد صورتِ عهد و پیمان بنظرِ وی در می آورد بگوشهٔ چشمِ قبول در آن نمی نگریست و برای شکستنِ عهد و خوردنِ کبک بهانه می جُست کبک آثارِ غضب در بشرهٔ او مشاهده نموده و برای العین هلاکِ خود را آماده دیده آهی سرد از دلِ پر درد بر آورد و گفت ـ فرد

چو عاشق میشدم گفتم که بُردم گوهرِ مقصود   چه دانستم که این دریا چه موجِ خونفشان دارد

دریغ که از اولِ حال نظر بپایانِ کار نیفگندم و با غیر جنسِ خود درپیوستم و موعظتِ بزرگان را مصرعه   که از مصاحبِ ناجنس احتراز کنید ‌# فراموش کردم لاجرم امروز کشتیِ عمرم بگردابی در افتاده که ملاحِ تدبیر از خلاصِ آن عاجز است و رشتهٔ حیاتم بوجهی گسیخته که سر انگشتِ تفکر در پیوند آن متحیر ـ بیت

نه از رفیق وفا و نه از حیات امید   نه از سپهر بشارت نه از زمانه نوید

با خود این نوع سخنان میگفت و باز همچنان مخلبِ آزار کشاده و منقارِ خونخوار بزهرِ ستم آب داده بهانه جوئی پیش نهادِ کارِ خود ساخته بود چون کبک از روی احتیاط ملاحظه کرده شرطِ ادب مرعی میداشت باز هیچ بهانه که بدان قصدِ وی توان کرد نیافت آخر الامر بیطاقت شده از روی غضب کبک را گفته روا باشد که من در آفتاب باشم و تو در سایه بسر بری کبک گفت ای امیرِ جهانگیر حالا شب است و همه

عالم را سایهٔ ظلمت فرو گرفته شما از تابِ کدام آفتاب بزحمت اید و من در سایهٔ چه چیز استراحت دارم. باز گفت ای بی ادب مرا دروغگوی می سازی و سخنِ مرا رد میکنی سزای تو بدهم. گفتن همان بود و او را از هم بردریدن و خوردن همان. فرد

دیدی آن قهقههٔ کبکِ خرامان حافظ که ز سرپنجهٔ شاهینِ قضا غافل بود

و این مثل برای آن آوردم تا بدانی که هر که با غیر جنس خود صحبت دارد با کسیکه از مضرتِ او ایمن نتوان بود روزگار گذارد مانندِ کبکِ دری جانِ نازنین در سرِ کارِ مرافقت کرده روزِ عمرش سپری گردد. و بهمین منوال من طعمهٔ تو ام و هرگز از طمعِ تو ایمن نتوانم زیست پس میان من و تو راه مجالست بچه تاویل کشاده گردد و اسبابِ موانست بچه حساب آماده شود. زاغ گفت ای زیرک بعقلِ خود رجوع کن و نیکو باز اندیش که مرا در ایذای تو چه فائده باشد و خوردنِ تو چه سیری آرد و در بقای ذات و حصولِ صحبت تو هزار فائده مقررست و صد هزار منفعت متصور و نسزد که من در طلبِ تو راهِ دور و دراز طی کرده باشم و تو روی از من بگردانی و دستِ رد بسینهٔ امیدِ من باز نهی و با این سیرتِ نیکو و سریرتِ پاکیزه که تو داری نزیبد که حقِ غربتِ من ضائع ماند و غریبی از آستانهٔ تو ناامید باز گردد. فرد

تیمار غریبان سبب ذکر جمیل است   چو سنت که این قاعده در شهر شما نیست

و تمن از مکارم اخلاق که از تو مشاهده کرده ام گمان نبرم که مرا از کرم خود محروم مطلق سازی و مشام رجای مرا برائحهٔ روح پرور ملاطفت معطر گردانی

ع از تو غریب کی بود رسم غریب پروری +

موش گفت هیچ دشمنی آن مقدار اثر ندارد که عداوت ذاتی چه اگر میان دو تن عداوت عارضی پدید آید باندک وسیلهٔ رفع آن ممکن باشد و بچیزی سببی دفع آن میسر گردد - اما اگر در اصل دشمنی افتاده باشد و از هر دو جانب اثر آن در ضمیر ها متمکن شده و با آن عداوت قدیمی خصومت مجدد نیز منضم گشته و سوابق مجادلت با لواحق منازعت اقتران یافته ارتفاع آن بهیچ وجه در دائرهٔ امکان داخل نیست و اندفاع آن بهمه حال از حیز قوت بشری خارج است و عدم آن بانعدام ذات هر دو بازبسته خواهد بود - مصرعه تا سر نرود خیالش از سر نرود + و حکما گفته اند که دشمنی ذاتی دو نوع است یکی آنکه ضرر بر جانب یکی از آن دو خصم منحصر نیست گاهی این از آن متضرر میشود و گاهی آن ازین متاذی میگردد چنانچه دشمنی پیل و شیر که ملاقات ایشان بمحاربت امکان ندارد - و اما چنان نیست که نصرت در یک جانب مقرر باشد و هزیمت بر یک طرف متصور بلکه در بعضی اوقات شیر ژیان ظفر یابد و در برخی ازمنه پیل دمان فیروز آید - و این نوع عداوت بدان مرتبه متاکد نیست که زخم او مرهم پذیر نباشد بجهت آنکه هر گاه نصرت

در جانبِ او وجود گیرد هرآئینه دلش تسلی خواهد بود - و نوعِ دوم آنکه همیشه مضرت در یک جانب بود و منفعت بر جانبی دیگر چون دشمنی موش و گربه و گرگ و گوسفند و جز آن که پیوسته مشقت بر یک طرف منحصر ست و راحت طرفی دیگر را لازم و این عداوت بمثابه تاکید یافته که نه گردشِ چرخ آنرا تغییر تواند داد و نه اختلافِ زمان عقدهٔ آنرا تواند کشاد - و جائیکه قصدِ جان از یک جانب معلوم شد بی آنکه از جانبی دیگر آنرا در ماضی سابقه بوده باشد یا در مستقبل ضررے صورت نه بندد - آنجا مصالحه بچه نوع ممکن باشد و ملاقات چه گونه دست دهد

رباعی

آن لحظه که روز و شب بهم پیوندند   یا رشتهٔ مهر و سایه بهم بندند
من با تو نشینم و در آن حالت نیز   اربابِ خرد تمام بر من خندند

زاغ گفت بحمد الله که عداوتِ من با تو در اصلِ فطرت نبوده و اگر ابنای جنسِ مرا با تو دشمنی عارضیست آئینهٔ دلِ من باری از غبارِ مخالفت مبرّا است و مرآتِ خاطر بانعکاسِ اشعهٔ مهر و محبت مهیا و هرآئینه چون قاعدهٔ من القلب الی القلب روزنه مقرر ست امید دارم که دلِ بیغل آن یارِ عزیز بر صدقِ خلوصِ من اقامتِ شهادت نماید - ع تو پندار که دلبر ز دلت آگه نیست *
موش گفت مبالغه از حد میگذرانی و مرا بدوستی تکلیف مینمائی و اگر در آن تکلفی کنم و تو نیز خود را بر آن داری یمکن که باندک سببی سررشتهٔ محبت گسسته

خود بهمان عادتِ اصلی و عداوتِ جبلی باز گردی چنانچه آب هر چند مدتی مدید در موضعی بماند و رائحه و طعمِ آن متغیر گردد هنوز خاصیتِ او باقی باشد چون بر آتش ریزند از کشتنِ آن عاجز نباید و مصاحبتِ دشمن چون ممارستِ مارِ افعی اعتماد را نشاید و مؤانست با اعدا چون مخالطت با پلنگِ تیز چنگ بآزمایشی نیرزد و حکما گفته اند بقولِ دشمن فریفته نباید شد اگرچه دعوی مودت کند و بسخنِ او غره نباید گشت هر چند در اسبابِ مخالصت مبالغه نماید - بیت

امیدِ دوستی از دشمنانِ کهن — چنان بود که طلب کردن گل از گلخن

و هرکه بدشمن اعتماد کرده بترّهاتِ او مغرور گردد و افسون و افسانه او را بگوشِ رضا استماع کند او را همان پیش آید که آن شترسوار را پیش آمد زاغ پرسید که چه گونه بوده است آن - حکایت موش گفت آورده اند که شترسواری در اثنای سفر بموضعی رسید که آنجا کاروانیان آتش کرده بودند و بعد از رفتنِ ایشان مروحهٔ باد آن آتش را تحریک داده و در مقامِ اشتعال آورده بود شررها از دود جسته بر هر طرف از اطرافِ بیابان در هیزمها افتاده و در هر گوشهٔ صحرا لاله زاری پدید آمده و در میانِ آن آتشهای عظیم افعی بزرگ مانده و درمانده بهیچ جانب راه نمی یافت و از هیچ سو روی خلاصی نداشت نزدیک بود که چون ماهی بر تابه بریان شود و چون کبک کباب بر سرِ آتش از دیده زهربار خون چکان گردد - چون آن سوار را بدید استغاثه نموده گفت - بیت

چه شود گر بکرم مرحمتی فرمائی　　گره از کار فروبستهٔ ما بکشائی

سوار مردی بود خداترس و مهربان چون زاری مار بشنید و اضطراب و بیچارگی او دید با خود اندیشه کرد که اگرچه مار دشمن آدمیان است اما حالا درمانده و حیرانست هیچ به ازان نیست که بروی شفقت ورزم و تخم احسان که جز سعادت دنیا و کرامت آخرت بر ندهد در زمین عمل بکارم پس توبره که داشت بر سر نیزه تعبیه کرده آنجا فرستاد و مار غنیمت دانسته در توبره رفت و سوار آنرا خیری پنداشته وی را از میان آتش برآورد پس سر توبره برکشاد - و مار را گفت برو هر کجا خواهی و بشکرانهٔ آنکه ازین بلا خلاص یافتی گوشه گیر و بیش ازین بر مقام آزار مردم مباش که آزارندهٔ خلق در دنیا بدنام ست و در آخرت دشمن کام بیت

بترس از خدا و میازار کس　　ره رستگاری همین است و بس

مار گفت ای جوان ازین سخن درگذر که من ترا و شتر ترا تا زخمی نزنم نروم سوار گفت نه من با تو نیکوئی کرده ام و ترا از میان آتش بیرون آورده جزای من این و سزای من چنین ست - فرد

از جانب من طرح وفاداری بود　　از پیش تو آئین جفاکاری چیست

مار گفت آری تو نیکو کردی اما در غیر محل واقع شد و شفقت ورزیدی ولی با غیر مستحق وجود گرفت میدانی که من مظهر ضررم و از من بنسبت آدمیان نفعی متصور نیست پس چون در خلاصی من سعی کردی و باکسی که بدی می بایست

اگر دنیکوئی بجای آوردی هر آئینه در مکافات آن المی بتو باید رسانید چه نیکوئی
بابدان همان حکم بدی دارد بانیکوان **قطعه**

چنانچه در روش شرع و عقل ممنوع ست ٭ بدی بنسبت پاکان و نیکوان کردن
بجای دون صفتانی که مردم آزارند ٭ بهیچ وجه نیکوئی نمی توان کردن

و دیگر آنکه بنص بعضکم لبعض عدو میان ما و شما عداوت قدیمی در میانست و عاقبت اندیشی اقتضای آن میکند که دشمن را سرکوفته دارند و بحکم اقتلوا الاسودین دفع ما بر شما لازمست و فرمان آنکه بسلامت ما را رها کنند. تو درین ماده ترک شرع و حزم گرفتی و رحم پیش آوردی و من هر آئینه ترا زخم زنم تا دیگران را تجربه باشد. سوار گفت ای مار انصاف درمیان آر که در مکافات نیکی بدی کردن در کدام مذهب درست باشد و صفای منفعت را بکدورت مضرت پاداش دادن بچه طریق راست آید. مار گفت عادت شما آدمیان چنان است و من هم بفتوای شما عمل میکنم و آنچه در بازار مکافات از شما خریده ام بشما میفروشم ع
یک لحظه بخر آنچه فروشی همه سال ٭ هر چند جوان مبالغه کرد بجای نرسید. مار میگفت که زود ترا اختیار کن که نخست ترا زخم زنم یا ابتدا از شتر کنم. جوان گفت ازین خیال بگذر که در مکافات نیکی بدی آئین ندارد. مار جواب داد که این شنیده آدمیان ست و من هم بطریق آدمیان سلوک میکنم. سوار این مدعا را انکار کرد و گفت اگر بینه ثابت گردانی و بروفق دعوی خود گواه بگذرانی که بدین نوع مکافات

کردن عادت آدمیانست من زخم ترا بجان خریداری نمایم و بهلاکت خود راضی گردم - مار نگاه کرد از دور گاومیشی دید که در صحرا میچرید گفت بیا تا تحقیق این صورت از وی بپرسیم پس مار و شتر سوار هر دو نزدیک گاومیش آمدند - مار زبان بگشاد که ای گاومیش جزای نیکی چیست - گفت اگر بمذهب آدمیان می پرسی سزای نیکی بدی ست اینک من مدتی نزدیک یکی از ایشان بودم هر سال بچه زادمی و خانهٔ وی از شیر و روغن پر ساختمی بنای کدخدائی و اساس معیشت او بر من بود چون پیر شدم و از زادن باز ماندم ترک تعهد من گرفت و مرا از خانه بیرون کرده سر بصحرا داد بعد از آنکه مدتی در صحرا چریدم و بی کار بمراد دل گردیدم اندک فربهی بر من ظاهر شد دیروز صاحب من اینجا گذر کرد و من بنظر او فربه نمودم قصابی آورد و مرا بوی فروخت و امروز مرا بدار السلخ میبرند و داعیهٔ کشتن من دارند اینک مکافات آن همه نیکوئی که تقریر کردم این بود ع حال من اینست یاران با که گویم حال خود - مار گفت اینک شنیدی زخم را زود تر آماده باش - شتر سوار گفت در شریعت بیک گواه حکم نکنند - گواهی دیگر بگذران و هرچه خواهی بجای آر - مار در نگریست درختی بنظر وی در آمد گفت بیا تا از آن درخت پرسیم - پس باتفاق بپای درخت آمدند - مار از وی پرسید که مکافات نیکی چه باشد - گفت بمذهب آدمیان جزای نیکی بدی باشد و پاداش منفعت مضرت و دلیل برین آنکه من درختی ام

درین بیابان رسته و خدمت آینده و رونده را بر یک پای ایستاده چون آدمی زاد گرما زده و مانده از بیابان برآید ساعتی در سایهٔ من بیاساید و زمانی استراحتی فرماید آنگاه چون دیده بگشاید گوید فلان شاخ دستهٔ تبر را لائق ست و فلان وصله برای بیل مناسب و موافق از تنهٔ او چندین تخته خوب توان برید و ازان چند در زیبا توان ساخت و اگر اره یا تبر داشتندی از شاخ و تنهٔ من آنچه ایشان را خوش آید ببرند و میبرند و باآنکه از من راحت یافته اند این همه محنت بمن می پسندند - فرد

من در اندیشه که چون بر سر او سایه کنم   او دران غم که چسان برکندم از بنیاد

مار گفت اینک دو گواه گذرانیده شد - اکنون تن در ده که ترا زخم زنم - مرد گفت جان بغایت عزیزست و تا مقدور دل از متاع زندگانی برکندن دشوار اگر یک تن دیگر درین قضیه گواهی دهد هیچ مضائقه بدین بلا تن در داده بقضای حق راضی شوم - و از عجائب اتفاقات این بود که روباهی نزدیک استاده در حال ایشان نظاره میکرد و مقالات ایشان را بگوش هوش استماع می نمود - مار گفت اینک ازان روباه بپرس تا چه جواب میگوید پیش ازانکه سوال ازوی کند روباه بانگ بر مرد زد که نمیدانی مکافات نیکی بدی باشد تو در حق این مار چه نیکوئی کرده که مستحق پاداش عقوبت شده جوان صورت حال باز راند - روباه گفت تو مردی عاقل می نمائی سخن خلاف

چرا میگوئی بیت

نزد عاقل کی روا باشد سخنهای خطا گفتن   نزیبد مرد دانا را خلاف ماجرا گفتن

مار گفت راست میگوید و اینک توبره که مرا بدان از آتش بیرون آورده بر فتراک بسته دارد - روباه برآشفت که چگونه این سخن باور توان کرد که ماری بدین بزرگی در توبره بدین خردی گنجد - مار گفت اگر تصدیق نمیکنی باز درین توبره روم تا معاینه ببینی روباه گفت اگر این صورت برای العین مشاهده کنم و صدق این مقالات مرا معلوم شود آن هنگام میان شما حکمی کنم که از راستی درنگذرد و ریا و غرض را در و دخل نباشد - مرد سر توبره بگشاد و مار بسخن روباه مغرور شده در توبره در شد - روباه گفت ای جوان چون دشمن را در بند یافتی امانش مده - فرد

دشمن چو بدست آمد و مغلوب تو شد   حکم خرد آنست امانش ندهی

مرد سر توبره ببست و بر زمین میزد تا مار کشته شد و شر شرار او منطفی گشته خلایق از شر او ایمن شدند - ع آن چنان بد بزندگانی کشته به +

و فائده این حکایت آنست که خردمند باید که طریق حزم فرو نگذارد و بزاری خصم مغرور نگردد و بهیچ وجه بر او اعتماد ننماید تا ببلای او در نماند + رباعی

هرکس که بقول خصم مغرور شود   شمع خردش تیره و بی نور شود
دشمن دانی در چه محل گردد دوست   آن وقت که تیرگی ز شب دور شود

زاغ گفت این سخنان را که از محض حکمت ادا کردی شنودم و بدین جواهر

روشن کہ از معدن خرد بیرون آوردی دیدۂ ضمیر منور گردانیدم و بکرم و فتوت و مردی و مروت تو آن لائق تر که از سر مضایقه و مبالغه در گذری و سخن مرا باور داشته طریق مواصلت مفتوح سازی و حکما گفته اند در کریمان گریزید و از لئیمان بپرهیزید که کریم بیک ساعت آشنائی انواع شفقت و دلجوئی واجب دارد و از بیگانگی بر طرف شده دوستی و موافقت را بغایت یگانگی رساند و لئیم حق صحبت قدیم نشناخته صد ساله یاری بطرفة العین محو گرداند و ازینجاست که آزادگان با مردمان زود دوست گردند و دیر دشمن شوند چون کوزۂ زرین که دیر شکند و زود بصلاح آید و سفلگان دیر دوست شوند و زود بنای دوستی ایشان منهدم گردد چون کوزۂ سفالین که زود شکند و بهیچ روی مرمت نپذیرد و چه زیبا گفته اند **مثنوی**

دوستی باید از آن گونه جست — کان ابد الدهر بماند درست
خانه که اساسش بود از خشت خام — پست شود از دو سه باران تمام

و من از انجمله ام که دوستی من اعتماد را شاید و با اینهمه بهمنشینی تو محتاج ام و این درگاه را ملازم گرفته بهیچ باب باز نگردم و البته طعام و شراب نچشم و آرام نگیرم تا مرا بصحبت خود عزیز نگردانی **فرد**

و این چنین شکاری ز کف آسان ندهم — که بجستجوی بسیار بدست آمده

موش گفت موالات ترا بجان خریدارم و اینهمه وضع از برای آن بود که اگر

عذری می اندیشی مرا نیز دیگر خرد عذری باشد و تو هم نگوئی که دوستی سست عنان و نرم شانه یافتم والّا از اول مکالمه بار دوستی ترا در دل خود می یابم و میل خاطر بصحبت تو زیاده از حد می بینم مثنوی

چون درین دل برق مهر دوست جست		اندران دل دوستی میدان که هست
هیچ عاشق خود نباشد وصل جو		گر نه معشوقش بود جویای او

پس بیرون آمد و در پیش سوراخ بایستاد۔ زاغ گفت چه مانع ست ازانکه بیشتر آئی و بدیدار من موانستی طلبی مگر هنوز خلجانی در خاطر می یابی و دغدغه در دل مشاهده می نمائی۔ موش گفت هرگاه که کسی با دوست خود بجان مضائقه نکند و نفس عزیز خود را فدای یار نماید او را محب صادق و برادر موافق توان گفت و اگر همین در مصالح کارهای دنیوی ملاطفتی فرماید و بمالی که دارد مواسات فرو نگذارد دوستی باشد متوسط الحال و مائل بجانب اعتدال و گفته اند که با دوست برای مراعات وقت و مصلحت زمان بمال و جاه در میانست مانند صیادیست که دانه برای سود خویش پراگنده سازد نه برای سیری مرغ و چون این دوستی بغرضها آمیخته است ممکن که سرانجام آن بعداوت کشد بیت

هر نفسی کان بغرض آمیز شد		دوستی دشمنی انگیز شد

و آنکه در راه دوستی جان فدا کند و از سر هستی خود برخیزد بالیست که

بدل ندارد و درجهٔ آنکه جان بذل کند در مقام محبت عالی تر از آنست که مال در بازد ع اَلْجُودُ بِالنَّفْسِ غَایَةُ الْجُودِ + بیت

هست جوانمرد درم صد هزار   کار چو با جان فتد آنجاست کار

و پوشیده نماند که در قبولِ موالاتِ تو و کشودنِ راهِ ملاقاتِ تو مرا خطرِ جانست و با اینهمه در طریقِ مودت کار بدینجا رسیده که ع گر رسد کار بجان از سرِ جان برخیزم و اگر بدگمانی صورت بستی هرگز این رغبت نیفتادی و از گوشهٔ کاشانه بیرون نیامدمی و من بدوستی تو واثق گشته ام و صدقِ تو در طلبِ مصاحبت من از حدِ شک و شبهه درگذشته و از جانبِ من نیز باضعاف و آلافِ آن خلوص و خصوصیت واقعست اما ترا یارانند که طبعِ ایشان در مخالفتِ من خلافِ طبعِ تست و رای ایشان در مخالصتِ من موافقِ رای تو نیست ترسم که کسی از ایشان مرا بیند و قصدی اندیشد - زاغ گفت میانِ من و یاران شرطیست که با دوستِ من دوست باشند و دشمنانِ مرا دشمن دارند - موش گفت هرآئینه هرکه با دوستِ دشمن محبت ورزد و با دشمنِ دوست درآمیزد اورا در عدِ اعدا داشتن لائق تر باشد بیت

روی دل از دو طائفه برتافتن نکوست   از دوستانِ دشمن و از دشمنانِ دوست

و ازینجاست که حکما گفته اند دوستان سه گروه اند - دوستانِ خالص و دوستِ دوست و دشمنِ دشمن - و دشمنان نیز سه فرقه اند - دشمنِ ظاهر و دشمنِ دوست

و دوست دشمن. فرد

از دشمن خود چرا نترسم / کز دشمن یار دیار دشمن

زاغ گفت مضمون سخن تو دانستم و امروز بحمد الله اسباب مودت و قواعد محبت میان من و تو چنان تاکیدی یافته و استحکامی پذیرفته که من یار خود آن را دانم که یار تو باشد و دوست خود کسی را شناسم که در طلب رضای تو کوشد و هر که بتو پیوندد پیوستن من بوی واجبست اگر همه اغیار باشد و هر که از تو برد بریدن من از وی لازمست اگر همه خویش و تبار بود. فرد

برخ هر کس که نیست داغ غلامی یار / گر پدر من بود دشمن و اغیار من است

و عزیمت من در خلوص محبت و نیت من در صدق مودت چنانست که اگر از چشم و زبان که دیده بان تن و ترجمان دل اند خلاف تو در یابم بیک اشارت هر دو را از ساحل وجود بگرداب عدم افگنم. بیت

عضوی ز تو گر دوست شود با دشمن / دشمن دو شمر تیغ دوکش زخم دو زن

موش از استماع این سخن قوی دل گشته پیشتر آمد و زاغ را بگرمی بپرسید و یکدیگر را کنار گرفته بساط انشاط بگستردند. ع میان بندید عشرت را که یار اندر کنار آمد. چون روزی چند برین حال بگذشت و موش بدان مقدار که مقدور او بود مراسم ضیافت و شرائط مهمانداری بجای آورد و گفت ای برادر اگر هم اینجا رخت اقامت بسازی و اهل و فرزندان را بدین منزل نقل کنی

غایت نکبت باشد وقتی که از نعمت ملاقات تو برخوردارم متضاعف شود
چه این بقعه که مسکن ما در او واقع شده موضعی تازه و مقامی دلکشاست. زاغ
گفت در خوبی این موضع و بسیاری فضا و لطافت هوای او سخنی نیست.
لیکن بشارع عام نزدیکست و براه جاده متصل پیوسته از آمد و شد راه گذریان
توقع آسیبی و از هجوم مسافران انتظار مکروهی واقع خواهد بود و فلان جای
مرغزاریست از غایت صفا چون روضهٔ حور پر نور و از صفای هوا چون باغ
ارم محل بهجت و سرور. مثنوی

سبزها نو دمیده بر لب جوی   باد صبح از شکوفه عنبر بوی
زلف سنبل بحلقهاے کمند   کرده جعد بنفشه را در بند

سنگ پشتی از دوستان من در آنجا وطن دارد و طعمهٔ من در آن حوالی بسیار
یافته میشود و فتنه بدان نواحی اندک میرسد. اگر رغبت نمائی باتفاق تو آنجا
رویم و بقیة العمر در فراغت و رفاهیت روزگار گذرانیم. موش گفت. فرد

تا دامن کفن نکشم زیر پاے خاک   باور مکن که دست ز دامن بدارمت

هیچ آرزو با شرف مجاورت تو برابر نمیدانم و هیچ مراد از سعادت ملاقات تو
نیکوتر نمی شناسم هر جا که چون آفتاب میخرامی من چون سایه بر عقب می آیم و
بر هر زمین که آستین فشان میگذری مانند دامن در پایت می افتم و تا گریبان
حیات بچنگ هادم اللذات نیفتاده دست ارادت از دامن صحبت باز نمیدارم فرد

دامن دولت جاوید و گریبان امید — حیف باشد که بگیرند و دگر بگذارند

و این بقعه که اینجا ساکنم وطن اصلی من نیست بلکه بی اختیار بدینجا افتاده ام و قصه من اگرچه درازست اما بر عجایب بسیار اشتمالت دارد و چندانکه قرارگاه مقرر گردد اگر خاطر عاطر میل نماید ع اندکی باز گویم از بسیار * سخن برین ختم شد و زاغ دم موش گرفته روی بمقصد نهاد قضارا سنگ پشت بر حوالی چشمه که مستقر ایشان بود طوفی مینمود چون از دور سیاهی زاغ بدید ترس برو مستولی گشت و به آب فرو رفت زاغ موش را آهسته از هوا بر زمین نهاد و سنگ پشت را آواز داد سنگ پشت صدای آشنا شنیده از آب برآمد و دیدار یار گرامی دیده خروش شادی بر آسمان رسانید قطعه

یار غائب شده من بسلامت برسید — بخت برگشته من باسر پیمان آمد
خسته خار عنا چند توان بود آخر — وقت شادیست کنون کان گل خندان آمد

پس یکدیگر را گرم پرسیدند و سنگ پشت استفسار نمود که درین مدت کجا بودی و حال بر چه منوال گذشته زاغ قصه خویش از وقت در دام افتادن کبوتران تا زمان استخلاص ایشان و تمنای مصاحبت موش و تاکید قواعد محبت با وی تا هنگام رسیدن بمسکن مالوف بتمامی باز گفت سنگ پشت بر کماهی قصه اطلاع یافته بدیدار موش بشاشتی هرچه تمامتر ظاهر کرد و گفت — بیت

بفال خیر رسیدی بدین خجسته مقام — خوش آمدی تو علیک السلام والاکرام

حقا که سعادتِ بختِ ما ترا بدین ناحیت کشید و قوت طالعِ ما کوکبِ جمالِ ترا از افقِ این نواحی طلوع داد. موش گفت عذرِ این الطاف که مینمائی چگونه توان خواست و شکرِ التفاتی که میفرمائی بکدام زبان تقریر توان کرد. و من از تابِ آفتابِ حوادث پناه بسایهٔ مرحمت شما آورده ام و حصولِ دولتِ وصال را نهایتِ امانی و آمال شمرده. بیت

این عنایت ازلی بود که ره پرسیدم   وین هدایت ابدی گشت که روی دیدم

چون از رنج راه برآسودند و دران مسکن که امن آباد بود از هجوم لشکرِ فتنه سالم و از غبارِ کدورتِ اغیار صافی آرام گرفتند. زاغ روی بموش آورده التماس نمود که اگر مصلحت بینی آن اخبار و حکایات که مرا وعده کردهٔ با سنگ‌پشت باز گوئی تا طرحِ موانست میانِ شما استحکام پذیرد و بمکالمتِ تو استراحتی هرچه تمامتر روی نماید. فرد

بگشا لب و زان حدیثِ شیرین   کام دلِ ما پر از شکر کن

موش آغازِ سخن کرده با سنگ‌پشت گفت ای برادر منشای مولد و منشای من شهری بوده است از دیارِ هند که آنرا نادوت گویند و من در آن شهر بزاویهٔ زاهدی حجره‌ای گرفته بودم و در گوشهٔ صومعهٔ او جهتِ خود کاشانه ساخته. متوطنی چند ملازم من بودند و روز بروز در خدمت و متابعت می‌افزودند. مریدی صادق هر صباح برای زاهد سفرهٔ طعام آوردی زاهد قدری از ان در وظیفهٔ چاشت

بکار بردی باقی را برای شام ذخیره ساختی و من مترصد آن می بودم که وی از خانه بیرون رفتی تا فی الحال خود را در سفره افگندمی و بکام دل لقمهٔ چند که بایستی بخوردمی و باقی بر موشان دیگر ایثار کردمی زاهد از برای دفع من حیلها انگیخت مفید نیفتاد و بقصد جان من چاره ها اندیشید سود نیاید تا شبی مهمانی عزیز بمنزل زاهد نزول کرد چون مراسم سلام و لوازم طعام پرداختند و مائدهٔ پرفائدهٔ کلام گسترده شده زاهد از وی خبر مولد و مقصد و باعث سفر و موجب انتقال می پرسید و مهمان مردی بود جهان دیده و تلخ و شیرین روزگار چشیده

بیت

سفر کرده در بحر و بر سالها		شده مطلع بر بسی سالها

جواب زاهد بطریق صواب ادا میکرد و هرچه از عجایب امصار و غرایب دیار بدیدهٔ شهود دیده و در آمده بود بتقریر دلپذیر باز می نمود و زاهد در اثنای مکالمت راه هر ساعت دست بر هم میزد و غرض آنکه موشان از آواز دست او ترسیده شوند مهمان ازان صورت که نشانهٔ بیحرمتی داشت منفعل گشته و بدان حرکت که از وظیفهٔ ادب دوری نمود خشمناک شده گفت ای زاهد در میان سخن دست بر هم کوفتن گوینده را مسخره گرفتن باشد و صفت استهزا و سمت سخریت مناسب حال تو نمیدانم و از جادهٔ ادب بجانب هزل و بازی میدان نمودن موافق طور تو نمی بینم

قطعه

باستهزا و سخریت مکن میل — که آنها لایق آزادگان نیست
کسی کو هزل و بازی ساخت پیشه — از وی آبروتر در جهان نیست

زاهد گفت حاشا که هرگز خار هزل در دامن حال من آویخته باشد و غبار استهزا با هوای صفائی دل من آمیخته این حرکت که مشاهده میکنی جهت رمانیدن لشکر موشان هست که بر مملکت سفره و خوان من مستولی شده اند و بر هرچه ذخیره نهم دست غارت و تاراج دراز کرده نه از هجوم ایشان نان در سفره می یابم و نه از تعرض ایشان خوردنی در خانه محفوظ می ماند - فرد

صد هیچو من بجد نتوانند منع کرد — آن لحظه که دست بیغما بر آورند

مهمان پرسید که همه ایشان چیره و خیره اند یا بعضی بیشتر جرأت می نمایند زاهد گفت یکی از ایشان بمثابه دلیر است که رو برو چیزی از سفره می رباید و چشم بچشم در تاراج خوردنی خیرگی می نماید - مهمان گفت جرأت او را سببی خواهد بود و حکایت او همان مزاج دارد که آن مرد با زن میزبان مبالغه میکرد که آخر سببی هست که کنجد مقشر با غیر مقشر برابر میفروشی - زاهد گفت اگر صلاح ما باشد باز گوی که چگونه بوده است آن

حکایت - مهمان گفت درین راه که می آمدم شبانگاهی بفلان ده رسیدم و بخانه آشنائی نزول کردم و بعد از آنکه طعام خورده شد و صحبت بآخر رسید از جهت من جامه خواب بگستردند و من بالای جامه خواب تکیه زده بودم اما

درخواب نمی رفتم - مرد میزبان نزدیک عیالِ خود رفت و میان من و ایشان زیاده از بوریائی حجاب نبود بدینجهت مفاوضت و مکالمت ایشان می شنیدم و گفت و شنودی که میرفت بتمام استماع میکردم - مرد گفت ای زن میخواهم که فردا طائفهٔ را از اکابر ده میخوانم و ایشانرا بروی این مهمانِ عزیز که تحفهٔ ایست از عالمِ غیب رسیده بنشانم و ضیافتی فراخورِ حالِ خود ترتیب نمایم - زن گفت من ازین متعجبم که ترا چندان چیزی که بخرجِ عیال وفا کند در خانه موجود نیست و بر یکدرم که بچیزی و نمک توان خرید دسترس نداری و باچنین دستگاهی قوی و سرمایهٔ بسیار اندیشهٔ مهمانداری در خاطرِ تو خطور میکند و خیالِ ضیافت ها بقاعدهٔ میزبانی آخر امروز که قدرتِ جمع کردن داری جهت فردا ذخیرهٔ بنه و برای زن و فرزند چیزی که بعد از تو محتاج کسی نشوند باقی بگذار مرد گفت - فرد

نداشت چشمِ بصیرت که گرد کرد و نخورد ببرد گوی سعادت که خرج کرد و بداد

اگر توفیقِ احسانی و مجالِ شفقتی اتفاق افتد بدان ندامت نمی باید خورد زیرا که فی الحقیقت ذخیرهٔ آخرت همان خواهد بود و هر که در دنیا ذخیره نهد بعاقبت وبالِ جانِ او خواهد شد که جمعِ مال و ادخارِ آن ناسپاسیست و عاقبتِ آن نا پسندیده

از بہارستان جامی

دیباچہ

چو مرغِ امرِ ذی بالی ز آغاز   نہ از نیروی حمد آید بپرواز
بمقصد نارسیدہ پر بریزد   فتد زینسان کہ دیگر بر نخیزد

ہزاران داستانِ حمد و ثنا از زبانِ مرغانِ بہارستانِ عشق و وفا کہ از منابرِ اغصانِ فضل و احسان بتحسینِ اصوات و تطییبِ الحان علی الدوام خوانند و مسامعِ مجامعِ قدس و ناظرانِ مناظرِ انس علی امر الشہور والاعوام رسانند۔ قطعہ

صانعی را کہ گلستانِ سپہر   باشد از گلشنِ صنعش ورقی
تا بود بہرِ ثنا خوانانش   پر نثار از دُر و گوہر طبقی

جلّت عظمةُ جلالِہ وعمّت کلمةُ کمالِہ ہزار سرود تحیت و درود از گلبنی عندلیبان بستانسرای جمال وجود کہ مطربانِ بزمِ شہود و مغنیانِ عشرتخانۂ وجد وجود آمد۔ قطعہ

بر گلِ روضهٔ ابلاغ که هست — گلِ این باغ زر ویش ورقی
نیست زادِ رهِ چمن مرغانرا — بجز اوصافِ مجالش سبقی

وَعَلٰی صَحْبِهٖ وَآلِهِ الْمُقْتَبِسِیْنَ مِنْ مِشْکٰوةِ عُلُوْمِهٖ وَاَخَوَالِهٖ

امّا بعد نموده می آید که چون درین وقت دلپسند فرزند ارجمند ضیاء الدین یوسف عصمه الله عما یفضه الی التّلهف والتاسف بآموختنِ مقدمات کلامِ عرب واندوختنِ قواعدِ فنون ادب اشتغال نموده وپوشیده نماند که طفلانِ نورسیده وکودکانِ نادیده را از تعلیم اصطلاحاتی که مانوس طباع ومالوف اسماع ایشان نیست بر دل وحشتی وبر خاطر غبارِ دهشتی می نشیند از برای تلطیف سر وتشحیذِ خاطرِ وی گاه گاهی کتاب گلستان متبرکه شیخ نامدار واستاد بزرگوار مصلح الدین سعدی شیرازی رحمة الله تعالیٰ علیه ورضی الله عنه مثنوی

نه گلستان که روضهٔ بهشت — خار وخاشاکِ او عبیر سرشت
با بهایش بهشت را در ها — فیض ده حوضهاش کوثر ها
نکهتهایش نهفته درپرده — رشکِ حورانِ ناز پرورده
دلکش اشعارِ او بلند اشجار — از نمِ لطف تحتها الانهار

سطری چند خوانده میشد دران اثنا بخاطر آمد که تبرکاً للالفاظه الشریفة وتتبعاً للاشعار اللطیفة ورقی چند برین منوال درج نموده شود بران اسلوب

پرداخته گردد تا حاضران را داستانی باشد و غائبان را ارمغانی و چون این مثنوی بانجام رسید و این صورت باتمام انجامید. قطعه

باخرد گفتم چه سازم زیور این نوعروس   تا بچشم خواستگارانش فزاید زیب و زین
گفت در رهای ثنای شهریار کامگار   نصرت دنیا معز الدین کهف الخافقین
اختر برج جلالت گوهر درج شرف   شمع بزم دودهٔ تیمورخان سلطان حسین
آسمان قدری که چون خاک ذرات جهان   باشد از چشم عنایت دیدن او فرض عین
وین عیان در ذمهٔ جودش همه حاجات خلق   کم پسندد جود او بر ذمهٔ خود عار دین

أعزّ الله تعالى أنصاره وضاعف اقتداره وأدام أولاده الكرام تحت ظلال ملكه وسلطانه وأيام كافة الأنام في كنف عدله وإحسانه

قطعه

گلستان گرچه سعدی کرد زین پیش   بنام سعد بن زنگی تمامش
بهارستان من نام از کسی یافت   که شاید سعد بن زنگی غلامش

قطعه

گذری کن برین بهارستان   تا ببینی درو گلستانها
در لطافت بهر گلستانی   رسته گلها دمیده ریحانها

و ترتیب این بهارستان بر هشت روضه اتفاق افتاده است هر روضهٔ بهشت آیین هشت متحلی برنگی دیگر از شقایق و بوی دیگر از ریاحین نه نشقا نقش را از یاسمنها

خزان پژمردگی و نه ریاحینش را از دست برد برد افسردگی - قطعه

دمیده مرغزارش در جوانب — شگفته لاله زارش در نواحی
ز شبنم لاله را خوی در بناگوش — ز باران غنچه را می در صراحی
غَزِیْرُ الدَّمْعِ مِنْ عَیْنِ السَّوَاقِیْ — کَثِیْرُ الضِّحْکِ عَنْ ثَغْرِ الْاَقَاحِیْ
اشارت میکند نرگس که می نوش — فَاِنَّ الْعُقُوْدَ لِلّاٰلَاتِ مَاحِیْ
همی ترسم که از لطف اشارت — کند پرهیزگار انرا مباحی

التماس از تماشائیان این ریاض که خالی از خار ملاحظهٔ اعتراض و خارخار مطالبهٔ اغراض اند آنکه چون بقدم اهتمام برایشان بگذرند و بنظر اعتبار دریشان بنگرند باغبان را که در تربیت شان خون جگر خورده است - و در تماشای آن جان شیرین بر لب آورده بدعائی یاد کنند و بثنائی شاد گردانند - قطعه

هر کس ز نیکبختان زین تازه بوستان — در سایه نشیند یا میوه بچیند
آن به که پیش آرد آئین حق گزاری — راه کرم سپارد رسم دعا گزیند
گوید که بنده جامی کین روضه ساخت یارب — همواره از خدایش وز خود تهی نشیند

جز راه او نپوید جز وصل او نجوید
جز نام او نگوید جز روی او نبیند

از انشای ابوالفضل

نامهٔ حضرت شاهنشاهی بشرفای کرام مکهٔ معظمه منوره صانها الله تعالی عن مآثم الانفس و الآفاق

الحمد لله و کفی و سلام علی سید المجتبی المصطفی و علی عباده الذین اصطفی سیما علی معشر الشرفاء الحنفاء چون همگی توجه اشرف اقدس مصروف بر آن است که طوائف انام از خواص و عوام و کافهٔ برایا و سائر رعایا که ودائع بدائع حضرت منعم اند جلت نعماؤه مرفه الحال و منشرح البال بوده در اداء مراسم عبادت و لوازم طاعت مواظبت نمایند و بوجهی من الوجوه دست تسلط و تعدی ابنای روزگار بحال خلق الله خصوصاً عجزه و فقراء دراز نگردد و خلائق بقدر میسور بوسیلهٔ جمیلهٔ ما از موائد نعم وافره که بعنایت الهی تقسیم آن مفوض بما شده محظوظ و متلذذ باشند سیما ساکنان آن خیر البلاد و متوطنان آن احسن البقاع علی الخصوص زمرهٔ منتسبان خاصهٔ آن موقف مقدس که محل ورود جنود ملائک و غایت مقصد و مقصود صدرنشینان متکئین فیها علی الارائک است مشمول فیوض و

عواطفِ ما باشند بنائً علیٰ ہذا قرار یافتہ کہ ہر سال یکی از ملازمان درگاہ خلائق پناہ را کہ بمزیدِ حسنِ ظن متصف بودہ باشد میر حاج ساختہ ادرارات وانعامات از نقود و اجناس بقدرِ تفاوتِ درجات وتناسبِ طبقات میفرستادہ باشیم چون در سنِ تسع ثمانین وتسعمائۃ بعضی نمکحرامان قدم از جادۂ اطاعت بیرون نہادہ طریقِ بغی پیمودہ بودند و باعثِ تفرقۂ خاطرِ عباد اللہ گشتہ بنابر آن بجہت دفع ورفع فئۂ باغیہ وتخلیص عجزہ از مکائدِ اشرار متوجہ صوبہ ممالک پنجاب وکابل شدہ بودیم بتائیداتِ الٰہی وتوفیقاتِ نامتناہی باعساکرِ بسیار واقبالِ بیشمار تا کابل سیر واقع شد۔ وروزی چند کابل مخیم سرادقات عز وجلال گشت۔ الحمد للہ کہ تادیب وتنبیہ مخالفان باحسن طریق کردہ شد۔ وہر کس ہر جا کہ بخبیثِ باطن و قبحِ سریرتِ خود خیالِ فتنہ کردہ بود بکتمِ عدم رفت۔ مجدداً بمقتضای مراحمِ ذاتیہ ومراسمِ جبلیہ عفوِ جرائم محمد حکیم مرزا نمودہ کابل را باو عنایت فرمودیم بشرطیکہ در احیای مراسمِ شریعتِ غرا مساعی جمیلہ نماید و در ترفیۂ احوال عباد اللہ نہایت جد وجہد بجا آورد۔ واز انجا مراجعت فرمودہ دار الخلافۃ العالیہ مستقرِ رایاتِ ظفر آیات شد۔ وبواسطہ کدورت وشناعت این طائفۂ باغیہ در سال مذکور از ارسالِ خیراتِ مبراتِ حرمان دست داد امید کہ من بعد قضای این معنی نشود۔ ودیگر مصحوبِ شیخ عبد النبی

و مخدوم الملک و حکیم الملک جدا جدا سوای مبلغیکه در طومار مرقوم شده بود که بشرفای عظام و قضات کرام و بعضی مصارف شریفهٔ دیگر بمشارکت احد بالبتر و الکتمان رسانند - باید که تفصیل آن مبلغ بکیفیتی که بمشار الیهم رسانیده باشند بمهر شرفا و قضات نویسانیده فرستند که ملاحظه نموده شود - و چون حکم شده بود که بعضی از اشیای غریبه و نفیسه که در نظر آید و مبلغ وفا نکند بعضی مبلغ معهود را صرف آن کرده ابتیاع خواهند نمود بنابر آن تعین آن مبلغ نشده - دیگر چنان بمسامع علیا رسید که بعضی اشرار فجار بنسبت فضائل مآب کمالات اکتساب شیخ معین الدین محمد هاشمی شیرازی بمقتضای بغض و عداوت و حسد تهمتی کرده در مقام ایذا و اهانت مشار الیه شده بودند - و در آن اثنا مذکور نموده بودند که در رساله که بنام نامی نامه شیخ ساخته فرستاده بود و بعضی سخنان که موافق شریعت اطهر و موافق ملت اظهر نبوده مندرج بود مخفی و محتجب نباشد که آن محض افترا و بهتان و عین کذب و طغیان بود نعوذ بالله من شرور انفسهم اصلاً و قطعاً از مشار الیه امری و حرفی که مخالف معقول و منقول بوده باشد بسمع اشرف اقدس نرسیده و از آن باز که بعتبه بوسی مشرف شده بغیر از صلاح و تقوی و اتباع شریعت حضرت محمد مصطفی صلی الله علیه و آله و سلم امری دیگر معلوم خاطر اقدس نشده باید که آن شرره فجره و حسدهٔ مرده را تنبیه و تادیب نمایند و مشار الیه را

از دستِ ظلم و ستمِ اہل فتنه و فساد نجات بخشند. و عجب از بعضی ناقصان که این افتراهای صریح که بله و صبیان تصدیق ننمایند اصغا نموده در صددِ آزارِ این نوع مردم میشوند. باید که امثالِ این مردم را از ان اکنافِ بیرون آورده راه ندهند. و خاطرِ اشرفِ ما را متوجه انتظامِ احوالِ ستوده مآلِ خود دانسته دران بقعهٔ قدسیه بادعیهٔ ماثوره اشتغال نموده تا هنگام ملاقات حقائقِ احوال و سوانحِ ایام را می نوشته باشند که هر آئینه باعثِ مزیدِ توجه عالی خواهد بود. والسلام۔

مفاوضهٔ حضرتِ شاهنشاهی بدانایانِ فرنگ

سپاس بیقیاس نثارِ بارگاه پادشاهِ حقیقی که مملکتش مصون از صدمهٔ زوال است و سلطنتش مامون از لطمهٔ انتقال۔ فضای بدایع تماشے زمین و آسمان گوشهٔ ایست از اقطاعِ ابداعِ او و بیدای ناپیدائے لامکان قطعهٔ ایست از جهانِ اختراعِ او۔ مدبری که انتظامِ عالم و نظام بنی آدم بدستیاری عقلِ پادشاهانِ عدالت پیشه و پایمردی عدلِ شهریارانِ نصفت اندیشه منوط و مربوط ساخته۔ مقدری که برابطهٔ محبت و ضابطهٔ مودت مناطهٔ ایتلاف والتیام و دیدبهٔ امتزاج و استیناس در افرادِ کائنات و انواعِ مکونات انداخته۔ و درود نامحدود هدیهٔ ارواحِ طیبهٔ معاشرِ انبیا و رسل علی نبینا و علیهم الصلوٰة والسلام که سالکانِ اصوب

طرق دهادیان صلح شمل اند عموماً خصوصاً بعد ضمائر ارباب بصائر که مقتبس از انوار ولایت و متجلی از اشعهٔ حکمت و درایت اند مخفی و محتجب نیست که درین عالم ناسوت که مرآت عالم لاهوت است هیچ چیزی بر محبت فائق نیست و هیچ امری چون مودت لائق نی چه مدار صلاح عالم و نظام کون را بر تودد و تالّف نهاده اند و در هر دلی که آفتاب محبت پرتو اندازد جهان جان و عالم روح و روان را از ظلمت بشری می پردازد. فکیف وقتی که در سلاطین که صلاح این طائفه صلاح عالم و عالمیان است متحقق شود بنائً علی هذا همگی همت عالی نهمت بآن مصروف است که روابط محبت و وداد و ضوابط ارتباط و اتحاد میان عباد الله موکد و مشید باشد سیما در طائفهٔ علیا ملوک که بمزید عنایت الهی بشرف اختصاص دارند خصوصاً بآن سلطنت مآب خلافت قباب مورد تجلیات معنوی محی مراسم عیسوی الغنی عن التعریف و التوصیف که تفوق نسبت بوساطت همسایگی متحقق است و رعایت حقوق جوار و محبت بآن عمدهٔ سلاطین نامدار محقق و موکد و از اشرف مقتضیات محبت جانی و اکمل موجبات مودت روحانی تالّف صوری و تانس ظاهر است چون بواسطهٔ موانع عظمی و بواعث کبری احراز مشاهدهٔ جسمانی در پردهٔ توقف میماند امری که خلف آن شرف تواند شد ارسال رسل و رسائل است که ارباب فطنت و ذکا آنرا قائم مقام مکالمه و نائب مناب مجاوبه

میدانند امید که علی التواتر و التوالی ابواب رسل و رسائل از جانبین مفتوح باشد و سوانح احوال و لطائف آمال از طرفین مبین و منشرح گردد و بر ضمیر منیر واضح خواهد بود که باتفاق جمیع ارباب ملل و نحل و اصحاب دین و دول نشأتین دینی و دنیوی و عالم صوری و معنوی مشخص و معین و مدلل و مبرهن هست که نشأ صوری دنیوی در برابر نشأ معنوی اخروی چه قدر دارد و عقلای روزگار و کبرای هر دیار در تکمیل این حالت فانیهٔ ظاهریه چه قدر مساعی جمیله و دواعی جزیله باقدام میرسانند و خلاصهٔ اعمار و زبدهٔ اوقات را در استحصال مقاصد صوریه بچه طریق صرف می سازند و در مستلذات سریع الزوال و مشتهیات قریب الانتقال چگونه مضمحل و منهمک اند۔ الله تعالی ما را بمحض عنایت ازلی و هدایت لم یزلی خود با چندین مشاغل و عوائق و روابط و علائق ظاهری در طلب خود کرامت فرموده و با آنکه ممالک چندین سلاطین عالی مقدار را در حوزهٔ تصرف ما در آورده و بمقتضای عقل در انتظام و التیام این ممالک بر نهجیکه جمیع رعایا و کافهٔ برایا مرفه الحال و منشرح البال باشند سعی باید نمود و توجه بدین باید داشت۔ اما الحمد لله که استرضای الهی و شوق ما هو الحق سر همه مطالب و فاتحهٔ همه آمالست و چون اکثر ابنای روزگار اسیر ربقهٔ تقلید اند هر که طریقهٔ آبا و اجداد و اقارب و معارف مشاهده مینمایند بی آنکه تأمل در دلائل و براهین نماید آن کیش که

در اهل آن نشو و نما یافته اختیار میکنند و از شرف تحقیق که علت غائی ایجاد عقل است محروم میمانند. بنا بر آن در اوقات طیبه با دانایان جمیع ادیان صحبت داشته از کلمات نفیسه و مقاصد عالیه هر کدام مستفید و مستفیض میشویم چون تباین السنه و تغایر لغات در میانست لائق آنکه با رسال این طور کسی که آن مطالب عالیه باحسن عبارت خاطرنشان کند مسرور سازند و بسمع همایون رسیده که کتب سماوی مثل توریت و انجیل و زبور بزبان عربی و فارسی در آورده اند اگر آن کتب مترجم یا غیر آن که نفع آن عام و فائده آن تام باشد در ان ولایت بوده باشد فرستند و درینولا بجهت تاکید مراسم وداد و تشیید مبانی اتحاد سیادت مآب فضائل اکتساب صادق العقیدت والاخلاص سید مظفر را که بمزید التفات و عنایت سرفراز و مخصوص بوده فرستادیم سخنی چند بالمشافهه خواهد گفت اعتماد نمایند و همواره ابواب مکاتبات و مراسلات مفتوح دارند. والسلام علی من اتبع الهدی +

بشهر ربیع الاول سنه نهصد و نود نگاشته شد +

منتخب از روزنامهٔ سفر شاه ذیجاه ایران

روزنامهٔ سفر انگلستانست که بمیمنت و مبارکی بخواست خداوند تعالی و قادر بی همتا و بخشندهٔ مهربان بشرط سلامت مزاج می نویسیم از طهران الی انزلی را سابقاً در سیاحت گیلان بتفصیل نوشته بودیم درینجا بشرح و تفصیل حاجت نیست - مگر خروج از دار الخلافه طهران را با وقائعیکه تا انزلی روی میدهد انشاء الله تعالی می نویسیم بعد از آن از روز جلوس در کشتی تفصیل همراهان در طی روزنامهٔ کشتی نوشته شد - بعون الله تعالی و حسن توفیقه -

روز شنبه بیست و یکم شهر صفر المظفر ١٢٩٠ھ

از طهران بعزم سیاحت فرنگستان برخواستیم - حال یک سال تمام است که اخبار سفر فرنگستان شده است و چند روز هم بود که سینه درد و زکام شدیدی عارض شده و هیچ احوالم خوب نبود کسالت و ضعف بنیه بسر حد کمال بود بطوریکه هرگز خود را بآن کسالت ندیده بودم متوکلاً علی الله تعالی بیرون آمدیم - صدر اعظم و غیره بودند قدری که

ایستاده رفتیم و از در کوچه شمس العماره سوار کالسکه شدیم. جمعیت زیادی بود در داخل و خارج شهر در راه و بیراه راندیم بطرف اسب دوانی امروز اسب دوانی هم هست رفتیم بالاخانه افواج و جمعیت زیادی از مرد و زن حاضر شده بودند. نهار آوردند به میلی قدری صرف نمودیم امیرآخور حضور میرزا حسام الدوله حاجی آقا اسمعیل و سایر پیشخدمتها بودند. امین حضور که چند روز بود که ناخوش بود امروز آمده بود. بعد از نهار اسبها را دوانیدند. اسبهای مراد بیگ نایب که از اسبهای اصطبل خاصه است چهار بیرق اول را برداشته. یک بیرق اول را هم اسب وجیه الله میرزا برداشت. اسب اقبال مهدی قلیخان بیرق چهارم را در دوره آخر برداشت. بعد از اتمام اسب دوانی سفرای خارجه بجهت وداع بحضور آمدند. صدر اعظم و سایرین هم بودند. بعد سوار کالسکه شده بطرف قریه کن راندیم. سراپرده های تازه که همه ترمه و زری و غیره بود کنار رودخانه زده بودند. بعد از ساعتی مهد علیا بکن آمدند. والده شاه را دیدم. ایشان دو شب در آنجا ماندند. باد شدیدی هم همه روز می آمد

روز سه شنبه بیست و چهارم

رفتیم بعمارت دولتی کن و همان روز سوار شده بجهت شکار بیاهورهای حوالی کن رفتیم. نایب السلطنه در رکاب بود. از پیشخدمتان

ودبیرالملک ـ صنیع الدوله ـ محمد باقرخان ـ حسین خان ـ ... الله خان
بودند ـ میرشکار از شهر آمده و شکار پیدا کرده بود ـ قبل از نهار یک تکه
دو ساله با چهار پاره زدم ـ الحمدلله خوش گذشت با راحت بمنزل مراجعت
کردم ـ بحمدالله مزاجم در نهایت صحت و سلامت است و کسالت بالمره
رفع شد ـ حالا فصل آلوچه تازه است یعنی خیلی کوچک است و هنوز خوردنی
نشده ـ چغاله و شکوفه هم در شمرات قریب باتمام است گل زرد و گل سرخ
هم کمک دیده میشود ـ مهدی قلیخان یک شب بشهر رفته با حالت
ناخوش برگشت ـ

روز چهارشنبه بیست و پنجم

در عمارت کن توقف شد امین الدوله غلام حسین خان محقق حکیم طولوزان
وجیه الله میرزا از شهر آمده اند ـ

روز پنجشنبه بیست و ششم

رفتیم قوری چای نهار را آنجا صرف کردیم ـ آب زیادی می آمد عضدالملک
عکاس باشی و سایر پیشخدمتان حاضر بودند ـ آفتاب گردان را در کرجی
زده بودند بسیار هوا گرم بود ـ عصر مراجعت بمنزل شد ـ انیس الدوله از شهر
آمد ـ کسر مزاجی دارد

جمعه بیست و هفتم

صبح را در کن بودیم جمعیت زیادی از پیش خدمتان و غیره از شهر آمده بودند صدر اعظم هم آمده است امروز شریف آفندی ایلچی دولت عثمانی که تازه وارد شده است باید بحضور بیاید در همان یورت اولی چادر ترمه و غیره افراشته اند چهار ساعت و نیم بغروب مانده بچادر رفتیم صدر اعظم آمد معتمد الملک هم بود. نصرة الدوله. معتمد الدوله. اعتضاد السلطنه. علاء الدوله لطف الله میرزا در سلام خاص شمشیر نگاهداشته بودند. الحمد لله باد خوبی وزید ایلچی آمد دو نفر هم نایب سفارت همراه داشت. ناظم آفندی شارژدافر هم همراه او آمده بود مرخص شده بمملکت خود برود. شریف آفندی زبان فرانسه میداند بخصوص فارسی را خوب حرف میزند سناً متوسط است. آصف الدوله وارد شد

شنبه بیست و هشتم

صبح سوار شده رفتیم به تنگهٔ سولقان دست چپ راه آبشار خوبی دارد بقدر یک سنگ آب جاری بود آفتاب گردان زدند آنجا نهار خوردیم نایب السلطنه در رکاب بود از پیش خدمتان امین الدوله. ادیب الملک و غیره نیز بودند

یکشنبه بیست و نهم

اشخاصیکه امروز از شهر آمده بودند خسرو میرزا. وقایع نگار. حسام الدوله

بترتیب فوج خاصه وزیر امور خارجه با حالت نقاهت شرفیاب حضور شد منیف آفندی مجدداً امروز بحضور آمد جناب آقا سید اسمعیل مجتهد بهبهانی بدیدن آمده بودند - خازن الملک جواهرآلاتی که باید همراه بیاید آورده بود

سه‌شنبه غره شهر ربیع الاول

صبح اشخاصیکه از شهر آمده بودند از شاهزادگان وغیره همه بحضور آمدند - امام جمعه آمده دعای سفر را خواندند - پسر امام جمعهٔ اصفهان هم آمده بود - پنج راس اسبیکه از عربستان بجهت اصطبل خاصه آورده بودند از سان حضور گذراندند پس بجانب کرج حرکت کردیم در عرض راه صدر اعظم هم از شهر رسیده اخبار خوب از سیستان داشت عرض کرد - دبیرالملک هم سوار اسب وراز ترکمانی با صدر اعظم آمده بود - نائب السلطنه از نزدیکی کن مرخص شده بشهر معاودت نموده - از شاهزادگان که همراه بودند معتمدالدوله حسام السلطنه - عمادالدوله - نصرة الدوله بود - معتمدالدوله از قوریچای مرخص شده بشهر معاودت نمود - مسیو بکر وزیر مختار دولت روس که تا انزلی بایستی بیاید همراه بود چهار ساعت بغروب مانده وارد کرج شدیم منزل در عمارت است - صنیع الدوله - عکاس باشی - غلام حسین خان از شهر آمده بودند - حکیم طولوزان هم امروز از شهر آمد - مهدیقلیخان امروز بشکار رفته بود - یک آهوی ماده شکار کرده است +

چهارشنبه دوم شهر ربیع الاول

از کرج بقاسم آباد حرکت کردیم پنج فرسنگ راه است. هوا گرم و گرد و خاک بسیار بود. معیر الممالک امروز مرخص شده بشهر رفت حاجب الدوله الی المنزل در رکاب است. معتمد الملک دیشب از شهر آمد. ناصر الملک هم از شهر آمده بود از اینجا مرخص شده بشهر معاودت نمود. قراولی اردو تا منزل با فوج دوم است. بیوک خان اقبال الملک از کن بشهر رجعت کرد

پنجشنبه سوم شهر ربیع الاول

صبح سوار اسب شده صدر اعظم و شاهزادگان و حسن علیخان وزیر فوائد و میرزا قهرمان امین لشکر و غیرهم ملتزم رکاب بودند. محمد تقی خان حاجب الدوله شصت راس اسب جهت اصطبل توپخانه از آذربایجان خریده بود از سان حضور گذرانید. یک صد نفر سواره مکری بسرکردگی حاجی آقا بیگ از سان گذشتند. قدری از راه با صدر اعظم صحبت کنان راندیم بعد از آن بکالسکه نشستیم منزل امروز کاروانسرا سنگ است مسافت راه سه فرسنگ است. نهار را در منزل خوردیم. اردو را در چمن بسیار خوب با صفائی زده بودند همه جا سبزه و مرغزار است. حصاری اصلان که از شهر آمده بود دیده شد.

روز جمعه چهارم ربیع الاول

صبح سوار کالسکه شده بطرف عبدالله آباد روانه گشتیم پنج فرسنگ راه است هوا گرم وگرد و خاک بسیار بود در آخر زراعت قشلاق نهار خوردیم قبل از نهار تفنگ دست گرفته در اطراف وحوالی گردش میکردم یک خرگوش و یک بلدرچین با یک قطعه زرده ره صید کردم امروز حکیم دیکسون و مسیو طومسون نایب سفارتخانه انگلیس را دیدم که بفرنگستان می آیند میرزا عیسی وزیر دارالخلافه و معاون الملک مرخص شده بشهر رفتند میرزا موسی رئیس دفتر لشکر هم امروز مرخص شده بشهر رفتند

روز شنبه پنجم ربیع الاول

امروز روز ورود بقزوین است یعنی در هزار جریب که قریب بشهر است اردو زده ایم پنج فرسنگ مسافت راه است از دهات خاک علی وغیره گذشتیم صبح که سوار شدم صدراعظم وزیر مختار دولت روس را باگریل مترجم دوم کالسکه آورده قدری صحبت داشتیم سواره ایلات سی صد نفر ایستاده بودند صاحب دیوان که آذربایجان آمده بود بحضور آمد محمد صادق خان قراباغی نایب آجودان همراه او بود بعد بعضی شاهزادگان متوقف قزوین مثل اسحق میرزا و سلطان سلیم میرزا و یعقوب میرزا و کلا قزوین و اعیان و اشراف و کلانتر و کدخدایان شهر وغیره متوسط ایلخانی حاکم قزوین دسته دسته بحضور آمده متفرق شدند نهار در بین راه

صرف شد بعد از نهار باد شدیدی می وزید این خلوت که عقب مانده بود سیچاپاری رسیده باردو ملحق شد. سوارهٔ ابوالجمعی اسدخان قراباغی که جزو غلام خانه هستند با صاحب دیوان از آذربایجان که بطهران رفته سان بدهند پسر اسدخان که سرکرده سوار است جوان خوبیست نزدیک بشهر سوار اسب شده با صدراعظم صحبت کنان وارد اردو شدیم صدراعظم مرخص شده بشهر رفت باد سخت سردی می آمد شب گذشته بسیار کم خوابیده بودم. امشب زودتر میل باستراحت کردم

روز یکشنبه ششم ربیع الاول

امروز منزل آقا بابا است صبح باران شدیدی می آمد و با اینکه مدتی باریده بود باز می بارید. این باران برای قزوین بسیار نافع است ایلخانی میرزا ابوتراب عموی میرزا بزرگ حکیم مرحوم را بحضور آورد خیلی معمر است. بعد سوار شده با صدراعظم صحبت کنان از کنار شهر گذشته افتادیم بجادهٔ آقا بابای. دبیرالملک از اینجا مرخص شد بشهر رفت هوای امروز برخلاف سایر روزها خوش بود نسیم ملائم خنکی می آید. صحرا یکسر گل و سبزه است در باغات قزوین یک نوع گل زردی دیده شد بسیار خوب و مطبوع شبیه بگل زرد گفتم از ریشه و تخم آن بیاورند و در طهران بکارند. نهار را در زیر دست قریهٔ محمدآباد شیخ الاسلام مرحوم صرف نمودیم. باد سردی می وزید

نهار در کالسکه خورده شد - از پیش خدمتان مشکوة الملک وغیره بودند - چهار ساعت بغروب مانده وارد منزل شدیم - باد بسیار سرد شدیدی می آمد - وشدت باد بطوری بود که کل تجیرها وچادرها را انداخت - تا صبح متصل می آمد وهیچ کس را قدرت بیرون رفتن نبود - واز شدت سرما همه افسرده واز کار مانده بودند -

روز دوشنبه هفتم ربیع الاول

باید بخرزان رفت ولی باد وسرما بطوری بود که هرگز در زمستانهای سخت بلکه در هیچ وقت دیده وشنیده نشده بود - دو فرسنگ از راه را سوار کالسکه شدیم - بعد چون راه کالسکه بد بود سوار اسب شده کالسکه را برگرداندند - صحرا امروز همه سبز وگل بود - اما سرما بهیچ وجه نمی گذاشت کسی احساس چیزی کند - یا ملتفت خضرت وطراوت صحرا شود - با اینکه کلیجه سرداری خز پوشیده بودم از شدت سرما معلوم نبود که هیچ لباسی دارم زیر اکدوک خرزان دره بود که آب کمی می آمد - نهار آنجا صرف شد - باد قدری ساکت شده بود - عضد الملک امین حضور صنیع الدوله عکاس باشی حکیم طولوزان محقق وغیره بودند - بعد از نهار از گتل مزبور بالا رفتیم - این کوه خرزان سنگ ندارد همه خاک نرم است وهمه جا گل و سبزه وریاحین اغلب جاها زراعت دیمی کاشته بودند - زراعت این

کوه را طایفهٔ غیاث وند میگویند حسن علیخان جنرال که جزو همراهان است امروز وارد شد - با صدر اعظم صحبت کنان میرفتیم - بالای کوه ده بنظرم می آمد گمان کردم که خرزان است بعد از تحقیق معلوم شد - اسمعیل خان غیاث وند سرکردهٔ سوار غیاثوند احداث و آباد کرده است - خوب جائی را آباد کرده که همه زراعت آن دیم است - از اسمعیل آباد یک فرسنگ و نیم راندیم تا بخرزان رسیدیم - اعتضاد السلطنت نصرة الدوله نصرة الملک را در راه دیدم - نصرة الدوله که شکایت زیاد از سرما و باد دیشب داشت می گفت خیلی صدمه خوردیم - الحمد لله وارد منزل شدیم - باد نبود اما سر غلیظی در هوا بود که گاه گاه هم می بارید - چه هر سرما طوری بود که آب مانند زمستان یخ می بست ❊

انتخاب سوانح عمری شیخ علی حزین

لراقمه

یارای زبان کو که ثنای تو کنیم توصیفِ کمالِ کبریای تو کنیم
چیزی ببساطِ ما تهیدستان نیست جانی که تو دادهٔ فدای تو کنیم

چون انسان را بهین ثمره و گزین سرمایه در کارگاهِ آفرینش تحصیلِ عبرت و ازاین ست که گروهی از دانشمندان و قدرِ وقت شناسان بتدوینِ کتبِ تواریخ و تحریرِ احوال بد و نیک پرداخته بر صفحهٔ روزگارِ خود راوِ آن کار بپایان برده اند- و بالجمله تصفح سیر و اخبار را نسبت بطبقاتِ انام علی اختلاف مراتبهم فوائد بیشمار است- و چون این سرگشتهٔ عمر با شفتگی تلف کرده بچشمِ حقیقت ملاحظهٔ احوال خود نمود- سرگذشتِ ایامِ گذشته را برای نگرندگان خالی از فائدهٔ عبرتی ندید- و در نقلِ احوالِ دیگران بسیار باشد که ناقل را بنا بر سببها تخلیط و اشتباه افتد- اما در شرحِ احوالِ خویش مجالِ آن نیست- خواست که بذکرِ شمهٔ از حالات و واقعاتِ خود که درین عجاله بخاطر مانده بپردازد- و دران رعایت ایجاز و اختصار نماید-

تا طول مقال و آرایش عبارت مورث ملال خود دیده بان نگردند - و دوستان را یادگاری و آیندگان را تذکاری باشد - مامون از ناظران کرام آنکه بنظر شفقت و ترحم نگرند - و بطلب مغفرت این محروم کوی سعادت را معاونت فرمایند +

اجداد راقم

و انا المستمند بواهب المواهب محمد المدعو بعلی بن ابی طالب بن عبدالله بن علی بن عطاء الله بن اسمعیل ابن اسحاق بن نورالدین محمد بن شهاب الدین علی بن علی بن یعقوب بن عبدالواحد بن شمس الدین محمد بن احمد بن محمد بن جمال الدین علی بن شیخ الاجل قدوة العارفین تاج الدین ابراهیم المعروف بزاهد الجیلانی قدس الله ارواحهم و ختم لی بالحسنی +

از اجداد این فقیر شیخ شهاب الدین علی بلدهٔ استارا که موطن و مدفن شیخ است گذاشته بدار السلطنت لاهیجان که احسن بلاد گیلانست سکنی نمود - و از آن زمان باز لاهیجان موطن اجداد گردید - و جد فقیر شیخ علی بن عطاء الله از معارف علماء زمان خود بود - خان احمد خان پادشاه گیلان نظر باستعدادی که داشته در تعظیم او مبالغه نمودی و بعض مراتب علمیه را از ایشان استفاده نموده - در دار السلطنت قزوین بصحبت شیخ جلیل بهاء الدین محمد عاملی علیه الرحمة رسیده موانست تمام باهم داشتند - چنانکه

در شرح حدیث معراج که از تحقیقات عالیهٔ ایشانست بتقریبی در فواتح آن ذکر صحبت خود با شیخ علیه الرحمة نموده و از مصنفات ایشان ست شرح فارسی بر کلیات قانون که بالتماس خان احمد خان نوشته و رسالهٔ اثبات واجب که مقدار دانش او از ان معلوم تواند شد - و رسالهٔ حل شبهة جذر اصم و این هر دو نسخه بخط ایشان در کتابخانهٔ والد علامه طاب ثراه بنظر فقیر رسیده - و حاشیهٔ مبسوطه بر فصوص فارابی و غیرها تکمیل علوم در خدمت سید المحققین امیر فخر الدین سماکی استرآبادی نموده - و بگفتن شعر رغبت داشته وحدت تخلص ایشان ست و الحق سخنان عاشقانه اش در کیفیت و حسن بلاغت بی نظیر افتاده - دیوان قریب دو هزار بیت بنظر رسیده از ان جمله است + غزل

خوبست محبت اثری داشته باشد — معشوق ز عاشق خبری داشته باشد
دل رفت بآتشکدهٔ عشق و نیامد — می آمد اگر بال و پری داشته باشد
مردیم ز بس ثابت و سیاره شمردیم — آیا شب هجران سحری داشته باشد

وله

دل را بطاق ابروی جانانه سوختیم — قندیل کعبه را بصنم خانه سوختیم
وحدت چه حالتست که خوابت نمیبرد — تا خود نفس ز گفتن افسانه سوختیم

والد ایشان منحصر بشیخ عبد الله بود - کسب فنون علم از والد خود نموده

بتقوی و انقطاع از دنیا اتصاف داشته - انچه از وجه معاش و املاک موروثی حاصل آمدی بقلیلی قناعت نمودی و باقی را صرف دوستان و محتاجان کردی - سه پسر از ایشان مخلف شد شیخ عطاء الله و شیخ ابوطالب و شیخ ابراهیم - شیخ عطاء الله که ولد اکبر بود در فقه و حدیث اعلم علماء آن دیار و در زهد و کثرت عبادت درجهٔ عالی داشت - در سن کهولت درگذشت و اولاد ازو نماند - شیخ ابراهیم که کهترین برادران بود از مستعدان روزگار و بعلو فطرت و ذکا اتصاف داشت - مراتب متداوله علمیه را اکتساب نموده سرآمد اقران گردید - و بهفت قلم بغایت نیکو نوشتی و خط استادان را چنان تتبع کردی که تمیز در میانه دشوار شدی مصحف مجید و صحیفهٔ کامله مترجم باتمام رسانیده جهت والد مرحوم باصفهان فرستاده بود - هر دو را بفقیر شفقت نموده بودند - خوش نویسان مشهور اصفهان از دیدن آن بهرها می بردند - و در ترسل و انشا مهارت تمام داشت منشآت ایشان در سفائن مستعدان مسطور و مشهور است و در شعر و معما سلیقهٔ درست داشت و احیانا بگفتن میل نمودی - این چند

بیت از ایشانست - رباعی

باده خون جگر ماست ز مینا مطلب   گوهر از چشم تر ماست ز دریا مطلب
پی لیلی نتوان گشت چو مجنون در دشت   انچه در سینه توان یافت ز صحرا مطلب

ولہ

در گلشن دهر محرم راز نبود	در بزم زمانه نغمه پرداز نبود
پنهان نتوان زمزمه پردازی کرد	بستیم زبان کسی هم آواز نبود

فقیر در اصغر سن که در خدمت والد بلاهیجان رسیدم سعادت ملاقات آن عم عالی مقدار دریافتم۔ حقا که در محاسن صفات و حسن اخلاق و شگفتگی و مجلس آرائی تا امروز مثل او کمتر دیده ام۔ ده سال پیش از والد علامه در لاهیجان برحمت ایزدی پیوست۔ یک پسر مسمی بشیخ سفید و دو صبیه از ایشان مانده بود۔ پسر هم پس از چندی در اول شباب درگذشت

مجمل احوال والد مرحوم

اما والد مرحوم در سن بست سالگی بعد از تحصیل بسیاری از مطالب علمیه نزد مولانای فاضل ملاحسن شیخ الاسلام گیلانی بشوق ادراک صحبت فضلای عراق باصفهان آمده در مدرس استاد العلما آقا حسین خوانساری علیه الرحمة که سائر فضائل و مناقبش از غایت اشتهار بی نیاز از اظهار است باستفاده مشغول شدند و فنون ریاضیه را در خدمت بطلیموس زمان علامی مولانا محمد رفیع که برفیعای یزدی مشهور است تکمیل نموده۔ چنان استغراقی در مطالعه و مباحثه یافتند که محصلین را کمتر میسر آمده باشد۔ و تا آخر عمر بر همان منهاج بود۔ حواشی کثیره از ایشان بر کتب تحصیل یادگار است

ایشان بمراتب عالیه رسیدند و در کتابخانهٔ ایشان که زیاده از پنجهزار مجلد بود هیچ کتاب علمی بنظر در نیامد که از اول تا آخر بتصحیح ایشان در نیامده باشد - و اکثر محشی بخط ایشان بود - و قریب بهفتاد مجلد را که از آن جمله تفسیر بیضاوی - و قاموس اللغة - و شرح لمعه - و تمام تهذیب حدیث - و امثال ذلک بود - بقلم خود کتابت نموده بود - میفرمود که من مکرر در شبانه‌روز یک هزار بیت و زیاده نوشته ام - خطی بغایت زیبا و اضح داشتند از ایشان شنیده ام که میفرمودند - والدم در حیات بود که باصفهان آمدم و باین سبب که مبادا توطن اختیار کنم زیاده بر داشتم قدر مصارف ضروریه بجهت من نمیفرستادند - و آنرا هم در عرض سال بچند دفعه میرسانیدند لهذا آن قدر که میخواستم بهای ابتیاع کتاب زر مقدور نبود و بسیاری را خود می نوشتم بعد از چندیکه والد رحلت کرد اندیشهٔ معاودت بلاهیجان از خاطر محو شد -

بالجمله در اصفهان مکانی خریده بر عمارتش افزودند و عازم سفر حجاز شده از راه شام بطواف بیت الله الحرام مشرف شده ببغداد باز گشتند و چندی در مشاهد متبرکهٔ عراق بسر برده باز باصفهان مراجعت نمودند - و از اهالی آنجا حاجی عنایت الله اصفهانی را که از اتقیا و اخیار بود با ایشان موافقت پدید آمد و صبیهٔ خود را بایشان تزویج نمود اولاد منحصر در چهار پسر بود - مولود نخستین این حقیر است و سه برادر دیگر یکی در کودکی و

دود در عنفوان شباب درگذشتند +

مجملاً اگر در محاسن صفات و اخلاق کامله و علو همت و فطرت و قوت ایمان و کمال فضل و دانش آن علامه تحریر خوض رود سخن بدرازی کشد و بسا باشد که حمل بر مبالغه و حسن اخلاق این خاکسار کنند و هیچ فن از فنون علوم نبود که مهارتش بکمال نباشد و با این حال هرگز مباهات بعلم چنانکه رسم علماست نداشتی و با ادنی کسی از اهل تحصیل و فرومایگان مصاحبانه سلوک کردی و با اینکه طول عمر بمباحثه و افاده گذرانده از جدل بغایت محترز بودی و این شیوه را مکروه داشتی - هیچ یک از افاضل را بحسن تقریر و شگفته طبعی ایشان ندیده ام علو نفسش چنانکه در نظر همتش دنیا را قدر کف خاکی نبود هرگز همت بتحصیل مال و جاه دنیوی که ادنی تلمیذ او را باندک مسامحه بوجه اکمل میسر بود نگماشت و در طبع اندیشه فزونی وقت آسانی ندانست - بارها شنیده ام که میفرمود و لقمه نان حلالی که رازق عباد قسمت ساخته ما را کافیست - و داعی بر تحصیل دنیا اگر پرورش دیگران و ایثار بر خواهندگان است بی ذلت نفس سوسنه میسر نیست - و نزد من سر سخا و تنها قطع نظر کردن و واگذاشتن آن چیز است که در دستهای مردم است - هرگز مبادرت باشنائی ارباب دول نکردی و با جمعی از امرا و اکابر و اعیان که اخلاص داشتند

ونهایت اداب مرعی میداشتند- بزرگانه سلوک نمودی- عبادت و ورع بمثابه بود که در عرض بیست و پنج سال که با ایشان بسر برده ام هرگز فعلی که در شرع مکروه باشد از ایشان ندیده ام و بعد از نیم شب در هیچ حال چه در صحت وچه در مرض او را بر بستر استراحت نیافته ام- شش هفت سال پیش از فوت عزلت و خلوت بر مزاجش غالب آمده ترک مباحثه و معاشرت نمود- و اصلا پیرامون انتظام امور معاش اهل خانه نمیگردید- و این فقیر را دران باب مختار ساخته گاهی بمطالعه مشغول می شد و بیشتر اوقات گریان بود و اکثر لیالی را بعبادت احیا مینمود و سخن باکسی زیاده بر ضرورت نگفتی و سخن گفتن کسی را هم خوش نداشتی تا آنکه در سال هزار و یکصد و بیست و هفت هجری در سن شصت و نه سالگی امراض شدت کرد و ضعف مستولی شد- صباحی که چاشتگاه آن رحلت کرد همه را طلبیده سفارش بازماندگان و نیکوکاری با ایشان نمود- پس فرمود چنانکه مرا خوشنود داشتی- خدای از تو خشنود باد- وصیتم این بتو این ست که هر چند اوضاع دنیا را بر وفق مرام نه بینی و زمانه ناسازگار افتد باید که بمذلت رضا ندهی و بتبعیت دنباله روی اختیار نکنی- چه عمر قلیل قابل آن نیست- و در اصفهان اگر توانی زیاده توقف مکن که شاید از ما کسی باقی ماند- و این سخن را فقیر در نیافتم تا بعد از چند سال که فتنه و

خرابی اصفهان پدید آمد. پس فرمود در لیالی و ایام متبرکه هرچه دست دهد و میسر آید ما را فراموش مکن. بعد از ساعتی چند بعالم بقا ارتحال فرمودند. مدفن ایشان در مقابر مشهوره بمزار بابا رکن الدین در جنب تربت عارف ربانی مولانا حسن دانشمند گیلانی ست افاض الله تعالی علیه شآبیب الرحمة والغفران واسکنه فی فرادیس الجنان. چند بیت از مرثیه که در فوت آن عالی مقام بقلم آمده بود ثبت افتاد

غزل

سپهر از مرگت ای صاف حقیقت بی‌صفا گشته نمی‌ماند بسر کیفیت مینای خالی را
کشیدی تا ز سر دست نوازش آنچنان پیرا مثل چون بید مجنون گشته‌ام آشفته‌حالی را
تو در پیرانه سر رفتی و من تا هم در غمت پیرم بحسرت می‌کشم هر لحظه یاد خورد سالی را
نهان ای عرش رفعت تا ندیدم در دل خاکت ندانستم که پوشد خاک سافل کوه عالی را
گسستی تا ز هم شیرازهٔ تالیف جسمانی مثالی نیست در عالم هویدا بی‌مثالی را
بدل آمد رسالی دارم از شیوه آتش ز خاطر برده‌ام یکباره مضمون خیالی را

ولادت راقم

اما مجمل احوال این بی‌مقدار ولادت در روز دوشنبه بیست و هفتم شهر ربیع الآخر بسال هزار و یکصد و سه هجریه در دار السلطنت اصفهان اتفاق افتاده و شمه‌ای چیزی از احوال ایام رضاع بیاد مانده. چون چهار سال از عمر بر آمد والد مرحوم اشارت بتعلیم نمود. دران آوان مولانای [illegible]

ملا شاه محمد شیرازی علیه الرحمة که از اعلام روزگار بود وارد اصفهان شده و روزی که در منزل والد علامه مهمان بود فقیر را بخدمت ایشان برای شروع تعلیم از روی تیمن حاضر نمودند. مولانای مزبور بعد از بسمله این آیات را سه نوبت تلقین فرمود "رب اشرح لی صدری و یسر لی امری و احلل عقدة من لسانی یفقهوا قولی"

و فاتحه خوانده نوازش فرمود. در دو سال سواد خوانی و خطی میسر آمده و شوقی مفرط بتحصیل حاصل شده هیچ شغلی نزد من مرغوب‌تر از خواندن و نوشتن نبود. کتب فارسی بسیار از نظم و نثر خواندم بر مسائل صرف و نحو و فقه مشغول ساختند و بزودی فراگرفتم. رساله چند از منطق تعلیم کردند. مرا بآن فن زیاده شوق پدید آمد و درست اخذ کردم استادی که داشتم از ذکا و شوق من تعجب مینمود و تحسین میفرمود شوق افزونی میگرفت چون طبیعت موزون بود از شعر لذتی عظیم می یافتم و بگفتن میل میشد و مدتی مخفی بود. چون استاد مطلع شد مرا از آن منع نمودی و والد مرحوم نیز مبالغه در ترک آن داشتی و مرا صرف طبیعت یکباره از آن ممکن نبود. چیزی که وارد خاطر میشد می نوشتم و پنهان میداشتم *

تقریظ جناب مولانا مولوی امام بخش صہبائی بر کتاب آثار الصنادید

رنگینی معنیم صفحه را رشکِ نگارستان چین کرده و شادابی الفاظم کاغذ را بتازگی پرندِ گل پرورده دل تا دیده دکان رنگِ معانی چیده ام - و سینه تا زبان خوان الوانِ سخن کشیده نه فکر را از ترتیبِ مقدماتِ شعری یک نفس فارغ نشستن و نه اندیشه را از گرد آوری سازِ نثر یک دم رشتهٔ سعی گسستن نفس تار سازی ست صرفِ نغمه طرازیهای بیان و دهن حلقه بزمی ست وقفِ ترانهٔ زبان - رشتهٔ انفاس در گلدسته بندی ریاحینِ افکار مصروف و عنانِ توجه در صیدِ وحشیان معانی معطوف - همانا خیال ستایش نگارین نامه بلاغت نظام آثار الصنادید نام که نتیجهٔ سخن طرازی خامهٔ گوهر بار معنی آفرینی ست که حسن گلوسوز معانی پروردهٔ نشاطِ طبع ارجمند اوست - و جلوهٔ شهسوارِ معارف در پردهٔ گرد انگیزیهای افکارِ بلند او یعنی رنگِ چهرهٔ کمال آبِ گوهرِ جلال ته نشین گوهرِ مجد و وقار - رسا تشنهٔ صهبای اعتبار آبیار گلشن قبول و اقبال تخته‌بندِ حدائقِ فضل و افضال - دودهٔ سیادت را از بلندپایگی نسبتش نوک کنگرهٔ عرش سودن - و خانوادهٔ نجابت را از والای نژادش سرِ رفعت بر فلک افتخار نمودن - رنگِ بهار پردهٔ معنیهای رنگین اوست - و نکهتِ گل واکشیدهٔ اخلاقِ دلنشین او - عروجِ مراتب

همت اولین پایهٔ سلّم کمالش - و بلندی مدارج حشمت نازلترین درجهٔ ایوان جلالش - چمن پیرائی عدلش صبا از پیش گل بی صرفه نتواند دوید تا تیزی نوک خار دامن نزاکتش ندرد - و هیزم افروزی انصافش شعله از بالای شمع بی اختیار سر نتواند کشید تا شوخی شمع بی احتیاطش با بال پروانه بر نخورد - خم کمند فکرش طوق گردن وحشی غزالان حقائق - و رسائی پای لنگ اندیشه اش مرحله گرای دقائق - فروغ معانی پرتو شمعی ست از فانوس صفای سینه اش بیرون دویده و شوخی نکات برق تبسمی ست از پردهٔ لبهای اخلاقش درخشیده تار و پود انفاسش صرف قصب بافیهای کارگاه سخن و رنگ آمیزی خیالش در کار شفق سازی رنگینی های چمن نگاه ادای شوخی ناز در کسوت جنبش خامه اش جلوه فروش - و گاه بیقراری ناله ها از پردهٔ صریر کلکش در خروش - ترانهٔ سخنش با دعوی فصاحت بیانهای بلبل حسنی است گلوگیر - و زمزمهٔ بیانش با لاف سنجی نوای قمری جوابی ست دلپذیر - خرده کاری طراح خامه اش طول و عرض هزار صفحه را از پردهٔ یک نقطه جلوه تواند داد - و وسعت حوصله دستگاهش تنگی ظرف حباب را بگشاد جبههٔ هزار محیط مقابل تواند نهاد - نشو و نمای ریاحین بهار با سنبل رسائی زبان کلکش بطبع ارباب نظر خورده و طراوت اوراق نسرین با تازگی عبارت نامه اش از نم شبنم عرق‌ها کرده - گنجینهٔ ضمیرش

چون لوح تقدیر مخزن جواهر اسرار و خامهٔ اندیشه‌اش چون اوامر قضا مقصد بی ظهور آثار کثرت را از فیض تجلّیش گرمی هنگامه چهره کشا. دایم وحدت از اثر تحریرش جامه ساز تعلّق قبا.

اشعار

بر خاتم جسم خط نگینش ‌ ‌ با هم دو گهر یار زمینش
جاهش که به بخت کام داده ‌ ‌ رفعت به سپهر وام داده
بر بارگهش ز مهر تیر نور ‌ ‌ صد تیره دو کیسه زنگار دارد دور
بر گرد سراچه دوات او ‌ ‌ پیچنده دو فلک به گشتن او
بر فرق مراتب کمالش ‌ ‌ گردنده سپهر از جلالش
عقلی که چراغ دل فروزد ‌ ‌ زین قلعهٔ آب و گل فروزد
مالیده به چرخ شیارش از راه ‌ ‌ تا گشته چراغ هشت خرگاه
خورشید که فرقهٔ بلندیش ‌ ‌ بالا است نشان ارجمندیش
سر برده به آسمان خانهٔ او ‌ ‌ تا شد فلک آستانهٔ او
بنشسته اگر به فرق چرخ نه گام ‌ ‌ بنشسته اندر بارگاه داد کام
طبعش که بهار داده سخن را ‌ ‌ گل کرده بهار صد چمن را
آید بنوا ز خامهٔ او ‌ ‌ چون پرده ساز نامهٔ او
کوک از نفسش چو بانگ بلبل ‌ ‌ پرورده به پرده‌های صد گل
بی پرده به نکهت شمیم عشاق ‌ ‌ گلدستهٔ صد چمن به اوراق

سپهر کمال را اوج - و محیط افضال را موج - کوکبه آرای عزائم بلند - مرحله
پیمای مدارج ارجمند - طراز مسند تفاخر - جواد الدوله سید احمد خان بهادر
که امروز چار بالش منصب مصطفی این سواد بطراز وجودش بر سر سلیمان
نازش دارد - دماغ اندیشه بیخار و فکر افسرده را بجوش می آرد - اگر گرد
تعصب زنگ آئینه انصاف نباشد - و رنگ آمیزی باستان نقش
بی اشیانی نتراشد - راه این تحقیق توانند شناخت و سراغ این منزل
توانند یافت که سایه پروردگان نگارش قدس تا بر در جاده خیال خو کرده اند
جای نفس راست کردن به از این سر منزل آسایش کجا نیاورده اند -
قدرت وهم وا ایجاد نظیرش وا مانده تر از سعی باپوس به جرأت قصور و سر رشته
مثلش نارسا تر از پای شخص - نسرین را باشفتگی عبارتش برگ برگ بی
ست از شبنم در زیر دندان حسرت شده و لاله را با رنگینی معانیش بیداغ اختگی
بست افروخته دامن زنبیهای غیرت - طره سنبل بر آتش رشک
سطورش چون موی در پیچ و تاب - و موج سبزه از باد غیرت رقومش
چون سوده آب در اضطراب رشته سطورش از طراوت الفاظ رگ ابری
ست طوفان خیز - و ریشه حروفش از پیه توسعی تابش بر شفی ست
آتش انگیز - صفای اوراقش از صباحت مضامین آئینه یوسف شاهد
بیاض بیاضش از فروغ معنی صبحی از چهره خورشید نقاب کشا -

بین السطورش را چون فرق سر نیکوان - گیسوی حروف از دو طرف
فرو هشتن ساز دلفریبی نظارگیان - و سادگی کاغذش را چون چهرهٔ
دلبران بخط و خال رقم آراستن تکلیف ناشکیبی تماشائیان - اثر پژمردگان
کلماتش در ذکر خامش نفسان مکتب عدم خون پالای سپیدهٔ چشم عبرت
نگاهان - و نشتر قمر وشان حروفش در نوحهٔ خاک بر سر کردگان تیشه زن
جگر کاوِ حوصلهٔ تمکین دستگاهان - از رنگ نگاران گردهٔ تصویر از
رنگ چهرهٔ شاهدان دست بطرح گل برده اند - و بلعلی خون عاشقان
رنگی بسیاه قلم داغ لاله سپرده - نگاه در تماشاگاه مقابرش از سنگهای
تار پود کفن عبرت گیر و نظر در سیر حصارش از حسرت سبزی خاک گور

پند پذیر

مثنوی

گردیده او بکین شماره — از رنگ پریدهٔ نظاره
هر ذره که او بتابد از دور — از داغ دلی گرفته صد نور
زان قطره که از جگر کشادند — صد نقطه بهر ورق نهادند
تا حرفی ازین کتاب خیزد — دل خون شود و بخاک ریزد
تا یک رقمش بخون نگارند — بر صفحهٔ دل جنون نگارند
بر یک نقش نظر داشت — در خامه چکیده جگر داشت
بهر دل تشنه تشنگی ... شد — تا قطرهٔ ... سراب نقش بستند

رنگ از رخ شاهان بپریدند — تا نقش چمن برو کشیدند
خمیازهٔ حسرت شکر خواب — در تقبیلهاش صرف محراب
باشد بکف خرد پسندان — چون ساغر می بدست رندان
سطریست که نقش بر ورق بست — یا زلف نگار در کف مست
صد لطف بهر گشودن اوست — چون بند قبا گشودن دوست

تحیر تماشای آئینهٔ احوال صهبائی از التفات شفقت نگاهان بی بهره نخواهد بود که بهار آرای این حدیقه از جنبهٔ تازگیهای نگاه لطف رنگ پریده تحیر مال را نه آن همه باز گردانیده که پر طاؤس از غیرت رنگ بست آن داغ بر دل نسوزد۔ و بال تذرو از بهار تحیر انش چهره نیفروزد۔ تعداد مراتب الطافش رخش محاسبه بر رشحات سحاب راندن۔ حصر مدارج اشفاقش متاع محیط در ظرف حباب گنجانیدن تا باده در ساغر انگور از خم آفتاب ریزد و پرتو خورشید آتش از پردهٔ آئینه انگیزد گرمی نگاه مهر کشش بزم افروز اهل وفاق و شعلهٔ سورت قهرش جانسوز ارباب نفاق باد۔

انتخاب از کیمیای سعادت

اصل سوم در علاج شرهٔ سخن گفتن و آفت زبان است

بدانکه زبان از عجایب صنع حق تعالی است که بصورت پارهٔ گوشت است و بحقیقت هرچه در وجود است در تحت تصرف اوست بلکه آنچه نیز در عدم ست نیز چه او هم از عدم عبارت کند و هم از وجود بلکه او نایب عقل است و هیچ چیز از احاطت عقل بیرون نیست - و هرچه در عقل و وهم و خیال آید زبان از آن عبارت کند و دیگر اعضا چنین نیست - چه جز الوان و اشکال در ولایت چشم نیست - و جز آواز در ولایت گوش نیست - و دیگر اعضا همچنین در ولایت هر یکی به یک گوشهٔ مملکت بیش نیست و ولایت زبان در همه مملکت روانست همچو ولایت دل و چون او در مقابلت دلست که صورتها از دل میگیرد و عبارت میکند همچنین صورتها نیز بدل میرساند و از هرچه او گوید دل از آن صفتی میگیرد مثلاً چون زبان تضرع و زاری کند و کلمات آن گفتن گیرد و الفاظ نوحه گری راندن گیرد دل از وی صفت رقت و سوز و اندوه گرفتن گیرد و بخار آتش دل قصد دماغ کردن گیرد و از چشم بیرون آمدن گیرد - و چون الفاظ

طرب وصفت نیکو بآن گفتن گیرد دردل حرکت نشاط وشادی پدید آمدن گیرد وشهوت حرکت کردن گیرد. وهمچنین از هر کلمه که بروی هر دو صفتی بر وفق آن در دل پیدا آید تا چون سخنهای زشت گوید دل تاریک شود وچون سخن حق گوید دل روشن شود وچون سخن دروغ دگر گوید. دل نیز کور گردد تا چیزها راست نه بیند همچو آئینه که کور شود وباین سبب است که خواب شاعر و دروغزن بیشتر آن بود که راست نیاید که درون او کور شد از سخن دروغ. وهر که راست گفتن عادت گیرد. خواب او راست بود ودرست. و همچنین دروغزن که خواب راست نه بیند چون بآن جهان رود وحضرت الٰهیت که مشاهدت او غایت همه لذتهاست ودل او کور نماید ورا است نبیند واز سعادت آن لذت محروم ماند بلکه چنانکه روی نیکو در آئینه کور زشت شود وچنانکه چون در پهنای شمشیر یا در درازی آن نگرد جمال صورت باطل شود. کارهای آن جهان بحقیقت کارهای الٰهی همچنین بود. پس راستی وکوری دل تابع راستی وکوری زبانست وبرای این گفت رسول صلی الله علیه وآله وسلم که ایمان مستقیم وراست نبود تا دل راست نباشد. ودل راست نبود تا زبان راست نباشد. پس از شر وآفت زبان حذر کردن از مهمات دین است وما درین اصل فضل خاموشی بگوئیم آنگاه آفت بسیار گفتن وفضول گفتن وآفت جدل وخصومت کردن وآفت فحش ودشنام

وزبان درازی و آفتِ لعنت کردن - ومزاح وسخریت کردن - وآفتِ دروغ وغیبت وسخن چیدن - ودورویی کردن وآفتِ هجو ومدح وآنچه تعلق بآن دارد جمله شرح کنیم وعلاج آن بگوییم انشاء الله تعالی +

پیدا کردن ثواب خاموشی

بدانکه چون آفتِ زبان بسیارست وخود را ازان نگاهداشتن دشوارست وهیچ تدبیر نیکو از خاموشی نیست چندانکه بتوان - پس باید که آدمی سخن جز بقدرِ ضرورت نگوید - وچنین گفته اند که ابدال آن باشند که گفتن و خوردن وخفتنِ ایشان بقدرِ ضرورت بود وحق تعالی بیان فرمود "لَا خَيْرَ فِي كَثِيرٍ مِّن نَّجْوَاهُمْ إِلَّا مَنْ أَمَرَ بِصَدَقَةٍ أَوْ مَعْرُوفٍ أَوْ إِصْلَاحٍ بَيْنَ النَّاسِ" گفت سخن درنهان خیر نیست مگر فرمان دادن بصدقه وفرمودن بخیر وصلح دادن میانِ مردمان ورسول صلی الله علیه وآله وسلم گفت "مَنْ صَمَتَ نَجَا" هرکه خاموش شد رست وگفت هرکرا ازشرِ شکم وفرج وزبان نگاهداشتند نگاهداشته تمامست - ومعاذ پرسید از رسول صلی الله علیه وآله وسلم که کدام عمل فاضلتر زبان از دهان بیرون آورد وانگشت بران نهاد یعنی خاموشی - وعمر گفت رضی الله عنه که ابوبکر رضی الله عنه را دیدم که زبان بانگشت گرفته بود ومی کشید ومیمالید گفتم یاخلیفهٔ رسول الله چه میکنی - گفت این مرا درکارها افگنده است

و رسول صلی الله علیه وآله وسلم گفت که بیشتر خطاهای بنی آدم در زبان اوست - وگفت خبر دهم شما را از آسان ترین عبادتها زبانِ خاموش وخوی نیکو - وگفت هر که بخدای تعالی وبقیامت ایمان دارد گو جز نیکو مگوی یا خاموش باش" - وعیسی علیه السلام را گفتند ما را چیزی بیاموز که بآن بهشت رسیم. گفت هرگز حدیث مکنید. گفتند که نتوانیم گفت پس جز حدیثِ خیر مکنید - ورسول صلی الله علیه وسلم گفت - چون مومنی خاموش وباوقار بینید بوی نزدیک گردید که اوبی حکمت نباشد - وعیسی علیه السلام گفت عبادت ده است نه خاموشی است ویکی گریختن از مردمان - ورسول صلی الله علیه وسلم گفت هر که بسیار سخن بود بسیار سقط بود هر که بسیار سقط بود بسیار گناه بود وآتش بوی اولی تر - وازین بود که ابوبکر رضی الله عنه سنگی در دهان نهاده بودی تا سخن نتوان گفت - ابن مسعودؓ گوید هیچ بزندان اولی تر از زبان نیست - ویونس بن عبید گوید هیچکس را ندیدم که گوش بزبان داشت که نه در همه اعمال او پیدا آمد - ونزدیک معاویهؓ سخن میگفتند واحنف خاموش بود. گفت چرا سخن نگوئی. گفت اگر دروغ گویم از خدا ترسم واگر راست گویم از شما - ربیع بن خیثم بیست سال حدیثِ دنیا نکرد چون بامداد برخاستی قلم وکاغذ بنهادی وهر سخن که گفتی نوشتی شبانگاه حساب آن باخود کردی وبدانکه اینهمه فضل خاموشی از آنست که آفاتِ زبان بسیار است

وهمیشه بیهوده از سرِ زبان میجهد و گفتنِ آن خوش و آسان بود و تمیز کردن میان بد و نیک دشوار بود۔ و بخاموشی از وبالِ آن سلامت یابد و دل وهمت جمع باشد و بفکر و ذکر بپردازد۔ و بدانکه سخن گفتن چهار قسمت یکی آنکه همه ضرر بود۔ و یکی آنست که در آن هم ضرر بود و هم منفعت۔ و یکی آنست که نه ضرر دارد و نه منفعت و آن سخنِ فضول بود و ضررِ آن همان کفایتست که روزگار ضائع کند و قسم چهارم آنست که منفعت محض است پس سه ربع از سخن ناگفتنی است و ربع گفتنی و این آنست که حق تعالی گفت "اِلَّا مَنْ اَمَرَ بِصَدَقَةٍ اَوْ مَعْرُوْفٍ" الآیۃ۔ و حقیقتِ این سخن که رسول صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم گفت هر که خاموش بود سلامت یافت۔ ندانی و نشناسی تا آفتِ زبان ندانی و ما آنرا شرح دهیم و یک یک بگوییم انشاء اللہ تعالی۔ آفت اول آنکه سخنی گویی که ازان مستغنی باشی که اگر نگویی هیچ ضرر نبود بر تو در دین و دنیا چنین سخن از حسن اسلام بیرون آمده باشی که رسول صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم میگوید "مِنْ حُسْنِ اِسْلَامِ الْمَرْءِ تَرْکُہٗ مَا لَا یَعْنِیْہِ" هر چه ازان گزیر بود دست داشتن ازان از حسن اسلام بود و مثلِ این چنین سخن آن بود که با قومی بنشینی و حکایتِ سفرِ خود کنی کوه و باغ و بستان و احوالی که گذشته باشد چنانکه زیادت و نقصان بآن راه نیابد اینهمه فضول بود و ازین گزیر باشد که اگر نگویی هیچ ضرر نبود۔ و همچنین اگر کسی را بینی و از وی چیزی پرسی که

ترا با آن کاری نبود واین وقتی باشد که آفتی نبود در سوال اما اگر پرسی که روزه داری مثلاً اگر راست گوید عبادت اظهار کرده باشد واگر دروغ گوید بزه کار شود وسبب تو بوده باشد این خود ناشایسته بود. وهمچنین اگر پرسی که از کجا می آئی وچه میکنی وچه میکردی باشد که آشکارا نتواند گفت ودروغی افتد واین خود باطل بود. وفضول آن بود که دران هیچ حاجت نبود. وگویند لقمان یکسال نزدیک داود علیه السلام میرفت واو زره میکرد لقمان میخواست که بداند که چیست نمی پرسید تا تمام کرد ودر پوشید وگفت این نیک جامه است حرب را لقمان بشناخت وگفت خاموشی حکمت است ولیکن کسی را دران رغبت نیست. وسبب چنین سوال آن باشد که خواهد که احوال مردم بداند تا راه سخن گشاده شود یا باکسی اظهار دوستی کند وعلاج این آنست که بداند که مرگ در پیش است ونزدیک است وهر تسبیحی وذکری که کند گنجی بود که نهاده باشد چون ضائع کند زیان کرده بود وعلاج علمی این است وعلاج عملی آنکه با عزلت گیرد یا سنگی در دهان نهد ودر خبر است که در روز حرب احد برنائی شهید شد اورا یافتند سنگی بر شکم بسته اند گرسنگی مادر او خاک از روی او پاک کرد وگفت هنیئاً لک الجنة خوشت باد بهشت رسول صلی الله علیه وآله وسلم گفت چه دانی باشد که بخیلی کرده باشد بچیزی که او را بکار نمی آید یا سخن گفته باشد در چیزیکه اورا آن کار نبوده باشد ومعنی این

آنست که حساب آن از وی طلب کنند و خوش دهنی آن بود که در آن هیچ رنج و حساب نباشد و یک روز رسول صلی الله علیه و آله و سلم گفت - این ساعت مردی اهل بهشت از در در آید پس عبدالله بن سلام از در در آمد او را خبر دادند و بپرسیدند که عمل تو چیست. گفت عمل من اندک ست اما هرچه مرا با آن کار نباشد گرد آن نگردم و بمردمان بد نخواهم - و بدانکه هرچه با کسی بیک کلمه توان گفت چون دراز کنی بدو کلمه گوئی آن کلمهٔ دوم فضول باشد و بر تو وبال بود - یکی از صحابه می گوید که کس باشد که با من سخن گوید که جواب آن نزد من خوشتر بود از آب سرد نزد تشنه و جواب ندهم از بیم آنکه فضول بود - مطرف بن عبدالله می گوید باید که جلال حق تعالی در دل شما بزرگتر از آن بود که نام او برید در هر سخنی چنانکه ستور دیگر را گویند خدایت چنین و چنان کناد و رسول صلی الله علیه و آله و سلم گفت خنک آن کس که سخن زیادتی در باقی کرد و مال زیادتی داد یعنی که بند از سر کیسه برگرفت و بر سر زبان نهاد و گفت هیچ چیز نداده اند آدمی را بتر از زبان دراز و بدانکه هرچه میگوئی بر تو می نویسند "ما یلفظ من قول الا لدیه رقیب عتید" اگر چنان بودی که فرشتگان رایگان ننوشتندی و در حال نوشتن مزد خواستندی از بیم آن اندوه سخن بیکی آوردندی و زبان ضائع شدن روزگار در بسیار گفتن بیشتر از زبان اجرت نسخ است که از تو خواستندی

آفت دوم سخن گفتن در باطل ومعصیت - اما باطل آن بود که در بدعتها سخن گوید - ومعصیت آن بود که حکایت فسق وفسادِ خود گوید - واز آن دیگران هم بگویند - ومجالس شراب وفساد حکایت کند یا در مجلسی که در آن مناظره رفته باشد میان دو کس که یکدیگر را فحش گفته باشند ورنجانیده باشند یا احوالی حکایت کند در فحش که از آن خنده آید این همه معصیت بود - نه چون آفتِ اول که آن نقصان درجه باشد رسول صلی الله علیه وآله وسلم گفت کس بود که یک سخن بگوید که خود از آن باک ندارد وآنرا قدری نشناسد وآن او را می برد تا بقعرِ دوزخ - وکس باشد که سخنی بگوید که بآن باک ندارد وآن او را می برد تا بهشت - آفت سوم خلاف کردن در سخن وجدل کردن وآنرا مراء گویند - وکس بود که عادت او آن بود که هر که سخنی گوید بر وی رد کند وگوید چنین نیست ومعنی آن این بود که تو احمقی ونادانی و دروغ زن ومن زیرک وعاقل وراست گوی وبااین یک کلمه دو صفتِ مهلک را قوت داده باشد - یکی تکبر - ویکی سبعیت که در کسی افتد - وبرای این گفت رسول صلی الله علیه وسلم هر که از خلاف وخصومت در حدیث دست بدارد وآنچه باطل بود نگوید او را خانهٔ در بهشت بنا کنند - واگر آنچه حق بود نگوید خانهٔ در اعلی بهشت وی را بنا کنند - وثوابِ این زیادت از آنست که صبر کردن بر محال ودروغ دشوارتر بود - وگفت ایمان

مردم تمام نشود تا آنگاه که از خلاف دست بدارد- اگرچه بر حق بود- وبدانکه این خلاف نه همه در مذاهب بود بلکه اگر کسی گوید که این انار شیرین است و تو گوئی که ترش است- یا گوید تا فلان جای فرسنگی است و تو گوئی نیست اینهمه مذموم است و رسول صلی الله علیه وآله وسلم گفت کفارت هر لجاجی که با کسی کنی دو رکعت نماز است- و از جمله لجاج آن بود که کسی سخنی گوید خطا بر وی گیرد و خلل آن بوی نمائی و این همه حرام است که ازان رنجانیدن حاصل آید- و هیچ مسلمان را رنجانیدن بضرورتی نشاید- و خطا در چنین چیزها باز نمودن فریضه نیست بلکه خاموش بودن از کمال ایمانست- اما چون در مذاهب بود آنرا جدل گویند و این نیز مذموم است مگر آنکه بر طریق نصیحت در خلوت- وجه حق کشف کنی چون امید قبول بود و چون نباشد خاموش باشی- رسول صلی الله علیه وآله وسلم گفت هیچ قوم گمراه نشدند که نه جدل برایشان غالب شد- لقمان پسر خود را گفت با علما جدل مکن که دشمن گیرند ترا- و بدانکه هیچ چیز آن قوت نخواهد که بجدال در باطل خاموش باشی و این از فضائل مجاهدات است- داؤد طائی عزلت گرفت ابوحنیفه گفت چرا بیرون نمی آئی گفت بمجاهدت خود را از جدل گفتن باز میدارم گفت بمجالس مناظرت بیا و بشنو و سخن مگو- گفت چنان کردم و هیچ مجاهدت صعب تر ازان نکشیدم و هیچ آفت بیش ازان نبود که در شهری تعصب مذهب

بود و گروهی که طلب جاه و تبع میکنند چنان نمایند که جدل گفتن از دین است و طبع سبعیت و تکبر خود تقاضای آن میکند چون پندارد که آن از دین است۔ چنان شده آن در وی محکم شود که البته از آن صبر نتواند کرد که نفس را دران چند نوع شرب و لذت بود۔ مالک ابن انس میگوید که جدل از دین نیست و همه سلف از جدل منع کرده اند۔ اما اگر مبتدعی بوده است با آیات قرآن و اخبار با وی سخن گفته اند بی لجاج و بی تطویل و چون سود نداشته اعراض کرده اند۔ **آفت چهارم** خصومت در مال که در پیش قاضی بود یا جای دیگر و آفت این عظیم است۔ رسول صلی الله علیه وآله وسلم میگوید هر که بجهل با کسی خصومت کند در سخط حق تعالی بود۔ تا آنگاه که خاموش شود و چنین گفته اند که هیچ چیز نیست که دل پراگنده کند و لذت عیش ببرد۔ و مروت دین را بکاهد چنانکه خصومت در مال و گفته اند که هیچ ورع خصومت نکرده در مال بآن سبب که بی زیادت گفتن خصومت بسر نشود۔ و ورع زیادت نگوید۔ و اگر هیچ چیز نبود باری با خصم سخن خوش نتواند گفت و فضل سخن خوش گفتن بسیار است پس هر که را خصومتی بود اگر بتواند مهم باشد دست داشتن و اگر نتواند باید که جز راست نگوید و قصد رنجانیدن نکند و سخن درشت و زیادت نگوید و اینهمه هلاک دین بوده

انتخاب از سکندرنامه

خراج خواستن دارا از سکندر و جواب دادن او

بیا تا ز بیداد شوییم دست — که بیداد نتوان ز بیداد رست
چه بندیم دل در جهان سال و ماه — که هم دیو خانه ست و هم غول راه
جهان دام خویش از تو یکسر برد — بسحره فرستد بساغر برد
چو باران که یک یک مهیا شود — شود سیل و آنگه بدریا شود
بیا تا خوریم آنچه داریم شاد — درم بر درم چند باید نهاد
نهنگی بما بر گذر کرده گیر — همان گنج ناخورده را خورده گیر
ازان گنج کو در قارون بپست — سرانجام در خاک بین چون نشست
چه باید نهادن برین خاک دل — که از گنج قارون فرو شد بگل
ازان تخت زرین شداد عاد — چه آمد بجز مردن نامراد
وزین باغ رنگین درختی نرست — که ماند از قفای تبرزن درست
گزارش کن زیور تاج و تخت — چنین گفت کان شاه پیروز بخت
یکی روز فارغ دل و شاد بهر — بر آسوده بود از هوسهای دهر
می ناب در جام شاهنشهی — گهی پر همی کرد و گاهی تهی

حکیمان هشیار دل پیش او ‌ ‌ خردمند مونس خرد خویش او
بهر نسبتی کامد از بانگ چنگ ‌ ‌ سخن شد بسی بر نمطهای تنگ
بهر جرعه‌ای کو شه می فشاند ‌ ‌ مهندس در گنجی درو می نشاند
درخشان شده می چو روشن درخش ‌ ‌ قدح شکر افشان و می نوش بخش
دماغ نیوشندگان سرگران ‌ ‌ ز نوش می و رود رامشگران
سر شاخ قدح ناله ارغنون ‌ ‌ روان کرد از دیده‌ها رود خون
زهی زخم کز زخمه چون شکر ‌ ‌ شود رود رود خشکی بدو زود تر
در آن بزم آراسته چون بهشت ‌ ‌ گل افشان تر از ماه اردیبهشت
سکندر جهانجوی فرخ سریر ‌ ‌ نشسته چو بر چرخ بدر منیر
ز دارا در آمد فرستاده‌ای ‌ ‌ سخنگوی روشندل آزاده‌ای
چو خسرو پرستان پرستش نمود ‌ ‌ هم او را و هم شاه خود را ستود
چو کرد آفرین بر جهان پهلوان ‌ ‌ شنیده سخن کرد با او روان
که دارا درود آورد پیش نخست ‌ ‌ نداده خراج کهن باز جست
که چون بود کز گوهر تخت و تاج ‌ ‌ ز درگاه ما واگرفتی خراج
ز بونی چه دیدی تو در کار ما ‌ ‌ که پیچی سر از خط پرگار ما
همان رسم دیرینه را کار بند ‌ ‌ مکن سرکشی تا نیابی گزند
سکندر ز گرمی چنان بر فروخت ‌ ‌ که از آتش دل زبانش بسوخت

کمان گر بر دوش خم گرفت | ز تندیش گوینده را دم گرفت
چنان دید در قاصد راه سنج | که از جوش دل مغزش آمد برنج
زبان چون بگرمی بر آشفته شد | سخنهای ناگفتنی گفته شد
فرو گفت بختی سخنهای سخت | چو گوید خداوند شمشیر و تخت
کرا در خرد رای باشد بلند | نگوید سخنهای ناسودمند
زبان گر بگرمی صبوری کند | ز دوری کن خویشش دوری کند
سخن گرچه با او زبانزد بود | نگفتن هم از گفتنش به بود
چه خوش گفت فرزانهٔ پیش بین | زبان گوشتین است و تیغ آهنین
نباشد بخود بر کسی مهربان | که گوید هر انچه آیدش بر زبان
گزارنده پیری کیانی سرشت | گزارش چنین کرد ازان سرنوشت
که وقتی که از گوهر تیغ و تاج | ز یونان شدی پیش دارا خراج
دران گوهرین گنج بن ناپدید | بدی خایهٔ زر خدا آفرید
منقش یکی خسروانی بساط | که بیننده را تازه کردی نشاط
چو قاصد زبان تیغ پولاد کرد | خراج کهن گشته را یاد کرد
بدو بانگ زد شهریار دلیر | که نتوان ستد غارت از تند شیر
زمانه دگرگونه آیین نهاد | شد آن مرغ کو خایه زرین نهاد
سپهر آن بساط کهن در نوشت | بساطی دگر ملک را تازه گشت

همه ساله گوهر نخیزد ز سنگ / گهی صلح سازد جهان گاه جنگ
بگردن کشی بر مبیا در نفس / بشمشیر با من سخن گوی و بس
ترا آن کفایت که شمشیر من / نیارد سر تخت تو زیر من
چو من پا رکابی که برداشتم / عنان جهان بر تو بگذاشتم
تو با آنکه داری چنان توشهٔ / رها کن مرا در چنین گوشهٔ
بر آنم مبادا که عزم آورم / بهم پنجگی با تو رزم آورم
بیک سو نهم مهر و آزرم را / بجوش آورم کینهٔ گرم را
نگر تا نداند که در روز جنگ / چه سرها بریدم در اقصای زنگ
بیک تاختن تا کجا تاختم / چه گردن کشان را سر انداختم
کسی کارمغانی دهد طوق و تاج / چو زنهاریان چون فرستد خراج
زمین مصر باید نه زر خواستن / سخن چون زر مصری آراستن
ببین پایگاه مرا تا کجاست / بدین پایه باید زمین پایه خواست
غرور جوانی بر آن آردت / که گردن بشمشیر من خاردت
مینگیز فتنه مبفروز کین / خرابی میاور در ایران زمین
ترا ملکی آسوده بی داغ و رنج / مکن ناسپاسی بدان مال و گنج
مسوزان بیهوده کامی ایام را / قلم درکش اندیشهٔ خام را
زمین آنچه بر نیاید آن را مخواه / چنان باش با من که با شاه شاه

فرستاده کین داستان گوش کرد
سخنهای خود را فراموش کرد

سوی شاه شد داغ بر دل کشان
شتابنده چون برق آتش فشان

فرو گفت پیغامهای درشت
کز و سروبن را دوتا گشت پشت

چو دارا جواب سکندر شنید
یکی دورباش از جگر برکشید

بتندی یکی داستان یاد کرد
کز آن شد نیوشنده را روی زرد

که بی سکه را چه یارا بود
که هم سکهٔ نام دارا بود

بخندید و گفت اندران زهرخند
که افسوس بر کار چرخ بلند

فلک بین چه ظلم آشکارا کند
که اسکندر آهنگ دارا کند

سکندر نه خود گر بود کوه قاف
که باشد که با من شود هم مصاف

چنان پشه را بجنگ عقاب
کم از قطره دان پیش دریای آب

فرستاد یک قاصدی را بدرگاه او
فرستاده شد چشم در راه او

یکی گوی و چوگان بقاصد سپرد
قفیزی پر از کنجد ناشمرد

درآموختش راز زان پیشکش
بدان تعبیه شد دل شاه خوش

سوی روم شد قاصد تیزگام
ز دارا پذیرفته با خود پیام

ز ره چون درآمد بر شاه روم
فروزنده شد همچو آتش ز موم

سر افکنده در پایهٔ بندگی
نمودش نشان پرستندگی

نخستین گره کز سخن باز کرد
سخن را بچربی سرآغاز کرد

که فرماندهان حاکم جان شدند — فرستادگان بنده فرمان شدند
چه فرمایدم شاه فیروزرای — که فرمان فرمانده آرم بجای
سکندر بدانست کان عذرخواه — پیام درشت آرد از نزد شاه
به پیغاره گفتا بیاور پیام — پیام آور از بند بگشاد کام
متاعی که در تنگهٔ خویش داشت — برآورده یک یک فراپیش داشت
چو آورد پیش سکندر نهاد — به پیغام دارا زبان برگشاد
ز چوگان و گو اندر آمد نخست — که تو طفل بازی بدین کن درست
دگر آرزوی نبرد آیدت — ز بیهودگی دل به درد آیدت
همان کنجد ناشمرده فشاند — کزین بیش خواهم سپه بر تو راند
سکندر جهان داور هوشمند — درین فالها دید فتح بلند
مثل زد که هر گو که گردد ز پیش — بچوگان کشیدن توان سوی خویش
مگر شاه ازان داد چوگان بمن — که تا زو کشم ملک بر خویشتن
همان گوی را مرد اخترشناس — بشکل زمین می نهد در قیاس
چو گوی زمین شاه ما را سپرد — بدین گوی خواهم از و گوی برد
چو زین گونه کرد آن گزارشگری — بکنجد درآمد در داوری
فرو ریخت کنجد بصحن سرای — طلب کرد مرغان کنجد ربای
بیک لحظه مرغان درو تاختند — زمین را ز کنجد بپرداختند

برابست گفتا درین رهنمون — چو روغن که از کنجد آید برون
گر لشکر از کنجد انگیخت شاه — مرا مرغ کنجد خور آمد سپاه
پس آنگه قفیزی سپندان خرد — بپاداش کنجد بقاصد سپرد
که شه گر کشد لشکری زین قیاس — سپاه مرا هم بدین سان شناس
چو قاصد جوابی چنین دید سخت — به پشت خر خویش بربست رخت
بدارا رساند از سکندر جواب — جوابی گلوگیر چون زهر ناب
برآشفت از آن تیرگی شاه را — که حجت قوی دید بدخواه را
جهاندار دارا بدان داوری — طلب کرد از ایرانیان یاوری
ز چین و ز خوارزم و غزنین و غور — زمین آهنی شد ز نعل ستور
سپاهی بهم کرد چون کوه قاف — همه سنگ فرسای و آهن شکاف
چو عارض شمار سپه برگرفت — فرو ماند عقل از شمردن شگفت
ز جنگی سواران چابک رکاب — نهصد هزار آمد اندر حساب
جهانجوی چون دید کز لشکرش — همه موج دریا زند کشورش
سپاهی چو آتش سوی روم راند — کجا او شد آن بوم را بوم خواند
ز ارمن در آمد چو دریای تند — صبا را شد از گرد او پای کند
زمین بر زمین تا باقصای روم — بجوشید دریا بلرزید بوم
علف در زمین گشت چون گنج گم — ز نعل ستوران بیگانه سم

سپه شاه اگر آفتابی کند ... بهر جا که آید خرابی کند
بیا ساقی آن راوق روح بخش ... بجامم دلم بر فشان چون درخشش
من او را خورم دلفروزی بود ... مرا او خورد خاک روزی بود

ترتیب کردن سکندر لشکر بحرب دارا

چه نیکو مثالیست کار آگهی ... گزین نقد عالم مبادا تهی
بعالم کسی سر بر آرد بلند ... که در کار عالم بود هوشمند
ببازی نشاید این راه را ... نگهدار از دزد بیگاه را
نبندد از آن آلت از بار خویش ... که در روزی آسان کند کار خویش
میفکن گوال گرچه عار آیدت ... که هنگام سرما بکار آیدت
خری بر گریوه ز سختی بمرد ... که از کاهلی جل باخود نبرد
گزارنده شرح شاهنشهی ... چنین داد پرسنده را آگهی
که دارا چو لشکر بارمن کشید ... تو گفتی که آمد قیامت پدید
نبود آگه اسکندر از کار او ... که آرد قیامت به پیکار او
رسیدند زنهاریان خیل خیل ... که طوفان بدریا در آورد سیل
شبیخون دارا در آمد ز راه ... ز پولاد پوشان زمین شد سیاه
پژوهنده گفت بدخواه مست ... شب و روز غافل نشد آنجا که هست
بر شاه اگر یک شبیخون کند ... ز ملکش همانا که بیرون کند

سکندر بخندید و دادش جواب
که پنهان نگیرد جهان آفتاب

ملک را بوقت عنان تافتن
بدزدی نشاید ظفر یافتن

پژوهنده دیگر آغاز کرد
که دارا چندان سپه ساز کرد

که آنرا شمردن توان در قیاس
کسانیکه هستند لشکر شناس

سکندر بدو گفت یک تیغ تیز
کند چرم صد گاو را ریز ریز

یکی گرگ را کو بود خشمناک
ز بسیاری گوسفندان چه باک

سپه را جواب چنان ارجمند
پسند آمد از شهریار بلند

خبر گرم تر شد همی هر زمان
که آمد بروم اژدهای دمان

سکندر چو دانست کان تند میغ
به تندی برآرد همی برق تیغ

فرستاد تا لشکر از هر دیار
روانه شود بر در شهریار

ز مصر و ز افرنجه و روم و روس
شد آراسته لشکری چون عروس

چو انبوه شد لشکر بیکران
عدد خواست از نام نام آوران

خبر داد عارض که شش صد هزار
برآمد دلیران مفرد سوار

چو شد ساخته کار لشکر تمام
یکی انجمن ساخت بی رود و جام

نشستند بیدار مغزان روم
همه پاک نرم کردند موم

شه از کار دارا و پیکار او
سخن راند و پیچید در کار او

چنین گفت کین نامور شهریار
کمر بست بر جستن کارزار

چه سازیم تدبیرش از صلح و جنگ
که آمد بآوردش این کار تنگ

اگر بر نیاریم تیغ از نیام
بمردی ز ما بر نیارند نام

وگر تاج بستانیم از تاجور
به بیدادِ خود بسته باشیم کمر

کیان را کی از ملک بیرون کنم
من این رهزنی با کیان چون کنم

بترسم که آخر بدین تیرگی
بداندیش ما را دهد چیرگی

چه تدبیر باشد درین رسم و راه
کزو کارِ ما بر نگردد تباه

باندیشهٔ خوب و رای صواب
پدید آورید این سخن را جواب

جهاندیده پیرانِ بیدار هوش
چو گفتارِ گوینده کردند گوش

بپاسخ گشادند یکسر زبان
دعا تازه کردند بر مرزبان

که سرسبز باد آن همایون درخت
که نامش بلندست و نیروش سخت

بتاج و بتختش جهان تازه باد
سرِ خصم او تاجِ دروازه باد

همه رای تو هست چون دین درست
درستی چه باید ز ما باز جست

ولیکن ز فرمانِ تو نگذریم
بجز راهِ فرمانِ تو نسپریم

چنان در دل آید جهاندیده را
همان زیرکانِ پسندیده را

که چون کینه ورزد دلِ کینه خواه
همه خار و خشت برآید ز راه

تو نیز آتشِ کینه را بر فروز
که فرخ بود آتشِ کینه سوز

تو سروِ نوی خصم بیدِ کهن
کجا سر کشد بید با سرو بن

کهن باغ را وقت نو کردنست / نوان را حساب بد و کردنست
بدیبای این دولت تازه عهد / عروس جهان را بر آرای مهد
بد اندیش تو هست بیدادگر / به پیچید رعیت ز بیداد سر
چه باید هراسیدنت زان بسی / که دارد هم از خانه دشمن بسی
قلم در کش آئین بیداد را / کفایت کن از خلق فریاد را
ز خصم تو چون مملکت گشت سیر / بخصمی افگنی پای ورنه دلیر
توئی چنین گرم در بند نان / ره انجام را گرم تر کن عنان
کجا شاه را پای مارا سرست / دلی کو گزین داور است برترست
تمنای شه را که بر هم زند / گر از زهره باشد که این دم زند
بران خصم شد رخصت رهنمون / کرشته بپیشید سستی نیارد بخون
نگهدار دار ز روم تخت کیان / بخونریزی اول نه بندد میان
سکندر چو در حکم این داوری / ز لشکرکشان یافت آن یاوری
بدستوری رخصت راستان / بلشکرکشی گشت همداستان
یکی روز کز گردش روزگار / بدست آمدش طالع کامگار
بفال همایون بترتیب راه / بفرمود کز جای جنبد سپاه
عنان تاب شد شاه فیروز جنگ / میان بست بر کین بدخواه تنگ
ز شمشیر پولاد چون شیر مست / بکشورکشائی کلید بدست

سپاهی چو زنبور پر نیشتر ز غوغای زنبور هم بیشتر
نشان باز جست از درفش بلند که ماند از فریدون فیروزمند
بوقتی که آن وقت سازنده بود فلک دوستان را نوازنده بود
بسی برتر از کاویانی درفش بمنجوق بر زد پرند بنفش
صنوبر ستونی ز پیچه ارش بخون جگر یافته پرورش
پرو اژدها پیکری از حریر که بیننده را زو برآید نفیر
زده بر سر از جعد پرچم کلاه چو بر قلهٔ کوه ابر سیاه
بفرسنگها بود پیدا ز دور عقابی سیه پر و بالش ز نور
شد آن اژدها با چنین لشکری بسر بر چنان اژدها پیکری
جهان گرد زاشوب خود گردناک ز بهر چه از بهر یک مشت خاک
ازین گریه گون خاک تا چند چند بشیری توان کردنش گرگ بند
جهان یک نوالست پیچیده سر درو گاه حلوا بود گه جگر
فلک بر بلندی زمین در مغاک یکی طشت خون شد یکی طشت خاک
نبشته برین هر دو آلوده طشت ز خون سیاوش بسی سرگذشت
زمین گر بضاعت برون آورد همه خاک در زیر خون آورد
نهفته درین طشت فریادرس که بربسته شد راه فریادرس
چو فریاد را بر گلو بسته راه گلو بسته به مرد فریادخواه

به ار پرده خود حصارے کنی / بخاموشی خویش کارے کنی
بیا ساقی آن آتشِ توبه سوز / بآتشگهِ مغزِ من بر فروز
بمجلس فروزی دلم خوش بود / که چون شمع بر فرقم آتش بود

رای زدن دارا در کارِ اسکندر با خاصانِ خویش

خردمند را خوبی از دادِ اوست / پناهِ خدا ایمن آبادِ اوست
کسے کو بدین ملک خرسند نیست / بنزدیکِ دانا خردمند نیست
خرد نیک همسایه شد زان بدست / که همسایهٔ کوے نابخردست
چو در کوے نابخردان دم زنی / به از داستانِ خرد کم زنی
درین ره کسی خانه آباد کرد / که گردن ز دهقانی آزاد کرد
تو نیز ار نهی بارِ گردن ز دوش / ز گردن زنان بر نیاری خروش
چو دریا بسرمایهٔ خویش باش / هم از بودِ خود سودِ خود برتراش
بهمانی خویش تا روزِ مرگ / درختی شو از خویشتن سازِ برگ
چو پیله ز برگِ کسان خورد گاز / همه تن شد انگشت و قی کرد باز
گزارنده پیرے هم از موبدان / گزارش چنین کرد با بخردان
که چون شاهِ روم آمد آراسته / همش تیغ در دست و هم خواسته
خبر گرم شد در همه مرز و بوم / که آمد برون اژدهاے ز روم
بپرخاشِ دارا سر افراخته / همه آلتِ داورے ساخته

جهان را بدین مژده نوروز بود / که بیداد دارا جهانسوز بود
از او بوم و کشور بیکبارگی / ستوه آمدند از ستمکارگی
ز دارا پرستی تنش خاسته / بمهر سکندر بیاراسته
چو دارای دریادل آگاه گشت / که موج سکندر ز دریا گذشت
ز پیران روشندل و رای زن / برآراست پنهان یکی انجمن
ز هر کاردانی برای درست / دران داوری چارهٔ کار جست
که بدخواه را چون در آرد شکست / پل پیچ را چون کند پای بست
چه افسون در آموزد از رهنمون / که آید ز کار سکندر برون
چو در جنگ پیروزیش دیده بود / ز پیروزگیش ترسیده بود
نکردش دران کار کس چارهٔ / نخوردش غمی هیچ غمخوارهٔ
چو دانسته بودند کو سرکش است / بسوزندگی گرم چون آتش است
سخنهای کس در نیارد بگوش / دران کار بودند یکسر خموش
بتخم دراز نگه مشاوران / سری بود نامی ز نام آوران
فرایند نامے که از فرویز / تنش چو ستی بود بازوش گرز
به هیبت دران انجمن گاه بود / از احوال پیشینه آگاه بود
ثنا گفت بر شاه و بر رسم شاه / که آباد باد از تو این پیشگاه
مبادا تهی عالم از نام تو / جهان جنبش دور از آرام تو

گذشته شناسی من از پیش پیش — چنین گفت با من در اندرز خویش

که چون کرد کیخسرو آهنگ غار — خبر داد از آن جام گوهرنگار

که در طالع ملک ما تا بدیر — فرود آید اختر ز بالا بزیر

برون آید از روم گردنکشی — زند در هر آتشکده آتشی

همه ملک ایران بدست آورد — بتخت کیان برنشست آورد

جهان گیرد او هم نماند بجای — سرانجام او هم درآید ز پای

مبادا که آن مرد رومی نژاد — درین قالب افتد که هرگز مباد

به ارشاد بر بیخ زند نام او — نیارد درین کشور آرام او

نباید کزو دولت آید برنج — که قفل جهان کوشد از بهر گنج

فریبی فرستش که طاعت کند — بملک روم تنها قناعت کند

فریبش خوش از خشم ناخوش بهست — برافشاندن آب ز آتش بهست

مکن تکیه بر زور بازوی خویش — نگهدار وزن ترازوی خویش

بر آتش میاور که کین آورد — سگ آهن با آهن کمین آورد

اگر سیم شیری بیفتد ز شیر — حرون اشتری مغزش آرد بزیر

بناموس باید جهان داشتن — وز اینجاست رایت برافراشتن

برون آرش از دعوی همسری — کزین پایه باید کشد سروری

هر آن چیز که بازار بود هم شیار — بشرح خرد آمدش اندیشه‌دار

بسا شیر درنده و سهمناک / که از نوک خاری درآید بخاک
چو با کژدمی گرم کینی کنی / ببین خرده گر خرده بینی کنی
بیندیش ازان پشه نیشدار / که نمرود را کشت سرپیچ‌دار
جهان آن کسی راست کو در نبرد / سپه پی مرد بگذاشت بر هیچ مرد
گرسنه چو با شیر خاید کباب / بفربه‌ترین لقمه آرد شتاب
زبیگانه گر هست فرزند و زن / که هم جامه گردد شود جامه کن
چو شد جامه بر قد فرزند راست / نباید دگر مهر فرزند خواست
چو بالا برآرد گیاه بلند / سهی سرو را باشد از وی گزند
ز پند بزرگان نباید گذشت / سخن را ورق در نباید نوشت
که چون آزموده شود روزگار / بیاد آیدت پند آموزگار
سگالنده‌ای کو نصیحت شنید / در چاره را در کف آرد کلید
شه از پند آن هر دو پالوده مغز / هراسان شد از کار آن پای لغز
ز پیکان نکشت آتش کینه را / بسر کوچکی داشت آن رسم را
شد از گفته رای زن خشمناک / بپیچید چون مار بر روی خاک
گره بر زد ابروی پیوسته را / گشاد از گره خشم سربسته را
دو سو دیده چون اژدها در گوزن / بخشمی که در اوفتد از شکاف وزن
که در سینه چون زخم آهن دیده / که پولاد را سنبه دیده

شنائی بمن مردے اہل روم | زره گوره آتش برآری بموم
بکه برگ ساکن کنے باد را | هراسانی از تیشه پولاد را
عقابان ببازی و کبکان بجنگ | سر نازنینان در آرد بسنگ
چه بندم کمر در مصاف کسے | که دارم کمر بسته چون او بسی
دلیری کند بر من آن نادلیر | چو گوری گراز زنده با شیر شیر
سرش لیکن اکنون در آید ز خواب | که شیر از تنش خورده باشد کباب
چو من بر سر خسروان افسرم | چه اندیشه باشد ز اسکندرم
بود خایهٔ مرغ سخت و گران | نه چون سنگ و خایسک آهنگران
که دانست کین کودک خرد سال | شود با بزرگان چنین بدسگال
باول قدح دردی آرد به پیش | گذارد شکوه من و شرم خویش
بسنجد تنگ را نشمرده کنم | که پیش زبونان زبونی کنم
اگر خود شود خسته در زیر پا | نخواهد شتاب از فتوح تیز سار
ز ردی کجا خیزد آن دست زور | که کشتی بیدان را نه از آب شور
بشوراند او رنگ خورشید را | ترا ناکسی با کے جمشید را
بتاراج ایران برآرد علم | بود تخت کیخسرو و تاج جم
بنکوه کیان پیش پایه نهاد | ولیعهد در خورد من پا نهاد
بنگه که بست نه باد ناورد شاه | که شیر ژیان را ستاند کلاه

ز شیران بود روبهان را نوا | نخسپند در زمین تا نگیرد هوا
تهی دست گر مایه داری کند | چو لنگی ست کو راهواری کند
تو خود نیک دانی که با این شکوه | ز یک طفل رومی ندارم ستوه
به دست غلامان سپاهش دهم | بچوبینه بانان شکستش دهم
هژبری که از سگ زبونی کند | خر پیر با او حرونی کند
عقابی که اندیشه گیرد گریز | گر افتادنش هست گو بر مخیز
پلنگی که ترسد ز روباه تیز | بسوزاد مغزش بسرسام تیز
ببینی که فردا من پیلزور | سرش چون سپارم بسنگ ستور
که باشد ز بوی خراج آوری | که همسر بود با بلند افسری
نشیننده بر تختگاه کیان | منم تاج بر سر کمر بر میان
گرا پاره گر سر گفتگو | زمن جای آبا کند جستجو
کلاه کیان هم کیان را سزد | ورین نرخ تن رومیان کی ارزد
من از تخمهٔ بهمن و پشت کی | چرا ترسم از رومی سست پی
ز روئین تن و رنج اسفندیار | برادرنگ زرین منم یادگار
اگر باز گردد به پیشینه راه | برو روز روشن نگردد تباه
وگر کشتی آرد بدریای من | سری بینی افتاده در پای من
به دریا به کشتی چو آبش دهم | ز خاکش ستانم بآتش دهم

از آن ابر عاصی چنان ریزم آب / که نارد دگر دست بر آفتاب
ستیزنده چون روستائی بود / شکستن به از مومیائی بود
خر از زین نو به که پالان کشد / که تا رخت جوینده آسان کشد
من آن صید را کرده‌ام سربلند / منش باز در گردن آرم کمند
تو ای مغز پوسیده سالخورد / ز گستاخی خسروان باز گرد
نه چابک شد این چابکی خواستن / کمندی بکوهی در انداختن
چراغی بصحرا برافروختن / فلک را جهانداری آموختن
بکش چیز باندیشهٔ خویش پای / که هر چیز هر جای را هست جای
قبا کو نه در خورد بالا بود / همانا که دزدیده کالا بود
ترا فترت پیری از جای برد / کهن گشتنت از سر رای برد
چو پیر کهن گردد آزرده پشت / ز نیزه عصا به که گیرد بمشت
بپیری بخود شد و پای لغز / فراموشکاری در آرد بمغز
ز پیران دو چیز است با زیب و ساز / یکی دستودان یکی در نماز
جهان بر جوانان جنگ آزمای / رها کن فروکش تو [illegible] ی
تن ناتوان کی سواری کند / سلاح شک [illegible]
سپیده به که پیدا بود زانکه پیر / سپا نیجی که [illegible]
بهنگام خود گفت باید سخن / [illegible]

خروسی که بیگه نوا بر کشید / سرش را بگه باز باید برید

زبان بند کن تا سر آری بسر / زبان خشک به یا گلو گاه تر

سر بی زبان کو بخون تر بود / به است از زبانی که بی سر بود

زبان به که او کام داری کند / چو کامش رسد کامگاری کند

زبان را نگهدار در کام خویش / نفس بر مزن جز بهنگام خویش

زبانِ ترازو که شد راست نام / از آن شد که بیرون نیاید ز کام

چو از کام خود کامی آید برون / بهر سو که جنبد شود سرنگون

بسا گفتنیها که باشد نهفت / بدیگر زبان بایدش باز گفت

بگفتن کسی کو شود سخت کوش / نیوشنده را در نیاید بگوش

سخن چه که با صاحبِ تاج و تخت / بگویند سخته نگویند سخت

چو زانگونه تندی بسی کرد شاه / پشیمان شد آن پیر و شد عذرخواه

خطرهاست در کارِ شاهان بسی / که با شاه خویشی ندارد کسی

چو از کینه بر فروزند چهر / بفرزندِ خود بر نیارند مهر

همانا که پیوندِ شاه آتش است / بآتش در از دور دیدن خوش است

نصیحت موافق بود شاه را / که از کبر خالی کند راه را

نصیحت گری با خداوند زور / بود تخمی افگنده در خاکِ شور

چو آگاه گشت آن نصیحت گزار / که از پندِ او گرم شد شهریار

سخن را دگرگونه بنیاد کرد — بشیرین زبان شاه را یاد کرد

که دارای دور آشکارا توئی — مخالف چه باشد که دارا توئی

که باشد سکندر که آرد سپاه — ز دارای دولت ستاند کلاه

ترا این کله آسمان دوخته است — ستاره چراغ تو افروخته است

کلوخی که با کوه سازد نبرد — بسنگی توان زو بر آورد گرد

درختی کدو تا نه بس روزگار — ق — کند دعوی همسری با چنار

چو گردد ز دولابهٔ تاک سیر — رسن باز در گردن آید بزیر

کدو نیست او گردن افراخته — ز ساق گیاهی رسن ساخته

رسن زود پوسد چه باشد گیاه — دگر بار دلویش در افتد بچاه

چو خورشید مشعل برآرد بباغ — به پروانگی پیش میرد چراغ

بهنگام سرپنجه روباه لنگ — چگونه نهد پای پیش پلنگ

گره زابروی خویش بر گوشه نه — که در گوشه بهتر کمان را گره

بآهستگی کار عالم برآر — که در کار گرمی نه آید بکار

چراغ ار بگرمی نیفروختی — نه خود را نه پروانه را سوختی

خمیر آمد و آتش اندر تنور — نیاشد زنان تا دهان راه دور

شکیب آور و بند را کن کلید — شکیبنده را کس پشیمان ندید

نه نیکوست شطرنج بد باختن — فرس در تک فیل در تاختن

بسا روی کز زخمه گردن شکست ‌ ‌ ‌ که تا زخمهٔ روی آرد بدست
تو شاهی قیاس تو افزون کنم ‌ ‌ ‌ حساب تو با دیگران چون کنم
بتعلیم دارا جهاندیده مرد ‌ ‌ ‌ بسی زین نمط داستان یاد کرد
جهاندار دارای جوشیده مغز ‌ ‌ ‌ نشد نرم دل زان سخنهای نغز
دران تندی و آتش افروختن ‌ ‌ ‌ کز و خواست مغز سخن سوختن
طلب کرد کاید ز دیوان دبیر ‌ ‌ ‌ بکار آورد مشک را بر حریر
دبیر نویسنده آمد چو باد ‌ ‌ ‌ نوشت آنکه دارا برو کرد یاد
روان کرد کلک شبه رنگ را ‌ ‌ ‌ ببرد آب مانی و ارژنگ را
یکی نامهٔ نغز پیکر نوشت ‌ ‌ ‌ بنغزی بکردار باغ بهشت
سخنهای از تیغ پولاد تر ‌ ‌ ‌ زبان از سخن سخت بنیاد تر
چو شد نامهٔ نغز پرداخته ‌ ‌ ‌ بر و مهر شاهانه شد ساخته
رساننده نامهٔ خسروان ‌ ‌ ‌ ز دارا باسکندر آمد دوان
بدو داد نامه چو سر باز کرد ‌ ‌ ‌ دبیر آمد و خواندن آغاز کرد
بده ساقی آن جام جمشید را ‌ ‌ ‌ شب تیره رخشنده خورشید را
می کز فروغش شب زاغ چهر ‌ ‌ ‌ ستاره عقیقی کند بر سپهر

نامهٔ دارا باسکندر بتهدید و عتاب

بنام بزرگ ایزد داد بخش ‌ ‌ ‌ که ما را بهر دانش او داد بخش

خداوند روزی ده دستگیر / پناهنده را از درش ناگزیر
فروزنده کوکب تابناک / منورکن مردم از تیره خاک
توانا و دانا بهر بودنی / گنه بخش و بسیار بخشودنی
ازو هر زمان روح را مایهٔ / خرد را دگرگونه پیرایهٔ
یکی را چنان تنگی آرد به پیش / که تا سر نه بیند در انبان خویش
یکی را بدست افگند کوهِ گنج / نسنجیده ها می دهد کوه سنج
نشاید سر از حکم او تافتن / جز او جای کی توان یافتن
نه آنکس گنه کرد کو رنج یافت / نه سعی نمود آنکه او گنج یافت
کند هر چه خواهد برو حکم نیست / که جان دادن و کشتن او را یکیست
درود خدا باد بر بندهٔ / که افگنده شد با سر افگندهٔ
چه سود است کین قوم ناحق شناس / کنند آفرین را بنفرین قیاس
بجائی که بدخواه خونی بود / تواضع نمودن زبونی بود
نکو داستانی زد آن شیر مست / که با زیردستان مشو زیر دست
تو ای طفل ناپخته و خام رای / مزن پنجه با شیر جنگ آزمای
بهم پنجگی با منت یاره کو / سپاهت کجا و سپهدار کو
چو کژدم بوی مار خوئی کنی / که با اژدها جنگجوئی کنی
اگر کردی این خوی ماران رها / وگرنه من و تیغ چون اژدها

چنانت دهم مالش از تیغ تیز — که یا مرگ خواهی ز من یا گریز
بر خشنده آتش پرستان و ژند — بخورشید روشن بچرخ بلند
برومم اندر آرم ز گرد سپاه — کنم چشم خورشید روشن سیاه
بیزدان که آهرمنش دشمن است — بزردشت کو خصم آهرمن است
که از روم و رومی تمامم نشان — شوم بر سر هیربد آتش فشان
ترا آن بهای سر و بر و میان — که بندی چو هندو بخدمت میان
گرفتم همه آهن آری ز روم — در آتشکده با چه آهن چه موم
ز رومی چه برخیزد و لشکرش — بپای ستوران برم کشورش
گر آری بخنجر دارها درع و ترگ — کجا باشدت برگ یک بید برگ
مگر تیر ترکان یغمای من — نخوردی که تندی ابقوغای من
سرے کو سر بخشش دارا کنی — به از پیشش دارا مدارا کنی
کمان بشکنی پر بریزی ز تیر — زره در نوردی بپوشی حریر
دگر نه چنانت دهم گوش پیچ — که دانی تو هیچی و کمتر ز هیچ
حذر کن ز خشم جگر جوش من — مباش ایمن از خواب خرگوش من
بخرگوش خفته مبین زینهار — که چندانکه خسپید دو وقت شکار
ببین شیر گردون بجان چون گرفت — که خرگوش با ماه گردون گرفت
توانم که من با تو [illegible] خودی — کنم بخشتگی کردم آزرم جوی

ولیکن این مثل راست باشد که شاه / به ار وقت خواری در افتد بچاه
بده جزیه از بهر کینه را / قلم درکش رسم دیرینه را
نشاید همه سال گر کینه دوخت / خز و رشته یکبار باید فروخت
مزن رخنه در خاندان کهن / تو در رخنه باشی دلیری مکن
بجائی میاور که جنبش ز جای / ندارد بر پشه پیل پای
بملکی خداداده خرسند باش / مکن تراهنی چنگ شیران تراش
کلاغی تک کبک در گوش کرد / تک خویشتن را فراموش کرد
بسا ز انجمن کانجم آمد فراز / فرشته در آسمان کرد باز
ندانم که دیهیم کیخسروی / ز فرق که خواهد گرفتن نوی
زمانه گر آنکار سازی کند / ستاره بجان که بازی کند
رضا کی که بر آسمان آهنگی / سر دشمن خود را زبان افگنی
منم سر دگر سروران پادوست / سر خویشتن را چه باید شکست
طپانچه بر اعضای خود میزنی / سر تیشه بر پای خود میزنی
غرور جوانی بر آن آردت / که گردن بشمشیر من خاردت
خطا گفتم نه تنها ترا کرد پست / بسا گردنان را که گردن شکست
مرا زیبد از خسروان عجم / سر تخت کاوس و اکلیل جم
ببختی سرشته سخت چون آهنم / که از پشت شاهان رویین تنم

نباران کجا ترسد آن گرگ پیر | که گر گینه پوشد بجای حریر
ز دارنده نتوان ستد بخت را | نشاید خرید افسر و تخت را
گر اسفندیار از جهان رخت برد | نسب نامهٔ خود به بهمن سپرد
وگر بهمن از پادشاهی گذشت | جهان پادشاهی بمن بازگشت
بجز من که دارد گه کارزار | دل بهمن و زور اسفندیار
بمن ختم شد بازوی بهمنی | که اسفندیارم بروئین تنی
نژاده منم دیگران زیردست | نژاد کیان را که آرد شکست
در اندازهٔ من غلط بوده | که بازوی بهمن نه بیهوده
خداوند ملکم به پیوند خویش | مشو عاصی اندر خداوند خویش
پشیمان کنون شو که چون کار بود | ندارد پشیمانی آنگاه سود
جوانی مکن گرچه هستی دلیر | منه پای گستاخ در کام شیر
درشتی رها کن بنرمی گرای | ز جایم مبر تا بمانی بجای
به تندی بغارت برم کشورت | بخواهش دهم کشور دیگرت
من از ساکنی هستم آن کوه سنگ | که در جنبش آهسته دارم درنگ
صف لشکرت گر شود دشمنم | اگر کوه آهن بود بشکنم
بجنبان مرا تا بجنبد زمین | همین گویمت باز گویم همین
چو خوانندهٔ نامهٔ شهریار | بپرداخت آن نامه چون نگار

سکندر بفرمود کاروشتاب — سزای نبشته نویسد جواب
دبیر قلمزن قلم برگرفت — همه نامه در گنج و گوهر گرفت
جوابی نوشت آنچنان دلپسند — که بوسید دستش سپهر بلند
چو سربسته شد نامهٔ دلنواز — رسانندهٔ را داد تا برد باز
دبیر آمد و نامه را برگشاد — ز هر نکته صد گنج را برگشاد
فروخواند نامه ز سر تا به بن — برآسوده چون در سخن در سخن
بیا ساقی از بهر دفع خمار — دوای دل دردمندان بیار
ازان می کنم شادمانی کنم — اگرچند مستم جوانی کنم

جواب نامهٔ سکندر بدارا

سر نامه نام جهاندار پاک — برآرندهٔ برستنیها ز خاک
بلندی دهٔ آسمان بلند — گشایندهٔ دیدهٔ هوشمند
جهان آفرین وز جهان بی نیاز — بهنگام بیچارگی چاره ساز
زمین را بمردم برآراست چهر — کمربست گردش ز گردان سپهر
شبا هم زمین را زشمشیر آب — برافروخت چون چشمهٔ آفتاب
خداوند بی نسبت بندگی — نه پیری درو نه پراگندگی
یکی کو نشانندهٔ هر یکی ست — همه هستی از لک او اندکی ست
توی حجت از هرچه گیری شمار — بری حاجت از هرچه آید بکار

مر او را ترا پایه باید شکست ... که تا زو لباسیم چیزی درست
هر آنچه آفرید او باسباب نیست ... بدریافتش عقل را تاب نیست
خرد دانش آموز تعلیم اوست ... دل از داغداران تسلیم اوست
پر از حکمت و حکم او شد جهان ... بحکم آشکارا بحکمت نهان
فرشته وشان را درین ساده دشت ... از و آمدن هم بدو بازگشت
دل و دیده را روشنائی از وست ... مر او را ترا پادشاهی از وست
ز فرمان او نیست کس را گزیر ... خدا اوست ما بنده فرمان پذیر
هر آنکه کند در جهان تاجدار ... عجب نیست از بخشش کردگار
تو نیز ای جهاندار فیروزبخت ... نه از باد در آورده تاج و تخت
خدا اوست این چیره دستی کزوست ... مشو با خدادادگان چیره دست
سپاس خدا کن که بی تا سپاس ... نگویند تا مرد ایزدشناس
مبادا بهشیار کس بیهشی ... کسی را ز فرمان او فرکشی
هر آنکه خداوند یاری دهد ... عجب نیست گر شهریاری دهد
توانم که گردن فرازی کنم ... بشمشیر با شیر بازی کنم
بر تیغ افسر دگاه خواهم گرفت ... بدین اژدها ماه خواهم گرفت
شنو اندی ز تاریخ جمشید شاه ... که آن اژدها چون فروبرد ماه
فریدون بآن اژدها پاره مرد ... هم از قوت اژدهای چه کرد

بدارندهٔ آسمان و زمین — که زو مایه دارد همان و همین
خدایی که زو هر که آگاه نیست — خرد را بدان پی خرد راه نیست
براهِ نیاگانِ پیشینِ ما — که بودند پیغمبرِ دین ما
بصحفِ براهیم ایزدشناس — کز آن دین کنم پیشِ یزدان سپاس
که گر دست یابم بایرانیان — برهم دینِ زردشت را از میان
نه آتش گذارم نه آتشکده — شود هر دو از دستم آتش زده
چنین رسمِ پاکیزه و راهِ راست — رهِ ما و رسمِ نیاگانِ ماست
بدین مشک خاشاک نتوان فشاند — که بوی خوشِ مشک پنهان نماند
کسی راست خرما ز نخلِ بلند — که بر نخلِ خرما رساند کمند
به بستان گلی راست گردن دراز — که بوسی درستی دهد دلنواز
ز گوران سرافراز گوری بود — که با فحلیش دستِ زوری بود
ز شیران همان شیر خونریزتر — که دندان و چنگش بود تیزتر
دو شیرِ گرسنه و یک رانِ گور — کباب آن کسی هست کو راست زور
دو پیلانِ خرطوم درهم کشان — ز هر دو یکی برد خواهد نشان
تو مردی و من مرد وقتِ نبرد — بمردی پدید آید از مرد مرد
من آنگه عنان باز پیچم ز راه — که یا سر دهم یا ستانم کلاه
چه پنداشتی در جهان نیست کس — جهاندار تنها تو باشی و بس

بهر زیر برگی شتابنده ایست — بهر منزلی راه یابنده ایست
بیاری چو من مهره بازی مکن — بپرداز نیرنگ سازی مکن
ز ملک من اقطاع من میدهی — برات سهیل از یمن میدهی
بسیراب دادن نشاید بمیش — که یابد درو قطرهٔ خون خویش
مزن پیش ازین لاف گردنکشی — که خاکی بگوهر نه از آتشی
بیارام و تندی رها کن ز دست — که الماس زار زیر پا بشکست
همان شیشهٔ می که داری بچنگ — نگهدار و مستیز با خاره سنگ
جهانی چنین پر ز نفط سپید — ز طوفان آتش نگهدار بید
بر آسودگی عیش خود میگذار — جهانجوی را با جزیره چه کار
کسی داد باغی به سیبی توشه — ندادش ز باغ آن دگر خوشه
زبون تر ز من صیدی آور بزیر — که چیزی نخیزد ز پهلوی شیر
بشاخی چه باید در آویختن — که نتوان ازو میوه ریختن
تمنای شه آنگه آید بدست — که بر روی دریا توان پل ببست
چه باید غروری برآراستن — نه بر جای خویش آرزو خواستن
چو بهمن جوانی بدان آوردست — که تند اژدهائی بیازار دست
تنند دیو را هست چو اسفندیار — که با رستم آید سوی کارزار
چو با دیو دارد سلیمان نشست — کند باده انگشتری را ز دست

بترس از غلط کاری روزگار | که چون ما بسی را غلط کرد کار
حسابی که با خود برانداختی | چنان نیست بازی غلط باختی
عنان بازکش زین تمنای خام | که سیمرغ راکس نیارد بدام
تو زنگی نه آدمی خوار تر | نه از بربری مردم آزارتر
ببین تا بهنگام کین گستری | چه خون راندم از زنگی و بربری
مدارا کن از کین کشی بازگرد | که مردم نیاز آرد از نیک مرد
نه من بستم اول باین کین کمر | تو افگندی از سلّه مار سر
بخونریز من لشکری ساختی | شبیخون کنان سوی من تاختی
بدان تا بهم برزنی رای من | ستانی ز من ملک آبای من
مرا نیز بایست برخاستن | کمر بستن و لشکر آراستن
سپه راندن از ژرف دریا برون | گشادن ز شمشیر دریای خون
تو گر هوشیاری نه من بیخودم | همان هوشیارم همان بخردم
گر افگند بر کار تو بخت نور | من از بختیاری نیم نیز دور
جهان گر ترا داد کاری بدست | مرا نیز دستی درین کار هست
ترا تاج بادا مرا تیغ یار | منم تیغ زن گر توئی تاجدار
مزن تکیه بسیار بر تخت خویش | که هر تخت را تخته هست پیش
مبین گنبدی کو بدریا سنگ بست | که گه سنگ را کی در آید شکست

چو آرد زمین لرزه گاه نبرد ‌‌ برآرد بآسانی از کوه گرد
چو دوران ملکی بپایان رسد ‌‌ بدو دست جوینده آسان رسد
جهان چون نباشد بجان آمده ‌‌ سستی و تولی درمیان آمده
جزین پاسخت هیچ درخواست نیست ‌‌ که در یک ترازو دو من راست نیست
بهم سنگی خود درا مرا برسنج ‌‌ که از اژدها بهمن آمد برنج
اگر من سنگ و آبی دهی در جواب ‌‌ چو کوه افگنم سنگ خود را در آب
زره پوشم ار تیغ بازی کنی ‌‌ کمر بندم ار صلح سازی کنی
بهر چه آن شناسی تو از گرم و سرد ‌‌ پذیرنده ام ز آشتی و ز نبرد
بیا تا چه داری ز شمشیر و جام ‌‌ که دارم درین هر دو دستی تمام
جهاندار چون نامه را کرد گوش ‌‌ دماغش ز گرمی درآمد بجوش
فرستاده را جنگ تعجیل جست ‌‌ سکندر نیامد در آن کار سست
درآورد لشکر به پیکار تنگ ‌‌ برآراسته یک بیک کار جنگ
چو دارا خبر یافت کان اژدها ‌‌ نخواهد پس از شیر کردن رها
بجنبید جنبیدن باشکوه ‌‌ چو از زلزله کالبدهای کوه
رسیدند لشکر بلشکر فراز ‌‌ زمانه در کینه بگشاد باز
زمین جست بر خیره کز هول پشت ‌‌ خوش آرامگه سست و ناخوش نشست
مصاف دو خسرو دران مرز بود ‌‌ که ز آشوبشان کوه در لرز بود

هنوز ار بجویند زان خسروان / توان یافتن در زمین استخوان
بیا ساقی از باده بردار بند / به پیمانه پیمودن باد چند
فراهم کن از باده جام خاص / مگر زین خرابات یابم خلاص

مصاف کردن دارا با سکندر در موصل

خرامیدن لاجوردی سپهر / همان گرد برگشتن ماه و مهر
پندار کز بهر بازیگری ست / سراپرده‌ای اینچنین سرسری ست
درین پرده یک رشته بیکار نیست / سر رشته بر ما پدیدار نیست
که داند که فردا چه خواهد رسید / ز دیده که خواهد شدن ناپدید
گرا مرده از خانه بر در نهند / گرا تاج اقبال بر سر نهند
گزارندهٔ نیک و بدهای خاک / سخن گفت از آن پادشاهان پاک
که چون صبح را شاه چین بار داد / عروس عدن در بدین بار داد
رسیدند لشکر بجای مصاف / دو پرگار بستند چون کوه قاف
خسک بر گذرگاه کین ریختند / نقیبان خروشیدن انگیختند
یزک بر یزک سو بسو در شتاب / نه در دل سکونت نه در دیده خواب
ز بسیاری لشکر از هر دو جای / فرو بست کوشنده را دست و پای
دو رویه ستادند در جای جنگ / نمودند در پیشدستی درنگ
مگر در میان صلحی آید پدید / سر شمشیرشان سر نباید کشید

چو بود از جوانی و گردن کشی / همان جانب آبی همین آتشی
پدید آمد از هر دو بارِ ستیز / دل کینه ور گشت بر کینه تیز
ازان پس که بر کینه ره یافتند / سر از جستنِ مهر برتافتند
درآمد بغرّیدن آوازِ کوس / فلک بر دهانِ دهل داده بوس
شغبهای آیینه پیل مست / همی شانه بر پشتِ پیلان شکست
چنان آمد از نای ترکی خروش / که از نای ترکان برآورد جوش
برآورد خر مهره آوازِ شیر / دماغ اندمِ گاودم گشت سیر
طراقی که از مقرعه خاسته / برون رفت زین طاقِ آراسته
روا رو برآمد ز راهِ نبرد / هزاهز درآمد بمردانِ مرد
زمین گفتی از یکدگر بردرید / سرافیل صورِ قیامت دمید
غبارِ زمین بر هوا راه بست / عنانِ سلامت برون شد ز دست
ز بس گرد بر تارک و ترک زین / زمین آسمان آسمان شد زمین
فرو رفت و بر رفت راهِ نبرد / نم خون بماهی و بر ماه گرد
ز سمِ ستوران دران پهن دشت / زمین شش شد و آسمان گشت هشت
جگر تاب شد نعرهای بلند / گلوگیر شد حلقهای کمند
ز تاب نفس در هوا بسته میغ / همان سوخته از آتشِ برق تیغ
ز بس غلت تیغ بر خون و خاک / دماغِ هوا پُر شد از جانِ پاک

سپهدار ایران هم از صبح بام / برآراست لشکر به سازی تمام
نخستین صف میمنه ساز کرد / ز تیغ اژدها را دهن باز کرد
صف میسره هم برآراست چست / یکی کوه گفتی ز پولاد رست
جناح آنچنان بست در پیشگاه / که پوشیده شد روی خورشید و ماه
ز قلبی که چون کوه پولاد بود / پناهنده را قلعه آباد بود
ز دیگر طرف لشکرآرای روم / برآراست لشکر چو نحلی ز موم
سلاح و سلب داد خواهنده را / قوی کرد پشت پناهنده را
چپ و راست آراست از ترک و تیغ / چو آرایش گلبن از اشک میغ
پس و پیش را کرد چون خاره کوه / برانگیخت قلب ثریا شکوه
چو از هر دو سو لشکر آراستند / یلان سو به سو مردمی خواستند
سیاست درآمد بگردون ز نی / ز چشم جهان دور شد روشنی
ز بس خون که گرد آمد اندر مغاک / چو گوگرد سرخ آتشین گشت خاک
ز شمشیر برگشته جایی نبود / که در غار او اژدهایی نبود
نهنگ خدنگ از کمین کمان / نیاسود بر یک زمین یک زمان
کمند اژدهای سلسل شکنج / دهن باز کرده به تاراج گنج
ز غریدن زنده پیلان مست / گره در گلوی هژبران شکست
ز بس تیغ بر گردن انداختن / نیارست کس گردن افراختن

پدر با پسر کین برآراسته | محابا شده مهر برخاسته
ستونِ علم جامه در خون زده | نجات از جهان خیمه بیرون زده
ز بس خستهٔ تیر پیکان فشان | شده آبله دست پیکان کشان
چنان گرم گشت آتش کارزار | که از نعل اسپان برآمد شرار
جهانجوی دارا ز قلبِ سپاه | برآشفت چون شیر شرزه سیاه
ز دشمن گزائی و خصم افگنی | گشاده بر و بازوی بهمنی
بهر جا که بازو برافراختی | سرِ خصم در پایش انداختی
نشد بر تنی تا نپرداختش | نزد بر سری تا نینداختش
ز بس خون رومی در آن ترکتاز | هزار اطلسِ رومی افگنده باز
وزین سو سکندر بشمشیرِ تیز | برانگیخته از جهان رستخیز
دو دست آوریده بکوشش برون | بهر دست شمشیرِ الماس گون
دو دستی چنان میگزارید تیغ | کز و خصم را جان نیامد دریغ
چو بر فرق پیل آمدی خنجرش | فرو ریختی زیر پایش سرش
چو آب از دریا غضب ریختی | ز دریای آب آتش انگیختی
چو شیری که آتش زدم برزند | دم بادپایان را بهم برزند
بدارا نمودند کان تند شیر | بسا شیر کز مرکب آورد زیر
شه آزرم او به که یکسو کند | کز آن پهلوان پیل پهلو کند

بلشکر بگوید که یکبارگی — براننـد بر جنگ او بارگی
چنان دید دارای دولت صواب — که لشکر بجنبد چو دریای آب
همه همگروهه بیکسر زنند — بیکبارگی بر سکندر زنند
بفرمان فرمانده تاج و تخت — بجوشید لشکر بکوشید سخت
عنان یک رکابی برانگیختند — دو دستی به تیغ اندر آویختند
سکندر چو غوغای بدخواه دید — ز خود دست آزرم کوتاه دید
بفرمود تا لشکر روم نیز — بدادن ندارند جان را عزیز
ببندند بر دشمنان راه را — بخاک اندر آرند بدخواه را
دو لشکر چو مور و ملخ تاختند — نبرد جهان در جهان ساختند
بشمشیر پولاد و تیر و تفنگ — گذرگاه بر مور کردند تنگ
چو زنبور گیلی کشیدند نیش — زمین را بزنبور کردند ریش
سکندر در آن داوریگاه سخت — سپی افشرد مانند بیخ درخت
هیون بر وی افگند پیل افگنی — سوی پیلتن شد چو آهرمنی
یکی زخم زد بر تن پهلوان — کز آن زخم لرزید پیر و جوان
بدرید خفتان زره پاره کرد — عمل بین که پولاد با خاره کرد
نبرید بازوی تابنده هور — ولیکن شد آزرده در زیر زور
بپوشی تن شاه رست از گزند — بزد تیغ و بدخواه را سر فگند

هراسیده زان دشمن بی هراس — دل خصم را کرد از انجا قیاس
بران شد که از خصم تابد عنان — رهائی دهد سینه را از سنان
دگر بار کز بخت امیدوار — سپه افشرد بر جای خود استوار
چو در فال فیروزی خویش دید — بر اعدای خود دست خود بیش دید
قوی کرد بر جنگ بازوی خویش — بکوشید با هم ترازوی خویش
نیاسود لشکر ز خون ریختن — ز دشمن بدشمن درآویختن
نبرد آزمایان ایران سپاه — گرفتند بر لشکر روم راه
زبون گشت رومی ز پیکارشان — اجل خواست کردن گرفتارشان
دگر ره بهم رومی افشردند پای — نرفتند چون کوه آهن ز جای
بناموس رایت همی داشتند — غنیمت ببدخواه نگذاشتند
چو گوهر بر آمد ز سنگی بتاج — شه چین فرود آمد از تخت عاج
مه روشن از تیره شب تافته — چو آیینه روشنی یافته
دو لشکر بیکجا گروه آمده — شدند از خصومت ستوه آمده
بآرامگاه آمدند از نبرد — ز تن زخم شستند و از روی گرد
باندیشه از گنبد تیره گشت — که فردا بسر بر چه خواهد گذشت
دگر روز کان روی شسته ترنج — چو روحانیان سر برون زد ز کنج
سپاه از دو سو صف بیاراستند — هزبران نخچیر برخاستند

بپولادِ شمشیر و چرمِ کمان ببستی زور بازو و نمود آسمان
بغوغای لشکر درآمد شکیب که دست از عنان رفت و پا از رکیب
بدارا دو سرهنگ بودند خاص باخلاص نزدیک و دور از خلاص
ز بیدادِ دارا بجان آمده دل آزردگی درمیان آمده
بران دل که خونریزِ دارا کنند بدو کینِ خویش آشکارا کنند
چو زینگونه بازاری آراستند بخون از سکندر بها خواستند
که ماییم خاصان دارا و بس بدارا نه ما خاص تر نیست کس
ز بیدادِ او چون ستوه آمدیم بخونریزِ او هم گروه آمدیم
بخواهیم فردا برو تاختن ز بیدادِ او ملک پرداختن
یک امشب بکوشش نگهدار جای که فردا مخالف درآید ز پای
چو فردا علم برکشد در مصاف خورد ضربتِ تیغ پهلو شکاف
ولیکن بشرطیکه بی دست رنج بما برگشاده کنی قفلِ گنج
ز ما هر یکی را توانگر کنی بزر کارِ ما هر دو چون زر کنی
سکندر بر آن خواسته عهد بست به پیمان در آن خواسته داد دست
نشد باورش کان دو بیدادکیش کنند این خطا با خداوندِ خویش
ولی هرکس آن در بدست آورد کزو خصم خود را شکست آورد
وران ره که بیداد داد آمدش کهن داستانی بیاد آمدش

که خرگوش هر مرز را بی شگفت
سگ آن ولایت تواند گرفت

چو آن عاصیان خداوندکش
خبر یافتند از خداوند هش

که بر گنج شان کامگاری دهد
بخونریز بدخواه یاری دهد

حق نعمت شاه بگذاشتند
پی کشتن شاه برداشتند

چو یاقوت خورشید را دزد برد
بیاقوت جستن جهان پی فشرد

بدزدی گرفتند مهتاب را
که او برد آن جوهر ناب را

دو لشکر گشاده کمر چون دو کوه
شدند از نبرد آزمایی ستوه

بمنزلگه خویش گشتند باز
برزم دگر روزه کردند ساز

بیا ساقی از می مراد و بر کن
جهان از می لعل پرنور کن

میی کو مرا ره بمنزل برد
همه دل برد او غم دل برد

انتخاب رباعیات حکیم خیام

رباعی

امروز ترا دسترس فردا نیست — واندیشهٔ فردات بجز سودا نیست
ضایع مکن این دم ار دلت بیدار است — کین باقی عمر را بقا پیدا نیست

ایضاً

خیام ز بهر گنه این ماتم چیست — وز خوردن غم فایده بیش و کم چیست
آنرا که گنه نکرد غفران نبود — غفران ز برای گنه آمد غم چیست

ایضاً

در پردهٔ اسرار کسی را ره نیست — زین تعبیه چون جان کسی آگه نیست
جز در دل خاک هیچ منزلگه نیست — افسوس که این فسانه هم کوته نیست

ایضاً

در صومعه و مدرسه و دیر و کنشت — ترسنده ز دوزخند و جویای بهشت
آنکس که ز اسرار خدا باخبر است — زین تخم در اندرون خود هیچ نکشت

ایضاً

روزیکه شود اذا السماء انفطرت	آندم که شود اذا النجوم انکدرت
من دامن تو بگیرم اندر سیلت	گویم صنما بای ذنب قتلت

رباعی

سر از همه ناکسان نهان باید داشت	راز از همه ابلهان نهان باید داشت
بنگر که بجان مردمان می چکنی	چشم از همه مردمان نهان باید داشت

ایضاً

از فصل عنان بهیچ در ساغر پیچ	از خلد و سقر بگذر و در کوثر پیچ
دستار تعصب بباده بفروش و ترس	کم کن تعصبی پس طرفی بر سر پیچ

ایضاً

کو مطرب و می تا بدهم داد صبوح	خوشوقت دلی که میکند یاد صبوح
ما را بجهان سه چیز میباید خوش	سر مستی و عاشقی و فریاد صبوح

ایضاً

چون میگذرد عمر چه شیرین و چه تلخ	چون جان بلب آمد چه نشاپور و چه بلخ
می نوش که بعد از من و تو ماه بسی	از سلخ بغره آید و از غره بسلخ

ایضاً

آن قوم که سجاده پرستند خراند	زیرا که بزیر بار سالوس دراند
وین از همه طرفه تر که در پرده زهد	اسلام فروشند و ز کافر بتراند

رباعی

این جمع اکابر که مناصب دارند	از غصه و غم زجان خود بیزارند
وانکس که اسیر حرص چون ایشان نیست	وین طرفه که آدمیش می نشمارند

ایضاً

این چرخ جفا پیشهٔ عالی بنیاد	هرگز گرهٔ کار کسی را نگشاد
هرجا که دلی دید که داغی دارد	داغ دگری بر سر آن داغ نهاد

ایضاً

ای دل همه اسباب جهان خواسته گیر	وین خانه پر از نعمت و آراسته گیر
خوش باش درین نشیمن کون و فساد	روزی دو سه بنشسته و برخاسته گیر

ایضاً

از گردش این زمانهٔ دون پرور	با صد غم و درد می برم عمر بسر
چون غنچه بگلشن جهان با دل تنگ	چون لاله زباغ دهر با خون جگر

ایضاً

وقت سحر است خیز ای مایهٔ ناز	نرمک نرمک باده خور و عود نواز
وآنها که بخوابند نپایند دراز	وآنها که شدند کس نمی آید باز

ایضاً

از حادثهٔ زمان آینده مپرس	وز هر چه رسد چو نیست پاینده مپرس

این یکدمه نقد را غنیمت میدان — از رفته میندیش و ز آینده مپرس

رباعی

پندی دهمت اگر بمن داری گوش — از بهر خدا جامهٔ تزویر مپوش
عقبیٰ همه ساعتست و دنیا یکدم — از بهر دمے ملک ابد را مفروش

ایضاً

گر گل نبود نصیب ما خار اینک — ور نور بجا نمی رسد نار اینک
ور خرقه و خانقاه و شیخی نبود — ناقوس و کلیسیا و زنار اینک

ایضاً

گر صلح نیایم ز فلک جنگ اینک — ور نام نکو نباشدم ننگ اینک
جام می و لعل ارغوان رنگ اینک — آنکس که نمیخورد سر و سنگ اینک

ایضاً

آن لحظه که از اجل گریزان گردم — چون برگ ز شاخ عمر ریزان گردم
عالم بنشاط دل بغربال کنم — زان پیش که خاک خاک بیزان گردم

ایضاً

این چرخ فلک که ما درو حیرانیم — فانوس خیال ازو مثالی دانیم
خورشید چراغدان و عالم فانوس — ما چون صوریم اندرو حیرانیم

ایضاً

گر من ز می مغانه مستم هستم ور کافر و گبر و بت پرستم هستم
هر طائفه بمن گمانی دارند من زان خودم چنانکه هستم هستم

رباعی

هشیار نبوده ام دمی تا هستم امشب شب قدرست و من امشب مستم
لب بر لب جام و سینه بر سینه خم تا روز بگردنِ صراحی دستم

ایضاً

روزی که ز تو گذشته شد یاد مکن فردا که نیامده ست فریاد مکن
از آمده و گذشته بنیاد مکن حالی خوش باش و عمر بر باد مکن

ایضاً

شرمست ترا ازین تباهی کردن زین ترکِ اوامر و نواهی کردن
گیرم همه سراسر اینجهان ملکِ تو شد جز آن که رها کنی چه خواهی کردن

ایضاً

آن قصر که بر فلک همی زد پهلو بر درگهِ او شهان نهادندی رو
دیدیم که بر کنگره اش فاخته بنشسته همی گفت که کوکو کوکو

ایضاً

ای نیک نکرده و بدیها کرده وانگاه بلطفِ حق تولا کرده
بر عفو مکن تکیه که هرگز نبود ناکرده چو کرده کرده چون ناکرده

انتخاب از دیوان حافظ

غزل

الا یا ایها الساقی ادر کأسا و ناولها ‌ ‌ که عشق آسان نمود اول ولی افتاد مشکلها
ببوی نافهٔ کاخر صبا زان طره بگشاید ‌ ‌ ز تاب جعد مشکینش چه خون افتاد در دلها
بمی سجاده رنگین کن گرت پیر مغان گوید ‌ ‌ که سالک بیخبر نبود ز راه و رسم منزلها
مرا در منزل جانان چه امن عیش چون هر دم ‌ ‌ جرس فریاد میدارد که بربندید محملها
شب تاریک و بیم موج و گردابی چنین هایل ‌ ‌ کجا دانند حال ما سبکساران ساحلها
همه کارم ز خودکامی به بدنامی کشید آخر ‌ ‌ نهان کی ماند آن رازی کزو سازند محفلها

حضوری گر همی خواهی ازو غایب مشو حافظ
متی ما تلق من تهوی دع الدنیا و اهملها

تعالی الله چه دولت دارم امشب ‌ ‌ که آمد ناگهان دلدارم امشب
چو دیدم روی خوبش سجده کردم ‌ ‌ بحمد الله نکوکردارم امشب
نهال عیشم از وصلش برآورد ‌ ‌ ز بخت خویش برخوردارم امشب
کشد نقش انا الحق بر زمین خون ‌ ‌ چو منصور ار کشی بر دارم امشب
برات لیلة القدری بدستم ‌ ‌ رسید از طالع بیدارم امشب

براین عزمم که گر خود می رود سر	که سرپوش از طبق بردارم امشب
تو صاحب نعمتی من مستحقم	زکوة حسن ده حق دارم امشب

همی ترسم که حافظ محو گردد
ازین شوری که در سر دارم امشب

روشن از پرتو رویت نظری نیست که نیست	منت خاک درت بر بصری نیست که نیست
ناظر روی تو صاحب نظرانند ولے	سر گیسوی تو در هیچ سری نیست که نیست
اشک غماز من ار سرخ برآید چه عجب	خجل از کردهٔ خود پرده دری نیست که نیست
کمر کین بمن خسته چه بندی که زمهر	بر میان دل و جانم کمری نیست که نیست
تا بدامن ننشیند ز نسیمت گردے	سیل اشک از نظرم بر گذری نیست که نیست
تا دم از شام سر زلف تو هر جا نزند	با صبا گفت و شنیدم سحری نیست که نیست
من ازین طالع شوریده برنجم ورنه	بهره مند از سر کویت دگری نیست که نیست
از خیال لب نوشین تو ای چشمهٔ نوش	غرق آب و عرق اکنون شکری نیست که نیست
آب چشمم که برو منت خاک در تست	زیر صد منت او خاک دری نیست که نیست
از وجود آنقدرم نام و نشان هست که نیست	ورنه از ضعف در آنجا اثری نیست که نیست
شیر در بادیهٔ عشق تو روباه شود	آه ازین راه که در وی خطری نیست که نیست
نه من دل شده از دست تو خونین جگرم	از غم عشق تو پرخون جگری نیست که نیست
از سر کوی تو رفتن نتوانم گامے	ورنه اندر دل بیدل سفری نیست که نیست

تو خود ای شعلهٔ رخشنده چه داری در سر | که کباب از حرکاتت جگری نیست که نیست
مصلحت نیست که از پرده برون افتد راز | ورنه در مجلس رندان خبری نیست که نیست

بجز این نکته که حافظ ز تو ناخوشنود ست
در سراپای وجودت هنری نیست که نیست

درد ما را نیست درمان الغیاث | هجر ما را نیست پایان الغیاث
دین و دل بردند و قصد جان کنند | الغیاث از جور خوبان الغیاث
در بهای بوسهٔ جانی طلب | می کنند این دلستانان الغیاث
خون ما خوردند این کافر دلان | ای مسلمانان چه درمان الغیاث
داد مسکینان بده ای روز وصل | از شب یلدای هجران الغیاث
هر زمانم درد دیگر می رسد | زین حریفان بر دل و جان الغیاث

همچو حافظ روز و شب بیخویشتن
گشته ام سوزان و گریان الغیاث

دمی با غم بسر بردن جهان یکسر نمی ارزد | بمی بفروش دلق ما کزین بهتر نمی ارزد
بکوی میفروشانش بجامی برنمیگیرند | زهی سجادهٔ تقوی که یک ساغر نمی ارزد
شکوه تاج سلطانی که بیم جان درو درجست | کلاه دلکش ست اما بدرد سر نمی ارزد
رقیبم سرزنشها کرد کزین باب رخ برتاب | چه افتاد این سر ما را که خاک در نمی ارزد
ترا آن به که روی خود ز مشتاقان بپوشانی | که سودای جهانداری بغم لشکر نمی ارزد

بشو این نقش دلتنگی که در بازار یکرنگی / بنعمتهای گوناگون می احمر نمی ارزد

دیار یار هردم را مقید میکند لیکن / چه جای پارس کاین محنت جهان یکسر نمی ارزد

بس آسان مینمود اول غم دریا ببوی سود / غلط گفتم که هر موجش بصد گوهر نمی ارزد

برو گنج قناعت جو بکنج عافیت بنشین / که یکدم تنگدل بودن ببحر و بر نمی ارزد

چو حافظ در قناعت کوش و از دنیای دون بگذر
که یک جو منت دونان بصد من زر نمی ارزد

یاد باد آنکه سر کوی توام منزل بود / دیده را روشنی از خاک درت حاصل بود

راست چون سوسن و گل از اثر صحبت پاک / بر زبان بود مرا آنچه ترا در دل بود

دل چو از پیر خرد نقد معانی میجست / عشق میگفت بشرح آنچه برو مشکل بود

آه ازین جور و تظلم که درین دامگه است / وای ازان عیش و تنعم که دران منزل بود

در دلم بود که بی دوست نباشم هرگز / چه توان گفت که سعی من و دل باطل بود

دوش بر یاد حریفان بخرابات شدم / خم می دیدم و خون در دل و پا در گل بود

بس بگشتم که بپرسم سبب درد فراق / مفتی عقل درین مسئله لایعقل بود

راستی خاتم فیروزه بواسحاقی / خوش درخشید ولی دولت مستعجل بود

دیدی آن قهقهه کبک خرامان حافظ
که ز سرپنجه شاهین قضا غافل بود

بتی دارم که گرد گل ز سنبل سایبان دارد / بهار عارضش خطی بخون ارغوان دارد

غبار خط بپوشانید خورشید رخش یا رب
حیات جاودانش ده که حسن جاودان دارد

چو عاشق می‌شدم گفتم که بردم گوهر مقصود
ندانستم که این دریا چه موج بیکران دارد

چو در رویت بخندد گل مشو در دامش ای بلبل
که بر گل اعتمادی نیست گو حسن جوان دارد

خدا را داد من بستان از او ای شحنهٔ مجلس
که می با دیگران خوردست و با من سرگران دارد

چو دام طره افشاند ز گرد خاطر عاشق
بغماز صبا گوید که راز من نهان دارد

ز خوف هجرم ایمن کن اگر امید آن داری
که از چشم بداندیشان خدایت در امان دارد

چه افتادست درین ره که هر سلطان معنی را
درین درگاه می‌بینم که سر بر آستان دارد

بفتراک ار همی‌بندی خدا را زود صیدم کن
که آفتهاست در تاخیر و طالب را زیان دارد

ز سرو قد دلجویت مکن محروم چشمم را
بدین سرچشمه‌اش بنشان که خوش آبی روان دارد

ز چشمت جان نشاید برد کز هر سو که می‌بینم
کمین از گوشه‌ای کردست و تیر اندر کمان دارد

بیفشان جرعه بر خاک و حال اهل شوکت بین
که از جمشید و کیخسرو هزاران داستان دارد

چه عذر از بخت خود گویم که آن عیار شهرآشوب
بتلخی کشت حافظ را و شکر در دهان دارد

انتخاب از کلیات سعدی

مرثیهٔ فخر الدین ابوبکر در چهار بند بند اول

غریبان را دل از بهر تو خون ست — دل خویشان نمیدانم که چون ست
عنان گریه چون شاید گرفتن — که از دست شکیبائی برون ست
مگر شاهنشه اندر قلب لشکر — نمی آید که رایت سرنگون ست
دگر سبزی نروید بر لب جوی — که آب چشمها عناب گون ست
دگر خون سیاوشان بود رنگ — که باران بیشتر سیلاب خون ست
شکیبائی مجوی از جان مهجور — که بار از طاقت مسکین فزون ست
سکون در آتش سوزنده گفتم — نشاید کرد و درمان هم سکون ست
که دنیا صاحبی بد عهد و خونخوار — زمانه مادری بی مهر و دون ست
نه اکنون ست بر ما جور ایام — که از دوران آدم تا کنون ست
نمیدانم حدیث نامه چون ست — همی بینم که عنوانش بخون ست

بند دوم

بزرگان چشم و دل در انتظارند — عزیزان وقت و ساعت میشمارند
غلامان در و گوهر می فشانند — کنیزان دست و ساعد می نگارند

تکلک خان دهاق وبدر وترخان   بر هواران تازی بر سوارند
که شاهنشاه عادل سعد بوبکر   بایوان شهنشاهی درآرند
حرم شادی کنان بر طاق و ایوان   که هر دو ارید تاجش ببارند
زمین میگفت عیش خوش گذاریم   ازان پس آسمان گفت ار گذارند
امید تاج و تخت خسروی بود   ازین غافل که تابوتش درآرند
چه شد پاکیزه رویان حرم را   که بر سر کاه و بر زیور غبارند
نشاید پاره کردن زیور روی   که مردم تحت امر کردگارند
ولیکن با چنین داغ جگرسوز   نمیشاید که فریادی ندارند
بلی شاید که مهجوران بگریند   روا باشد که مظلومان بزارند
نمیدانم حدیث نامه چونست   همی بینم که عنوانش بخونست

بند سوم

برفت آن گلبن خرم ببادی   دریغی ماند و فریادی و دادی
زمانی چشم عبرت بین بخفتی   گرش سیلاب خون باز ایستادی
چه شاید گفت دوران زمان را   نخواهد پروریدن سفله رادی
نیارد گردش گیتی دگر بار   چنان صاحبدلی فرخ نژادی
خردمندان پیشین راست گفتند   مرا خود کاشکی مادر نزادی
نبودی دیدگانم تا ندیدی   چنین آتش که در عالم فتادی

نکوخواهان تصور کرده بودند	که آمد پشت دولت را بلادے
تن گردن کشش را وقت آن بود	که تاج خسروی بر سر نهادے
چو روز آمد درخت نام بردار	که بستان را بهار میوه دادے
مگر چشم بدان اندر کمین بود	ببرد از بوستانش تند بادے
نمیدانم حدیث نامه چون ست	همی بینم که عنوانش بخون ست

بند چهارم

پس از مرگ جوانان دل مماناد	پس از گل در چمن بلبل مخواناد
کس اندر زندگانی قیمت دوست	نداند کس چنین قیمت مداناد
بحسرت در زمین رفت آن گل نو	صبا بر استخوانش گل دماناد
بتلخی رفت از دنیاے شیرین	زلال کام در حلقش چکاناد
سر آمد روزگار سعد بوبکر	خداوندش برحمت در رساناد
جزاے تشنه مردن در غریبی	شراب از دست پیغمبر ستاناد
دران عالم خدای از عالم غیب	نثار رحمتش بر سر فشاناد
هر آنکس دل نمیسوزد بدین درد	خدایش هم بر آن آتش نشاناد
درین گیتی مظفر شاه عادل	محمد نام بر دارش بماناد
سعادت پرتو نیکان دهادش	بخوی صالحانش پروراناد
روان سعد را با جان بوبکر	باوج روح و راحت گستراناد

بکام دوستان و بخت فیروز / بسی دوران دیگر بگذراناد
نمیدانم حدیث نامه چونست / همی بینم که عنوانش بخونست

فی مرثیة المستعصم

آسمان را حق بود گر خون ببارد بر زمین / بر زوال ملک مستعصم امیر المؤمنین
ای محمد گر قیامت را برآری سر ز خاک / سر برآور وین قیامت در میان خلق بین
نازنینان حرم را خون خلق نازنین / زآستان بگذشت و ما را خون دل از آستین
زینهار از دور گیتی و انقلاب روزگار / در خیال کس نگشتی کانچنان گردد چنین
دیده بردار ای که دیدی شوکت بیت الحرام / قیصران روم سر بر خاک و خاقان بر زمین
خون فرزندان عم مصطفی شد ریخته / هم بران خاکی که سلطانان نهادندی جبین
وه که گر بر خون آن پاکان فرود آید مگس / تا قیامت تلخ گردد در دهانش انگبین
بعد ازین آسایش از دنیا نباید چشم داشت / قیر در انگشتری ماند چو برخیزد نگین
دجله خونابست زین پس گر نهد سر در نشیب / خاک نخلستان بطحا را کند با خون عجین
روی دریا درهم آمد زین حدیث هولناک / میتوان دانست بر رویش ز موج افتاده چین
گریه بیهوده است و بیحاصل بود شستن به آب / آدمی را حسرتست از دل نپاید داغ ازین
نوحه لایق نیست بر خاک شهیدان زانکه هست / کمترین دولت مر ایشان را بهشت برترین
لیکن از روی مسلمانی و راه مرحمت / مهربان را دل بسوزد در فراق نازنین
باش تا فردا که بینی روز داد و رستخیز / کز لحد با روی خون آلوده برخیزد دفین

ور زمین خاک قدمشان توتیای چشم بود / روز محشر خونشان گلگونهٔ رخسار عین

قالب مجروح اگر در خاک و خون غلطد چه باک / روح پاک اندر جوار لطف رب العالمین

تکیه بر دنیا نشاید کرد و دل بر وی مدار / کاسمان گاهی بمهرست ای برادر گه بکین

چرخ گردون با زمین گوئی دو سنگ آسیاست / در میان هر دو روز و شب دل مردم طحین

زور بازوی شجاعت بر نیاید با اجل / چون قضا آید نماند قوت رای رزین

تیغ هندی بر نیاید روز هیجا از نیام / شیر مردی را که باشد مرگ پنهان در کمین

تجربت بیفایده ست آنجا که برگردید بخت / حمله آوردن چه سود آنرا که برگردید زین

کرکسانند از پی مردار دنیا جنگجوی / ای برادر گر خردمندی چه سیمرغان نشین

ملک دنیا را چه قیمت حاجت اینست از خدای / کو نگهدارد بما بر ملک ایمان و یقین

یا رب این رکن مسلمانی بجا آباد دار / در پناه شاه عادل پیشوای ملک و دین

خسرو صاحبقران غوث زمان بوبکر سعد / آنکه اخلاقش پسندیده ست و اوصافش گزین

مصلحت بود اختیار رای روشن بین او / زیر دستان را سخن گفتن نشاید جز چنین

لاجرم در بحر و برش داعیان دولتند / گاهی هزاران آفرین بر جانت از جان آفرین

روزگارت با سعادت باد و سعدی مدح گوی / رایتت منصور و بختت یار و اقبالت قرین

ترجیعات

ای زلف تو هر خمی کمندی / چشمت بکرشمه چشم‌بندی

مخرام بدین صفت مبادا / کز چشم بدت رسد گزندی

یا چهره بپوش یا بسوزان — بر روی چو آتشت سپندی
دیوانهٔ عشقت ای پریروی — عاقل نشود بهیچ پندی
تلخ است دهان عیشم از صبر — ای تنگ شکر بیار قندی
ای سرو بقامتش چه مانی — زیباست ولی نه هر بلندی
گریم بامید و دشمنانم — بر گریه زنند ریشخندی
ای کاش ز در درآمدی دوست — تا دیدهٔ دشمنان بکندی
ای آینه ایمنی که ناگاه — در تو رسد آه دردمندی
یارب چه شدی اگر برحمت — بار دیگر سوی ما نظر فکندی
یک روز بجوان حدیث سعدی — باشد که بگیرد از تو پندی
یک چند بخیره عمر بگذشت — من بعد بر آن سرم که چندی
بنشینم و صبر پیش گیرم — دنبالهٔ کار خویش گیرم

ایضاً

آوخ که چه روزگار برگشت — از من دل و صبر و یار برگشت
برگشتن ما ضروری بود — وان شوخ باختیار برگشت
پرورده بدم بروزگارش — او نیز چو روزگار برگشت
غم نیز چه بودی ار برفتی — آن روز که غمگسار برگشت
رحمت کن اگر شکسته را — صبر از دل [illegible] بیقرار برگشت

عذرش بنه ارنه بیسنگی — سر کوفته چو مار برگشت
من ساکن خاک کوی عشقم — آنکس که هم از کنار برگشت
زین بحر عمیق جان بدر برد — نتوانم ازین دیار برگشت
بیچارگیست چارهٔ عشق — دانی چکنم چو یار برگشت
بنشینم و صبر پیش گیرم — دنبالهٔ کار خویش گیرم

ایضاً

در پای تو هر که سر نینداخت — از روی تو پرده بر نینداخت
در تو نرسید و پی غلط کرد — آن مرغ که بال و پر نینداخت
نفزود غم تو روشنائی — آنرا که چو شمع سر نینداخت
کس با رخ تو نباخت عشقی — تا جان چو پیاده در نینداخت
بارت بکشم که مرد معنی — در باخت سر و سپر نینداخت
جان داد و درون خلق ننمود — خون خورد و سخن بدر نینداخت
روزی گفتم کسی چو من جان — از بهر تو در خطر نینداخت
گفتا نه که تیر چشم مستم — صید از تو ضعیف تر نینداخت
باآنکه همه نظر دراویم — روزی سوی ما نظر نینداخت
نومید نیم که چشم لطفی — بر من فگند و دگر نینداخت
بنشینم و صبر پیش گیرم — دنبالهٔ کار خویش گیرم

ایضاً

هر دل که بعاشقی زبون نیست | دستِ خوشِ روزگار دون نیست
جز دیدهٔ شوخ عاشقان را | بر چهره روان سرشکِ خون نیست
کوته نظری بجلوتم گفت | غوغا مکن آخرت جنون نیست
گفتم ز تو کی برآید این دود | کت آتشِ غم در اندرون نیست
عاقل داند که نالهٔ زار | از سوزشِ سینه برون نیست
تسلیم قضا شوم گزین قید | کس را بخلاص رهنمون نیست
صبر ار نکنم چه چاره سازم | کارم دل از یکی فزون نیست
گر بکشد و گر معاف دارد | در قبضهٔ او چو من زبون نیست
دانی بچه ماند آب چشمم | هیهات که یکدمش سکون نیست
در دهر وفا نبود هرگز | یا بود ببختِ ما کنون نیست
چون برسخی روی یار کردم | گفتم نگرش وفاست چون نیست
بنشینم و صبر پیش گیرم | دنبالهٔ کارِ خویش گیرم

ایضاً

دردا که بلب رسید جانم | آوخ که ز دست شد عنانم
کس دید چو من ضعیف هرگز | کز هستی خویش در گمانم
پروانه ام او فتان و خیزان | یکبار بسوزد و ارهانم

گر لطف کنی بجاے ایشم ور جور کنی سزاے آنم
جز نقش تو نیست در ضمیرم جز نام تو نیست بر زبانم
گر تلخ کنی بدوریم عیش یادت چو شکر بود دهانم
اسرار تو پیش کس نگویم اوصاف تو پیش کس نخوانم
با درد تو یاورے ندارم وز جور تو مخلصے ندانم
عاقل بجهد ز پیش شمشیر من کشته سر بر آستانم
چون در تو نمیتوان رسیدن به زان نبود که تا توانم
بنشینم و صبر پیش گیرم دنبالهٔ کار خویش گیرم

ایضاً

آن برگ گل ست یا بناگوش یا سبزه بگرد چشمهٔ نوش
دست چو منے بود ثریاست یا قامت چون توئی در آغوش
من ماه ندیده ام کله دار من سرو ندیده ام قباپوش
زان رفتن و آمدن چگویم می آئی و میروم من از هوش
روزے دہنے بخنده بگشاد پسته دہن تو گفت خاموش
خاطر پے زہد توبه میرفت عشق آمد و گفت زرق مفروش
مستغرق یادت آنچنانم کم ہستی خویش شد فراموش
یاران بنصیحتم چگویند بنشین و صبور باش و مخروش

ای جان من اینچنین در آتش — عیبم مکن ار برآورم جوش
تا چند بود بجان بکوشم — وانگه بکفر و رستی ازین کوش
بنشینم و صبر پیش گیرم — دنبالهٔ کار خویش گیرم

ایضاً

بارے بگذر که در فراقت — خون شد دل ریش ز اشتیاقت
بگشاے دهن که پاسخ تلخ — گوئے شکرست در مذاقت
در کشته خویشتن نگه کن — بارے اگر افتد اتفاقت
تو خنده زنان چو شمع و خلقی — پروانه صفت در احتراقت
ما خود ز کدام خیل باشیم — تا خیمه زنیم در وثاقت
ما حضرت صحبتے و لیکن — عینی نظرت و ما اطاقت
بس دیده که شد در اشتیاقت — دریا و نمی رسد بساقت
تو مست شراب خواب و ما را — بیخوابی کشت ز افراقت
نه قدرت با تو بودنم هست — نه طاقت آنکه در فراقت
بنشینم و صبر پیش گیرم — دنبالهٔ کار خویش گیرم

انتخاب از قصائد عرفی در وصف کشمیر

هر سوخته جانے کہ بکشمیر در آید — گر مرغ کباب ست کہ با بال و پر آید
بنگر کہ ز فیضش چہ شود گوہر یکتا — جائے کہ خزف گر رود آنجا گہر آید
دانگہ بچنین فصل کہ در ساحت گلزار — از لطف ہوا چاشت نسیم سحر آید
از بلبل خاموش دل باغ گرفت ست — او را چہ کند محمل گل دیر تر آید
گل ہم چہ کند باد صبا خواست کہ عرفی — آید سوی کشمیر و گلش بر اثر آید
گو ہفتہ از شاہد گل حجلہ تہی باش — تا بلبل شیراز درین باغ در آید
بشگفت گل اما بشل برگ شاخی — گر پای نہم خون گلم تا کمر آید
وقتست کہ گل برفگند پردہ ز رخسار — زانسان کہ ز فانوس چراغی بدر آید
مہتاب بر گل از ہم بشگافد قصب شاخ — وز لمعۂ او سیب قمر لعل تر آید
فردوس بدروازۂ کشمیر رسیدہ ست — کو رہی گر ننگرد ست در آید
زیبائی کشمیر گرش باعث عشوہ ست — من بیخبرم از زال فلک عشوہ گر آید
وین سبزہ و این چشمہ و این لالہ و این گل — آن شرح ندارد کہ بگفتار در آید
آن چشمہ کہ رضوان چو رود تشنہ لبیش — کوثر ز لبش تیز تر و تشنہ تر آید
آن لالہ کہ ہنگام تراشیدن خارا — از رخنۂ سنگ و دہن تیشہ بر آید
در جاست کہ از شبنم گل گرد فشانست — آن باد کہ در رہنہ گر آید سبک آید
تاریکی گلی نشگفد از تابش خورشید — حربا نکند میل کہ خورشید بر آید

از بسکه کند جذب رطوبت خطرش نیست
گر ساغر چینی ز هوا بر حجر آید

حاجت بدوزه زخم ار فتدش قطع سحابست
گر سنگدلی مائل قطع شجر آید

زان کز مدد نشو و نما زخم نخستین
معصمت شده تا زخم دگر بر اثر آید

کشمیر بهشتی ست فریبنده چو شبلی
آید چو در صومعه بروی سقر آید

طاؤس مثالی که نه افشانده پر و بال
هر لحظه برنگ دگر اندر نظر آید

زیبنده عروسیکه بیفزوده جمالش
هر دم بنظر خوشتر و شاداب‌تر آید

هر لحظه که شاداب و ترش بینم و گویم
یکشاخ گل بو که در آغوش در آید

یاد از روش خود کنم و بزم خداوند
هرگه صبا از چمنش جلوه‌گر آید

چون بوی گل آید کنم از انجمنش یاد
تا نکهت گل مایهٔ صد دردسر آید

هرگه که بعزم سفر از شوق تو عرفی
آید بوداع وی و با چشم تر آید

زاری کند از شش جهت آغاز که مشتاب
کین فصل و سه فصل دگرم بر اثر آید

لیکن از همه خلدست که بیطوف جنابت
چندان نکند تکیه که وقت ظفر آید

کشمیر برادر واله و او والهٔ کشمیر
اما نچنان کش بدل از دیده در آید

سکانش همه ابنای شمن چشمهٔ گریست
هرگاه که سیمای تواش در نظر آید

ترسد که درین خاک چو از شوق تو گرید
خون جگرش گل شود آنگه بدر آید

از بسکه ملائک صفت افتاده هوایش
بیم است که آه سحرش بی اثر آید

حکم تواش آورد بکشمیر وگرنه
کی از سر آن خاک بخاک دگر آید

می آید و میسوزد ازین رشک که کشمیر | چون یافت که آید بکجا بر اثر آید

در موعظت و ترک خودرائی

بسعی جوهر اندیشه راز دین بگشای | کلید موم و سهر قفل آهنین بگشای
بهشت زار مقام و راز دستان نیست | در مشاهده بر روی میوه چین بگشای
جمال علم لدنی گرت ز خامه چکد | مثال ظن منما چهرهٔ یقین بگشاے
بهم نشین مگشا راز دل نه بیگانه | وگر ملازم طبع است همنشین بگشاے
هنوز در رحم است آنکه طبع دایهٔ اوست | بروی سر از دل و دیده جنین بگشای
هر آن گره که زند بر دلت تعقل راز | بکاوش نفس تیز واپسین بگشای
جهان ز هر چه در وهست لطف کن دو بند | در معارضه با حکمت آفرین بگشای
بهشت با حضر خوان تنگ عیشانست | باینقدر ز جبین نیاز چین بگشای
خدنگ طعنهٔ همت نشانه می طلبد | مشبک مژه بر روی حور عین بگشای
اگر بکیش مروت عمل کنی زنهار | گره ز کار دل عافیت گزین بگشای
اگر دلت ز خرابی عافیت تنگ است | هزار گونه عمارت بهل همین بگشاے
براه ملک قدم سیر وی بسعی حدوث | بناز و دیده بدونان همنشین بگشای
دریچه که غمی سر برون نیارد زان | بروی صرفه کار دل حزین بگشای
محل شناس طرب باش یعنی آن ساعت | که گرد غم ننشیند بچین جبین بگشای
بطرف چشمهٔ کوثر چو تشنه لب برسی | فرومیائی گرائی ز خشت زرین بگشای

اگر تو مرد رهی زحمت وجود ببر — ز آسمان در تشنیع بر زمین بگشای
ز جان و دل بگشا عقده که فرصت فته — گره ز رشتهٔ اسرار باطن بگشای
بدست دل بگشا قفل معنی از در جان — هر آن دری که بود بسته غیر ازین بگشای
دلی که باید از افتادگی گشاده شود — بیر فشاندن دامان و آستین بگشای
دلی که صحبت عشق است مایهٔ طربش — بنظم و نثر مکن خوش نهاد و دهن بگشای
ز آب و رنگ چه خیزد بغنچهٔ لاله — بگو که بند قبا پیش یاسمین بگشای
به تیغ غمزهٔ جانان گشای پهلوی دل — دلی که در غم او تنگ شد حزین بگشای
متاع دل که نشاید گشود در بر دوست — اگر بهاش سلیمان دهد نگین بگشای
بنامی که برید الطاف دوست نه به زبان — در شهود هزاران غرفهٔ سنین بگشای
بمشت خاک نیرزد ولایت دارا — ولی گشای که فتح است ملک چین بگشای
ز شیخ و راهب اگر استماع می‌طلبی — ز خوب و زشت مگو لب بکفر و دین بگشای
لب صفا بگشا در بیان ساده دلی — زبان عقل بتشریح مهر و کین بگشای
بیان وحدت و تفسیر آیت توحید — زبان بوقلمون را بآن و این بگشای
هزار مرده بروی زمین بود بسیار — اگر تو مرده ندیدی دل زمین بگشای
ز تنگی جهات خرمن نقیبیست است ایجرت — که رحمت کن و دامان خوشه‌چین بگشای
ز بهر سخن و بازیچه فرانه کنم — بزاوه خرد و چشم غزل بین بگشای
شنود تشنه عرفی ازین نغمهای شور انگیز — لب ترانهٔ بلبل با آفرین بگشای
رموز حکمت اسرار قدس جلوه دهد — بمباح خویش لب عقل اولین بگشای

در شکایت فلک

سرے در عهد ما سامان ندارد — کسے گر آب دارد نان ندارد

منادی میزند در شش جهت یاس — که درد مفلسی درمان ندارد

بشیرے نے سخاوت جان بود لیک — کسے کو زر ندارد جان ندارد

چنان عام است بی آبی درین عهد — که بهرام آب در پیکان ندارد

ز قحط نان مهمانے مسیحے — بجز یک نان فلک در خوان ندارد

هنرور نان کجا یابد که عیسے — بگردون رفت و جز یک نان ندارد

مجو لولو که از بس تنگدستی — خزف هم در صدف عمان ندارد

حدیثم از زبان دیگران است — ز من این گفتگو امکان ندارد

چنان از بی زری شادست عرفی — که پندارد کسے بزر ایمان ندارد

همه این ننگ عیشیها ز فسق است — وگرنه بذل حق پایان ندارد

غلط شد راه نعمت خانه ورنه — نعیم حق در و دربان ندارد

نیابی هیچ شیخے پاک دامن — که داغ فسق در تنبان ندارد

کدامی ساده زن پیش قدل یابی — که بر سر چادر از دامان ندارد

چنان بے خضر پوئی گمرهیست — که ره در چشمهٔ حیوان ندارد

چنان گمره اند ترسیان که دوزخ — بجز بیکاری شیطان ندارد

مگر این دانگوی لب لقمه پرداز — که مسکین این ندارد وان ندارد

دکانات عمل از ذاق خلق است — هوای نفس قوت جان ندارد

چرا دستی نگهدارد زمانه — که بر دل بشکند تاوان ندارد
بدریا در مشو کامروز زاشوب — جهان یکقطره بی طوفان ندارد
بیابان طی مکن کش هر بن خار — کم از صد غول سرگردان ندارد
بیابان چیست آن عهد دگر بود — کدامی شهر غولستان ندارد
ز نافرمانی و ناشکری حق — هزاران عید و یک قربان ندارد
کسی کز بیم حق نعمت شناس است — بدست از شکر جز دستان ندارد
لبی در شکر جنباند بداند — که منعم نعمت ارزان ندارد
معاصی باعث خذلان نفس ست — درین معنی سخن تاوان ندارد
بباید ترک این اعمال زنهار — که روح آسایش از خذلان ندارد
کسی کو داند و مغلوب نفس است — ز مردم عیب خود پنهان ندارد
کز دشمن چون بطعنش لب کشاید — همان نقصش ز کبر انسان ندارد
کسی کو داند و ترکش تواند — ولی آهنگ ترک آن ندارد
اگر مومن بود زنجیر و قلاب — دگر کافر به بت ایمان ندارد
کسی کو ترک گیرد گر بداند — همانا ایزدش حیران ندارد
کسی کو نی بداند نی تواند — بمعشوق ازل پیمان ندارد

همین گفتن نکو آید ز عرفی
نکو بشنو که گوشش آن ندارد

انتخاب از قصائد انوری

ببین وقت سخن گفتن لب شیرین و دندانش — که گویی دُرّ عمانست در لعل بدخشانش

بدندان و لب آن سرو، دو مرجان چشم من — همی دُر بارد و مرجان ز عشق دُر و مرجانش

چو دامن پشت پایش را همی بوسم مگر یک دم — بگرد گردنش دست اندر آرم چون گریبانش

به بیداری ز من ببرید و جان پیوند مهر از وش — به بد عهدی لبم بشکست و دل بشکست پیمانش

کجا چوگان زلفینش به دل بردن دهد فرمان — دل مسکین من چون گوی باشد زیر فرمانش

اگر چوگان و گو آنست او چون گوی خواهد د — ز صحرای همه عالم بباید صحن میدانش

دلم را همچو گوی گرد سرگردان و آشفته — ز بهر بازی خود را سر زلف چو چوگانش

دل من گوی میکردی اگر چوگان زلفش را — بدی هیچ آگهی زان گوی سیمین زنخدانش

دل و دیده هدف سازم کمانی را و تیری را — که از فرمان او آید برون از کیش و قربانش

بدیدم روز می خوردن بصحن بوستان اندر — رخی چون ماه گردون و قدی چون سرو بستانش

از آنکه دل نمی‌جوید بجز ماه سخن گویش — در آید هم حیاتم نخواهد مگر سرو خرامانش

در آتش کرد محفل من ز عشق باد پیمای او — بآب دیده جویانست خاک نعل یکرانش

از آن کم گوییا از یعقوب و ز یوسف که اکنون او — چو یوسف بر سر پاکست و من در بیت احزانش

بشبهای غمم ماند خم جعد پر آشوبش — باحوال دلم ماند سر زلف پریشانش

وصال مجلس مخدوم خود گر هیچ دریابم — بگویم اندران مجلس شکایتهای هجرانش

اجل و عالم و ناصح رضی الدین پیغمبر | که شد سر دفتر پیمان و جمله عهد و پیمانش
گزیده نور دین صدر کفایت کز کف کافی | سفیر معجزات کلک او گشتند اقرانش
خطائی گر کند بیشک بباشد چرخ منقادش | مثالی گر دهد کس را ببوسد بخت عنوانش
شوم ممدوح و مخدوم جهانی از سر رفعت | بخدمت گر پذیرد مر مرا فراش دربانش
مرا چون بحر و چون کان شد ضمیر از گوهر حکمت | ز انعام که ز طبع فزون از بحر و ز کانش
پدید آورده بر هر کس بصنعت دور گردونش | برآورد دست در هر فن بحکمت لطف یزدانش
در اجناس معانی زین سبب واشد اقبالش | ز انواع کفایت زین سبب بگزیده سلطانش
بتو نازنده سحر باطل فرعون نفسی را | نهاده خامه زیر معجز موسی عمرانش
اگر ثعبان موسی در کف بیضا ندیدستی | ببین اندر کف بیضای او چون کلک ثعبانش
طراوت داد عالم را بانواع مراعاتش | ملون کرد شخصم را کرامات فراوانش
مزین کرد مستولی مرا آثار لطف تکلیفش | قوی دل کرد مستغنی مرا تحسین و احسانش
همی تا لایح و واضح شود خورشید و انوارش | همی تا ثابت و راسخ بود گیتی و ارکانش
ز هر نکبت معاون باد سعی بخت و گردونش | ز هر آفت نگهبان باد حکم چرخ و دورانش

قصیده دیگر

مؤتمن اسعد ابن اسمعیل | آن بقدر و شرف عدیم عدیل
هست خورشید آسمان جلال | هست منتخب مهتران جلیل
آنکه در خاک حلم او آرام | آنکه در باد حکم او تعجیل

خاک با حلمِ او چو باد خفیف | باد با حکمِ او چو خاک ثقیل
برِ قدرش قصیر قامتِ چرخ | برِ طبعش لئیم قلزم و نیل
سخنش علمِ غیب را تفسیر | قلمش رازِ چرخ را تأویل
نیست با طول و عرضِ همتِ او | پیکرِ آسمان عریض و طویل
غاشیهٔ همتش کشیده همی | بر فلک جبرئیل و میکائیل
نبود در سخاوتش منت | نبود در کفایتش تعطیل
ای بری عفو و عونت از پاداش | وی مصون حمد و دولت از تبدیل
چرخ را رفعتِ تو گفته قصیر | برق را فکرتِ تو خوانده کلیل
کوه با حزمِ محکمِ تو سبک | ابر با دستِ بخششِ تو بخیل
ای نهادِ سخا صیت ز ازل | قدرت اکلیلِ چرخ را اکلیل
فلک از رشکِ رفعتِ شرفت | در ازل جامه رنگ داده به نیل
ملک از بهرِ نامهٔ عملت | خویشتن وقف کرده بر تسجیل
نیست اندر جهانِ کون و فساد | رزق را چون کفِ تو هیچ کفیل
نیست اندر میانِ باطل و حق | عقل را چون دلِ تو هیچ دلیل
آفتابست از رخِ تو گرد نور | همچو از آفتاب جسم ثقیل
ای نزاده ترا زمانه بدل | وی ندیده ترا ستاره ندیل
توی آن کس که در سخای ابد | پشهٔ تو بچشم گردد پیل

ستم آن کس که در سخن شاید　　موزهٔ من زمانه را مندیل

سخنم شد چنانکه عیوق شد　　گوش جانش چو محکم تنزیل

گرچه در بر هنر نهد فلکم　　بر جهان و جهانیان تفضیل

نیست سنگم بنزد کس که مرا　　سنگها زد زمانه بر قندیل

عیب ازین بیش نه که کم بوده است　　دخلم از خرج ده و زنبیل

کشتهٔ وهم و حصر بی قلم　　هست آواز صور اسرافیل

نیشورم رسان که دو پیستم　　بارها گوشمال عزرائیل

گفته بودم که گرد نیکشتم　　اندرین خدمت از کثیر و قلیل

کرمت گفت از آن چه عیب آید　　چون بود شعر مکرر و هر دو سعیل

تا کند آسمان همی حرکت　　تا کند اختران همی تحویل

حاسدت زآسمان مباد عزیز　　تابعت زاختران مباد ذلیل

باد طبع تو یار لهو و لعب　　باد خصمت همیشه جفت عویل

خانهٔ دانش از دل تو بپاسی　　دیدهٔ بخشش از کف تو کحیل

ایمن اندر نظارهٔ نگاه سپهر　　گوش جانت ز بانگ طبل رحیل

زنده اسلاف تو بتو چه عجب
جد هم اسحاق و جدت اسمعیل

انتخاب از کلیات قاآنی

بهار آمد که از گلبن همی بانگ هزار آید
بهر ساعت خروش مرغ زار از مرغزار آید

تو گوئی ارغنون بستند بر هر شاخ و هر برگی
ز بس بانگ تذرو و صلصل و دراج و سار آید

بجوشد مغز جان چون بوی گل از گلستان خیزد
بپرد مرغ دل چون بانگ مرغ از شاخسار آید

خروش عندلیب و صوت سار و نالهٔ قمری
گهی از گل گهی از سروبن گه از چنار آید

تو گوئی ساحت بستان بهشت عدن را ماند
ز بس غلمان و حور آنجا قطار اندر قطار آید

یکی گیرد بکف لاله که ترکیب قدح دارد
یکی بر گل کند تحسین کز و بوی نگار آید

یکی با دلبر ساده بطرف بوستان گردد
یکی با ساغر باده بطرف جویبار آید

یکی بنشسته چمن را بی تامل مرحبا گوید
یکی بوید سمن را مات صنع کردگار آید

یکی بر لاله پا کوبد که بوی رنگ می دارد
یکی از گل بوجد آید که بخ بخ بوی یار آید

یکی بر سبزه میغلطد یکی بر لاله میرقصد
یکی گاهی رود از هش یکی گه هشیار آید

ز هر سوئی نوای ارغنون و چنگ و نی آید
ز هر کوئی صدای بربط و طنبور و تار آید

یکی آنجا نوازد نی یکی آنجا گسارد می
صدای های و هوی و هی بهر سو صد هزار آید

بهر جا جشنی و جوشی بهر کامی قدح نوشی
نماند غالبا مهوشی چو فصل نوبهار آید

بگرد سنبلستان ماهِ من تر ولیده گیسو را | که از سنبل بمغزم بوی جان بی اختیار آید
الا یا ساقیا می ده بجانِ من پیاپی ده | دما دم هی خوری هی ده که مستم سخت خمار آید
سیه شد از ریا روزم بده آب ریا سوزم | بجانت گرد صد خرمن ریا یکجو بکار آید
نمیدانی کنارِ سبزه چون لذت دهد باده | خصوص آندم که از گلزار بادِ مشکبار آید
بحق باده خوارانی که می نوشند با خوبان | که بی خوبان بکامم آب کوثر ناگوار آید
شرابی تلخ میخواهم لبِ شیرینی که از شورش | خرد دیوانه گردد کوه و صحرا بیقرار آید
دلم بر دست شوخی شاهدی شنگی که همچون او | نه ماهی از ختن خیزد نه ترکی از حصار آید
چه باد آن زلفِ تاریکش بر خسارش بشورانم | پی تاراجِ چین گوئی سپاه زنگبار آید
دمی کز هم گشایم حلقهای زلفِ مشکینش | بمغزم کاروان در کاروان مشکِ تتار آید
بجانِ او که هرگه کاکل و گیسوی او بینم | جهان گوئی بچشم من پر از افعی و مار آید
چو بوسم لعلِ شیرینش لبم هندوستان گردد | چو بینم روی رنگینش دو چشمم قندهار آید
نظر از بوستان بندم اگر او چهره بگشاید | کنار از دوستان گیرم گرم او در کنار آید
کنارِ خویش را پر عقربِ جراره می بینم | دمی کاندر کنارم با دو زلفِ تابدار آید
نگاهم چون همی غلطد ز روی او بموی او | بچشمم عالمِ هستی پر از دود و شرار آید
ز خال و خط و زلف و مژه و ابرو و گیسویش | جهان تاریک در چشمم چو یکدشت غبار آید
چه رمز است این نمیدانم که چون زلف و خطش بینم | بچشمم هر دو گیتی گاه روشن گاه تار آید
رخش اهواز را ماند که گرد دم همی خیزد | دمی کان زلفِ پیچانش بسوی آبدار آید

کشد سوی میانش روز و شب کوه گران گویی / مرا ماند که با این لاغری بس بردبار آید

لب قاآنی از وصف لبش بنگاله را ماند / که زو هر دم نبات و قند و شکر بار بار آید

الا ای سرو سیمینا ببین آن باده و مینا / که گویی از که سینا تجلی آشکار آید

مرا گویی که تحسین کن چو سرتاپای من بینی / تو سرتاپای تحسینی ترا تحسین چه کار آید

بجوشد مغز من هرگه که گویی فخر خوبانم / تو خلاق نکویانی ترا این فخر عار آید

گلت خوانم مهت دانم نه هیچت وصف نتوانم / که حیرانم نمیدانم چه وصفت سازگار آید

تو چون در خانه آیی خانه رشک بوستان گردد / اگر فصل خزان در بوستان آیی بهار آید

غریبی کز تو بر گردد بشهر خویش می نالد / که پندارد بغربت از بر خویش و تبار آید

چرا باید کشیدن منت نقاش و صورتگر / تو در هر خانه کایی خانه پر نقش و نگار آید

نگارا صبح نوروزست و روز بوسه امروز است / که در اسلام این سنت بهر عیدی شعار آید

بیادت هست در مستی بدوشین پیش میگفتم / که چون نوروز آید نوبت بوس و کنار آید

تو شکرخنده میکردی و نرمک آهسته میگفتی / بود نوروز من روزی که صاحب اختیار آید

حسین خان میر ملک جم که چون در بزم بنشیند / نصیب اهل گیتی از یمین و از یسار آید

بگاه کینه گر تنها نشیند از بر توسن / بد اندیشش چنان داند که یک دنیا سوار آید

بگاه خشم مژگانهای او در چشم بدخواهان / چو تیر تهمتن در دیده اسفندیار آید

چو از دست زرافشانش نگارد خامه ام وصفی / ورق اندر درون دیوان شعرم زرنگار آید

حکیمی گفت هر کس خون خورد لاغر شود اکنون / یقینم شد که شمشیرش ز خون خوردن نزار آید

بروزِ رزم او در گوشِ اهلِ مشرق و مغرب / ز هر جانب که رو آرند بانگ زینهار آید
ز شوقِ آنکه بر مردم کفِ رادش ببخشاید / زر از کان سیم از معدن در از قعرِ بحار آید
بروزِ واقعه ز الماسِ تیغش بسکه خون جوشد / تو گوئی پهنهٔ گیتی همه یاقوت زار آید
سحاب گفت روزی بشمرم جودش ولی ترسم / ز خجلت بر نیارد سر اگر روزِ شمار آید
که کین با کفِ زربخشش چون برزخش بنشیند / بیابان ماند که ابری بر فرازِ کوهسار آید
حصاری نیست ملکِ آفرینش را اگر حزمش / چه غم جیشِ فنا را کاندران محکم حصار آید
فلک قدرا ملک صدرا بهار آید بهر سالی / ببوی آنکه از خُلقت بگیتی یادگار آید
بعیدت تهنیت گویند من گویم تو خود عیدی / بعیدت تهنیت هر کو نماید شرمسار آید
مرا نوروز به روزی که دیدم چهرِ فیروزت / دگر نوروزها در پیشِ من بی اعتبار آید
الا تا نسبتِ صد را اگر با چار صد سنجی / چنان چون نسبتِ ده با چهل یک با چهار آید
حسابِ دولتت افزون ازان کاندر حساب افتد / شمارِ مدتت بیرون ازان کاندر شمار آید
تو پنداری دهانت بحرِ عمانست قاآنی / که از وی رشته اندر رشته درِ شاهوار آید

در ستایش شاهزاده فریدون میرزا طاب ثراه گوید

ای زلفِ نگار ای حبشی زادهٔ شبرنگ / ای اصلِ تو از نوبه و ای نسلِ تو از زنگ
ای مادرِ اهریمن و ای خواهرِ عفریت / ای دایهٔ پتیاره و ای مایهٔ نیرنگ
ریحان مگرت بود پدر غالیه مادر / کت مانده بمیراث ازان بوی وازین رنگ
جادوی سیه کاری و جاسوسِ شبِ تار / دربانِ رخِ یاری و درمانِ دلِ تنگ

یک حلقه پریشانی و یک سلسله شیدا — یک گله پرستوئی و یک بادیه سارنگ
یک مملکت آشوبی و یک معرکه غوغا — یک طائفه ریحانی و یک قافله شبرنگ
میلاد تو در بربر و میعاد تو در روم — جولان تو در خلخ و میدان تو در گنگ
از تخمهٔ ریحانی و از دودهٔ سنبل — همشیرهٔ قطرانی و نوبادهٔ ارژنگ
اسپهبد زنگی و ولیعهد نجاشی — دارندهٔ چینی و طرازندهٔ ارتنگ
تارسته ز تو و ز نافهٔ تاتار دو صد تار — بوئی ز تو در سنبل خود ردی و صد ننگ
چون دام همه پیچی و چون خام همه چین — چون دیو همه ریوی و چون زاغ همه رنگ
با سوده پسر عمی و با مشک برادر — با غالیه همرنگی و با سلسله همسنگ
جادوی رسن سازی و هندوی رسن باز — دیوانه را سالاری و دزدانه را سرهنگ
آویخته با ماهی و آمیخته با گل — سوداگر سودائی و همسایهٔ افرنگ
همسر کشی ای زلف سیه هم متواضع — با نخوت گلچهری و با لابهٔ اورنگ
صوفی صفتی ساخته از کبر و تواضع — باطن همه نیرنگی و ظاهر همه بیرنگ
بر ماه سراپرده زدستی مگر از عجب — خواهی که چو نمرود به معبود کنی جنگ
حامی تو ز نفرین پدر گشته سیه روی — تا حشر نگونساری از آلایش این ننگ
حلق دل خلقیست به هر حلقه گرفتار — چون طایر پرریخته کاویخته از چنگ
آئینهٔ رخسار نگار از تو صفا یافت — با آنکه سیه روی شود آینه از زنگ
اندام همه نخل بلند است و تو هر چند — بالای تو هم تاک ستاکست و تو پاشنگ

زنگی بچهٔ فرهنگ و ادب هیچ نداند | چون شد که تو نهمار ادب گشتی و فرهنگ
صبر دل عشاق همی سنجی   لندیراک | چون کفهٔ میزان زد و سو بهیئت آونگ
یا لالزوهٔ ساق چو زاهد که ز وسواس | دامان ز پس و پیش بگیرد بسر چنگ
یا چون دو غلام حبشی کز پی کشتی | سر پاچه بمالند و برند از دو سو آهنگ
از مردمک دیده اگر دوده نیاید | نقاش نیارد که زند نقش تو بیرنگ
ما در سر عشق تو داریم اگر چه | آسوده شود در سر خلق شبرنگ
چون چنگ نکیسائی و هر موی تو از تو | آویخته چون تار بریشم ز بر چنگ
این طرفه که نالان دل من در تو شب و روز | چون زیر و بم چنگ کشد هر نفس آهنگ
میزان رخ یاری و در کفهٔ تارت | صد تبت و تاتار نسنجد بجو سنگ
تقویم مه روی و آویخته مویت | چون خط جداول بر صد نامه بجی سنگ
مانا که دل و جسم منت عاریه دادند | تاب و گره و عقده و پیچ و شکن و کنگ
تا بر رخ یار از تو چو خورشید زر و زان | یا از شکن زلف شب تیره شباهنگ
یا تافته شمعی ز بر تافته فانوس | یا مشتری از پنجره و یا ماه ز پاچنگ
یا برگ گل از غالیه یا نور ز سایه | یا ساخته تاجی ز یکی سوخته اورنگ
یا طینت دینی که برو حلقه زند کفر | یا گوهر فخری که برو پرده کشد ننگ
مانی بغرابی که بود جفت عنادل | یا بچهٔ زاغی که بشهباز زند چنگ
یا هندوسه عریان که نشیند بدر و زانو | از بهر ریاضت زبر بتکدهٔ گنگ

یا زنگی حیران که کشید بر مهتاب ... یکدست به پیشانی و یکدست به آژنگ
یا طفل سبق خوان که بر پیر معلم ... گردد گه تعلیم گهی راست گهی چنگ
یا عود قماری زبر مجمر سیمین ... یا مشک تتاری زبر لاله خودرنگ
یا گرد سپاه شه گیتی که گه کین ... بر چهره خور پرده کشد تا دو سه فرسنگ
شهزاده فریدون ملک با دل عادل ... کش بار خدا برد و جهان کرده کنارنگ
دیوان ادب فرد کرم دفتر دانش ... اکسیر خرد جوهر جان عنصر فرهنگ
تعویذ زمان حرز امان جوشن ایمان ... اکلیل سخا تاج سخن افسر اورنگ
ای کز اثر عدل تو در موسم گرما ... از شهپر شهباز کند مروحه تورنگ
آسایش ملک تو رسیده است بجایی ... کز پاس تو در قافله افغان نکند زنگ
آمال ببالد چو تو بر تخت بری رخت ... آجال بنالد چو تو بر رخش کشی تنگ
چون قلب همه روحی و چون روح همه عقل ... چون عقل همه هوشی و چون هوش همه هنگ
با صولت کاوسی و با دولت کاوس ... با شوکت جمشیدی و با حشمت هوشنگ
گر کوه کشد سختی تو کند میل ترازو ... ز گنبد گردون سفرش کفه تا زنگ
آسیمه شود چرخ چو خنگ تو کند خوی ... دیوانه شود عقل چو کوس تو کشد غنگ
در کاخ تو بر ابروی حاجب بود چین ... در قصر تو بر حاجب دربان نشسته زنگ
وین طرفه که گر حاجب کاخ تو شود پیر ... از چهره او جود تو بیرون برد آژنگ
از جوهر رای تو کس ار آینه سازد ... آن آینه تا حشر مصفا بود از زنگ

با راستی عدل تو در عهد تو نقاش / از بیم نیارد که کشد صورت خرچنگ

با مهر تو سر بر زند از پنجهٔ ضیغم / با عدل تو شاهین رمد از سایهٔ سارنگ

جود تو ز بسیاری بخشش نشود کم / چون دل که ز افزونی دانش نشود تنگ

با پنجهٔ عزم تو بود دست یقین شل / با جنبش عزم تو بود پای خرد لنگ

با تیغ درخشان تو آتش جهد از آب / با دست درافشان تو گوهر دمد از سنگ

چون تیغ بدست تو بود ولوله در روم / چون گرز بچنگ تو بود زلزله در زنگ

هر جا که سنان تو کین شعله فروزد / خاک از تف او سوزد تا چندین فرسنگ

در حیز اقبال تو امکان شده پنهان / در چنبر فتراک تو گردون بود آونگ

از هستی تو زیب برد صورت امکان / بر منطق تو فخر کند دانش و فرهنگ

نصرت نشود جز به سر خامهٔ تو مفتون / دشمن نرهد در بر فیروزی تو بی ننگ

نحس است پدیدار بهر جا ز ستیز اختر / دولت شود از پیش بهر سو کنی آهنگ

از پاس تو بر جبههٔ افلاک فتد چین / وز بیم تو از چهرهٔ خورشید رود رنگ

بی حکم تو جریان قضا را نبود روی / با قدر تو گردون کهن را نبود سنگ

در دولت تو واصل دهر است همه فخر / وز کینهٔ تو حاصل خصم است همه ننگ

تو بادهٔ عمر است بنا خفته بگه بزم / همشیره مگر هست سنانت به صف جنگ

نیوان دغا را شکنی برز بیک گرز / دیوان دغا را گسلی چنگ بیک هنگ

از صحبت خلوت صبوح نیاید بدر از می / کش تیغ تو خون صبح زند تا بشتالنگ

ابر از کف جود تو اگر حامله گردد — سنبل شکفاند ز زهدانی زر اشنگ

در عهد تو شهباز بود مضحکهٔ کبک — وز عدل تو ضرغام بود مسخرهٔ رنگ

شاها ملکا دادگرا ملکستانا — دور از تو سنجان هست مرا انده آونگ

تن خوار و روان زار و اجل یار و اهل خصم — جان تفته و دل کفته و قد خفته و سر دنگ

با اینهمه از دوری به چهر توام لیک — چون مهر که از چرخ بیاقوت دهد رنگ

ای بی تو دو من خاک که با بعد مسافت — هست از تو مرا زیب و فر و زینت و اورنگ

گر قرب عیان نیست ولی قرب نهان هست — با قرب نهان قرب عیان را نبود سنگ

دوریست ز من دوری معنی بود از لفظ — کز دیدهٔ سر دوری و در دیدهٔ سر تنگ

هجر تو ز من هجرت دانش بود از مغز — هم در معنی آنگه که بوصلت کنم آهنگ

جانی تو و من جسم که با دوری صوری — هست از تو مرا هوش و حواس و هنر و هنگ

دوری تو نزدیک و نهانستی و پیدا — زانسان که بتن توسن بیسر و تن و بی لنگ

یا چون شرف عقل بگفتار خردمند — یا چون اثر عشق در آهنگ شباهنگ

یا پیل و رخ و اسپ و شه و بیدق و فرزین — دارند کشاکش همه در عرصهٔ شطرنگ

بادا بسرت چتر ز گیسوی سیه شوخ — بادا بکفت تیغ ز ابروی یکی شنگ

احباب تو پیوسته قرین طرب و عیش — اعدای تو همواره قرین کرب و درنگ

سالی دو صد قاآنی اگر زنده بماند — بیغاره بمانی ز سخن طعنه به ارژنگ

در کارگه طبع تو زینگونه یکی نقش نگارد — زود آکند از خجلت بدر و پردهٔ ارژنگ

در ستایش وزیر بی‌نظیر جناب حاجی میرزا آقاسی رحمة الله علیه

بود مبارک بر عید خاصه عید صیام / بغوث ملت اسلام تا بروز قیام
خجسته خواجهٔ ایام حاجی آقاسی / که مقتدای وجود است و مقتدای انام
محققی که ضمیرش بسحر هم پیش نگر / همه ضمایر اطفال دیده در ارحام
مداد خامهٔ او چشم جود را سرمه / سطور نامهٔ او شخص فضل را اندام
رسیده است بجایی نفوذ قدرت او / که جا کند عوض مغز در درون عظام
ز امن عهدش آهو همی نگاه چرا / ز لاله باز نداند دو دیدهٔ ضرغام
نگاه هیبت او آفریدگان همه را / روان و زهره بر آید بجای خوی ز مسام
بساط جود بدانگونه همتش گسترد / که منقبض نشود عرق بر جبین لئام
هر آنچه از دو لب پاک او برون آید / همان بود که بدو کرده کردگار الهام
سلام و نفرین در گفت کردگار بسیست / سخن چو هست بحق چه دعا و چه دشنام
بسا رضا که همی از خشم او پدید آید / چنانکه چشمهٔ شیرین برون جهد ز رخام
شناسد او نبود حد ما که نشناسد / مقام روح قدس را عوام کالانعام
کنون بآنکه سرایم حدیث قصهٔ دوش / در آن زمان که سپردم بدست عقل زمام
بعقل گفتم کای اولین نتیجهٔ عشق / که باد پای سخن راست در کف تو لگام
تو دانی آنکه بود عید و خواجه را شعرا / بمدح بر عید خاصه عید صیام

هر آنکه آتشش دل مرده زآب کید حسود | حدیث پخته چسان خیزد از قریحهٔ خام
بخنده گفت سبلی دائمت ز نشتر غم | ولیست ممتلی از خون چو شیشهٔ حجام
دلی بدفتر شعرت قصیده ایست بدیع | که گفته بهر مدیح رسول و آل کرام
ز دیده باز بود ناتمام همت تو | پی تمامی او هیچ گه نکرد اقدام
بعون خواجه چه باشد گرش تمام کنی | که شد نقایص هستی همه ز خواجه تمام
بگفتم آن چه قصیده است و چیست مطلع او | چه وزن دارد و دارد روی و ردیف کدام
بگفت بر نمط این قصیده ایست درست | خجسته مطلعش اینست ای ادیب همام

مطلع ثانی

پگاه بام که خورشید چرخ آینه فام | زدوده آینهٔ روزگار زنگ ظلام
درآمد از درم آن گلعذار و زرخ و زلف | نهفته طلعت خورشید را بظلمت شام
نهاده سلسله بر دوش کاین مرا طره | نهفته سیم در آغوش کاین مرا اندام
گسسته رشتهٔ گوهر که این مراست سخن | فشانده خرمن شکر که این مراست کلام
ز غنچه گشته بلاخیز کاین مراست دهن | ز لعل گشته شکرریز کاین مرا دشنام
نهاده از سر برگردن ستاره کمند | کشیده تا بر و بر مردی آفتاب حسام
فکنده طرح سلامت که این مراست قعود | نموده شور قیامت که این مراست قیام
بجلوه سروی اما چه سرو سرو سهی | بچهره ماهی اما چه ماه ماه تمام
غرض چو آمد و بر من سلام کرد و نشست | سرودمش که بیا آرسته علیک سلام

کشیدمش به بر آنگونه تنگ کز تنگی — زبان هر دو یکی گشت در ادای کلام
نیاز و ناز من و او بیک عبارت درج — بر آن صفت که بیک لفظ معنی ایهام
شد اتحاد من و او چنانکه دید احول — دو را یکی نه یکی را دو عکس شهرت عام
نهفته مردمک چشم هر دو در یک چشم — بدان صفت که دو مغز اندرون یک بادام
دو جان میان دو پیکر و لیک زیکرنگی — بطرز نور که او راست در دو دیده مقام
دو تن میان دو کسوت ولی ز غایت لطف — نه آشکار و نه پنهان چو روح در اجسام
درون جامه و بیرون ز جامه آن گونه — که نشأ می گلرنگ در بلورین جام
نه جفت و یکدگر و نه جدا ز یک دیگر — چنانکه روح در اجساد و نور در اجرام
دو جسم گشت ز یکجنس و هر دو گشت یکی — چو آن دو حرف که در یکدگر کنند ادغام
دل من و دل او عین هم شد ار چه خطاست — که سنگ شیشه شود یا که آبگینه رخام
چو کار عشق بپایان رسید دانستیم — که چیستیم و چه بودیم و کیستیم و کدام
پس از حقیقت عرفان نفس هر دو زدیم — ز راه عقل بمعراج حق بهستی گام
شدیم سالک راهی که در مسالک آن — نبود زحمت رفتار و رنجش اقدام
نه خوف همرهی نفس شد همی اماره — نه بیم رهزنی طبع دون نافرجام
شدیم تا بمقامی که هم گریدون گرد — هزار پایه فروتر گرفته بود مقام
نشست هیچکسی گرد از فنا تاشت — بچشم بینا بیند سپید خاک بشام
نه هیچ پاسی بهم ممکنات را دیدیم — گرفته هر یک از آنها بچیزی آرام

چو گام تخته ازان سو نهاد پیک نظر / نظر حجاب نظر گشت و گام مانع گام
وزان سپس چو کسی کز درون چاه شگفت / کند نظارهٔ خورشید رفته زیر غمام
بزیر پردهٔ سبعین الف حضرت قدس / هزار پرده ز هر پرده بسته بر اجسام
چو نور شمع ز مشکوة در زجاجهٔ صاف / درون پرده ز بی پردگی مشاعل عام
چهارده تن ازین سوی پرده بی پرده / به پرده داری پروردگار کرده قیام
ز چارده که یکی جسم را چهارده اسم / نه چارده که یکی شخص را چهارده نام
نخست احمد مرسل که ذات اقدس او / میان واجب و ممکن گزیده است مقام
نه واجبست و نه ممکن و زین دو نیست برون / گزیده واسطه‌ای را ازین ابهام
دوم علی که بمعراج دوش پیغمبر / عروج یافت ز بهر شکستن اصنام
بدوش دوش کسی سود پا که عرش مجید / هزار مرتبه اش چهره سوده بر اقدام
پس آن سیم که بسوده چنین کسی بیدست / که دست خویشتنش خواند داور علام
بآن حسن عقیده اگر پرست سایهٔ چهر / تنش همی که بود بار دوزخ است حرام
سوم بتول که از دورباش عصمت او / همی نرفت ادراک ره بسی پرده اوهام
دگر شبیر و شبر کز کمال قرب بحق / نبود واسطه‌شان جبرئیل در پیغام
دگر علی که بتنها کشد شفاعت او / ز دوش طاعت خود بار بسته اتمام
دگر محمد باقر که بردانش / ز سوز علم و عمل کرد کار اعلام
دگر بشم که بیست و گشود / ابجد دین و نه بهر دین گفت و بار با اسلام

دگر کلیم بحق موسی آنکه طور دلش / پر از تجلی انوار بد ز قرب مدام
دگر رضا که قضا پیرو اراده اوست / چنانکه حرف تکلم مطیع جنبش کام
دگر تقی که ز یمن صلاح و تقوی او / نماند در همه آفاق اسمی از آثام
دگر نقی که ز بس واسع است رحمت او / طمع بهستی جاوید بسته اند اعدام
دگر شهنشه دین عسکری که عسکر او / فرشتگان همه بودند در قعود و قیام
دگر ذخیره هستی محمد بن حسن / که هر چه هست بدو قائمست تا بقیام
بزرگوار خدایا بدین چهارده تن / که چار رکن قوام اند هفت عضو نظام
که نار دوزخ سوزنده را بقاآنی / خلیل وار کن روز حشر برد و سلام
اگر این قصیده بخوانند بر عظام رمیم / برند سجده بگویند از پی اعظام
درین قصیده قاآنی بکرست ولی / به است لفظ بکر به ز نابکر ختام

ایضاً در ستایش حاجی میرزا آقاسی گوید

از بوی بهار و فر فروردین / شد باغ بهشت و باد مشک آگین
بر لاله چو بنگری سحرگه شد / کز خلد برون جهیده حور العین
بر سبزه چو بنگری دهی انصاف / کاورده نسیم بوی مشک از چین
از شاخ شکوفه باغ پنداری / آونده ز سپهر خوشه پروین
در سایه بید بیدلان سرمست / سرخوش ز خمار باده نوشین
بر نطع چمن پیادگان باسی / کژ رخ بپیچ و راست رفته چون فرزین

چون چشمهٔ طبع من روان شد باز / آبی که فسرده بود در تشرین
از ابر نگر ستاره می بارد / کز خاک ستاره می‌دمد چندین
ای غالیه موی ای بهشتی روی / ای فتنهٔ دانش ای بلای دین
ای مشک ترا ز ارغوان بستر / ای ماه ترا ز ضیمران بالین
یاقوت تو قوت خاطر مشتاق / مرجان تو جان عاشق غمگین
مشکین سر زلف عنبر افشانت / تسکین ملال خاطر مسکین
در طره نهفته چنگل شهباز / در مژه گرفته پنجهٔ شاهین
در هر نگه تو طعن صد خنجر / در هر مژهٔ تو زخم صد زوبین
زان روی شگفته گرد غم بنشان / چون ماه دو هفته پیش ما بنشین
وانگه که روان ما نیاساید / می بادهٔ تلخ و بوسهٔ شیرین
این قرعه بنام ما برآور هان / این جرعه بکام ما درآور هین
از خانه یکی بسوی صحرا رو / از غرفه یکی بسوی بستان بین
کز سنبل راغ گشته پر زیور / وز نسرین باغ گشته پر آیین
لختی بگشای طرهٔ پر سنبل / برخیز بنمای چهرهٔ پر نسرین
تا پر بزند سوی زلفت آن / تا دم بزند ز رنگ رویت این
وان شاخ شکوفه را کمر بشکن / تا بر نزند بیان رخ سیمین
وان زلف بنفشه را ز بن برکن / مگذار ز زلفکانت دزدد چین

با چهره چو گل اگر چمی در باغ — نزدیک مرو حذر کن از گلچین
ترسم که ز صورتت بچیند گل — وز رشک بچهر من درافتد چین
ای ترک لشکری آنکه بخت امروز — یا با چو مخالفان نورزد کین
از بوسه و باده فرض تو کاری — امروز شده هست مرمرا تعیین
خواهم چو چنار پنجه بگشایم — تا دشمن خواجه را کنم نفرین
سالار زمانه حاجی آقاسی — کورا زمی و زمان کشد تحسین
آن خواجه که همت بلندش را — ادراک نکرده وهم کوته بین
ابرار باعتضاد مهر او — پابسته مکان به علیین
فجار بانتقام قهر او — گیرند بسی قرار در سجین
دوزخ ز نسیم لطف او فردوس — کوثر ز سموم خشم او غسلین
چنگال ز بیم او کند ضیغم — منقار ز سهم او نهد شاهین
بر فرق فلک نهاده قدرش پای — بر رخش قضا فکنده حکمش زین
لفظی که نه در مدیح او باشد — بر سر کشدش قضا خط ترقین
از نکهت مشک خوی او سازد — هر سال بهار خاک را مشکین
از آینه ضمیر او بیند — هر شام ستاره چرخ را آئین
شیران زمانه را ز تسلیم او — تیهو که بود که بسمل شاهین
جز نیش نشاید که کلک او — بی نقطه نیاورد نوشتن سین

چونانکه عدوی او همی از بخل / بی هر سه نقطه همی نگارد شین

مدحش سبب نجات و غفرانست / چون در شب جمعه سورهٔ یٰسین

ای دست تو کرده جود را مشهور / ای عدل تو داده ملک را تزئین

با مهر تو نار میکند ترطیب / با قهر تو آب میکند تسخین

هر مایه که بود آفرینش را / در ذات تو گشته از ازل تضمین

هر نکته که بود حکمت ایزد را / بر قدر تو کرده آسمان تلقین

آن را که ثنای حضرت تو گوید / جبریل در آسمان کند تحسین

وانجا که دعای دولتت خواند / روح القدس از فلک کند آمین

چندانکه تو عاشقی بخشیدن / پرویز نبود مایل شیرین

نه جاه ترا یقین دهد تشخیص / نه جود ترا گمان کند تخمین

بحری که بخشم بنگری در وی / زو شعله بر آرد آذر برزین

در رحمت آبی از تواضع خاک / زیرا که مخمری ز آب و طین

ای فخر زمانه بهر من گردون / هر لحظه عقوبتی کند تکوین

در طالع من نشان آزادی / سعد دوم بود چو ماه در تنین

غلطان غلطان مرا بود ادبار / زانسان که جعل همی برد سرگین

در جرگه شاعران چنانم خوار / کاندر خیل دلاوران گرگین

چونانکه خدایت از جهان بگزید / از جملهٔ مادحان مرا بگزین

وین بکر سخن که نوعروس منست / از رحمت خویشتن دهش کابین

تا مهر چو آسیا همی گردد / بر گرد افق بساحت تسعین

سکان بلاد بدسگالت را / هر مژه بچشم باد چون سکین

در مدحت جغتای خان بن ارغوان میرزا علیه الرحمة میفرماید

آمد سحرگه آن ترک سیمتن / با طرهٔ سیاه تر از روزگار من

مویش فراز رویش آذر هم غالیه / رویش بزیر مویش بیغارهٔ سمن

سروی چگونه سروی یک باغ ضیمران / روئی چگونه روئی یک باغ نسترن

ماهی فراز سروش وه وه قرار جان / سروی نشیب ماهش به به بلای تن

ماهی چه ماه هی هی منظور خاص و عام / سروی چه سرو بخ بخ مقصود مرد و زن

در تاب طره اش که گره از پی گره / در چین گیسویش که شکن از پی شکن

یک شهر دل به بند کمند از پی کمند / یک ملک جان اسیر رسن از پی رسن

یک خنده از لبانش و تا بنگری عقیق / یک جلوه از رخانش و تا بنگری چمن

چون تودهای مشک که از جنبش نسیم / سیمین سرینش موج زند گفتی از سمن

گر چهره اش نگه کن از حلقهای زلف / یزدان اگر ندیدی در بند اهرمن

بنگر کلاله اش زبر چهر لاله رنگ / گر ضیمران ندیده ای به برگ یاسمن

بنگر عذار نار رونقش لب سهل نارگون / گر نار دون ندیده ای بر شاخ نارون

هر سو چمان و شهری پویانش از قفا / هر سو روان و خلقی بر گردش انجمن
چون دیدمش دویدم و در بر کشیدمش / خوشدل چنان شدم که ز دیدار بت شمن
بنشستم و نشاندمش از مهر در کنار / بر هیاتی که شمع فروزنده در لگن
لختی چو رفت چهره ز شرم کرد چهره ترش / چونان کسی که نوشد جام مے کهن
گفتم که تنگدل ز چه گشتی بسان جام / گفتا از آنکه نبود صاحبدلی چو من
گفتم خمش که صاحبدل در جهان بسی است / گفتا مگو که صرف گمانست و محض ظن
گفتم که ای حدیث من و تو بروزگار / منسوخ کرده قصهٔ شیرین و کوهکن
صاحبدل از چه مسلک گفتار شاعران / گفتم پے چه خدمت گفتا مدیح من
مدحم نه اینکه ماه منیرم بود عذار / وصفم نه اینکه چاه نگونم بود ذقن
بستایدم بآنکه هواخواه حضرتیست / کامد بعهد مهد صف آرای و صف شکن
تابان در محیط جلالت جهان مجد / جغتای خان بن ارغون خان بن حسن
شیرانش طعمه اند نه بسته دهن ز شیر / پیرانش سخره اند نشسته لب از لبن
خردست خرده گیر بپیران خرده دان / طفل است و طعنه گوی بپیران پر فطن
خرد است شیرخوار ولی کرد شیرخوار / از شیر زنش طعمه ولی مرد شیرزن
از خوی او شمیمی تا بنگری ختا / از موی او شمیمی تا بگذری ختن
روزی رسد که بینی بر نوک خنجرش / نه چرخ را چو مرغی بفراز بابزن
روزی رسد که بینی بر دشت کارزار / از آهنش کلاه و ز پولاد پیرهن

روزی رسد که بینی بر نوک نیزه اش — بدخواه را چو پیلی بر شاخ کرگدن
روزی رسد که بینی بر ابلقش پرند — وقتی رسد که بینی بر ابرش مجن
این در نظر سپهری آگنده از نجوم — آن در صفت بلایی آموده از پرن
روزی رسد که بینی بر جبهه اش ترنج — وقتی شود که یابی بر چهره اش شکن
از آن ترنج خلقی دمساز با شکنج — وز آن شکن گروهی همراز با شجن
طبعش ز بس گهر خیز اندر گه سخا — نطقش ز بس شکر ریز اندر گه سخن
چون نام این بری گهرت خیزد از زبان — چون وصف آن کنی شکرت ریزد از دهن
این شبل آن غضنفر کز کاز چنگ او — بی پیکر نهشتن بر یلان کفن
این مهر آن سپهر که از مهر و کین او — یک تاک را سرشت یکی تاک را لحن
این در آن صدف که ز آزرم گوهرش — بیچاره از شبه شده لولوی عدن
این پور آن کیا که به پیشنهاد خود — خم گو آن شکست ز گوپال گرد شکن
این شبل آن اسد که از او پیل را هراس — این پور آن پدر که از او شیر را شکن
آخر نه این نبیره آن کز خدنگ او — در بیشه جسم گردان از زخم پرویزن
آخر نه این نواده آن کاتشین حسامش — در روز و دمان با فغان افروخت هر زمن
آخر نه این ز تخمه شاهی که بوقبیس — گردد ز زخم گرزش چون تخم پرچین
آخر نه این نبیره شاهی کز گرز سخت — تا بل به خدا اهتا نکرد لا حول اهرمن
سکابل خدا نبرد بهری آبستن از فساد — سکابل خدا اند چهره شمع آموده از فتن

با لشکری فره همه در رزم مشتهر — با موکبی گران همه در رزم ممتحن
از سیستان و کابل و کشمیر و قندهار — وز دیره جات هند بل از دهلی و دکن
آمد بمرز خاور و خاور جهان همه — با کینه گرز پارسش از ریو راهی زن
خسرو شنید و رفت و درید و سپه گفت — بست و شکست و خست از آن لشکر کشن
از رمح و تیغ و خنجر و نشتراک و گرز و تیر — اندام و ترک و تارک و بازو و بر و تن
بس تن که کوفت از چه زگوپال جان شکر — بس سر که گشت از چه ز صمصام سرفکن
از بس کرکشته پشته گرانبار شد زمین — از بسکه خسته بسته بر انبار شد زمن
هر کس که بود یارش شد خصم با ملال — هر کس که بود خصمش شد یار با محن
سمروق بود آنکه باصد هزار مرد — شد از زمین هجایش نی سیف و البدن
وان پنج ره هزار دلیرش همه کینه جوی — با هشتش صد از عجم همه در رزم شیرزن
رفت و شکست موکب سمروق را و گشت — هم در زمین شهیر و هم اش خسن مقتتن
آن رزم را بسنجیدا اگر کس به رزم شاه — چون کین گود گست بکینه برشکن
شها چنین نه لشکر کابل هیدا شکست — از تیغ گرز شگافت و زگوپال گرد شکن
پس لکها گرفت ببازو همی ملک گیر — پس جشنها گشود زچنگال خاره کن
شاهان ز خصم خویش ستاننده ملک او — بخشنده بخصم خویش همی ملک خویشتن
آری چو خصم از تو گله از ملک او سوال — شک آیدش ز فرط عطا گفت لا و لن
شاها سپاس سنجه گر از کینه روزگار — سالی دو ماه بخشت با کینه خویش من

ایوب مرنه تنش باستقام مبتلا — یعقوب مرنه جانش با آلام مرتهن
آن آخر از بلا جست از آب چشمه‌سار — این آخر از عمی رست از بوی پیرهن
یونس مگر نبودش در بطن نون سکون — یوسف مگر نه گشتش در قعر چه سکن
آن شد رسول قوم و شد آزاد از بلا — این شد عزیز مصر و شد آزاد از حزن
مر مصطفی نکرد نهان تن به تیره غار — چون لاله برگشت بآن غار تار تن
بگذر ز انبیا چه بزرگان که روزگار — پیوسته شان قرین شجن داشت در شجن
مر کیقباد و بیژن و کاوس هر سه را — ز البرز و چاه و کوه سپید برهاند تهمتن
سنجر مگر نه در قفس غز اسیر بود — وآخر بچار پاسش فرگشت تا بزین
اکنون تو نیز گرت در این چرخ کج نهاد — دارد قرین شمار از محن و شکن
بشکیب کز شکیب شود قطره پاک در — بشکیب کز شکیب شود خاره بهرمن
نی زار نالد آنگه از دل برد ملال — می تلخ گردد آنگه از جان برد محن
آسوده دل نشین که چو دی ماه بگذرد — بلبل کشد ترانه و خامش شود زغن
دلتنگ‌تر ز غنچه کسی نی ولی بصبر — بینی کز آن شکفته‌تری نیست در چمن
ملکی ستد خدای که تا ملکت دگر — بخشد همی نکوتر از گوش کن ز من
معمار خانهای کهن را کند خراب — تا نو نهد اساس که نو بهتر از کهن
هرکس بقدر پایه بیابدش جایگاه — عنقا کند بقاف و کبوتر بچه وکن
قدرت بلند و پست بسی توده زمین — شخصت عظیم و تنگ بسی تحت زمن

گو ملک سرد چو هست بجا تیغ ملک گیر　　گو بلخ شو خراب چو زنده است روی تن
روزی رسد که تیغ یمانیت در یمن　　آرد زمین معرکه چون ساحت یمن
روزی رسد که چونان محمود زاولی　　در سومنات بت شکنی بر سر شمن
روزی رسد که از مدد تیغ کفر سوز　　نه نام دیر شنوی و نه نام برهمن
روزی رسد که بر تو شود فتنه روزگار　　چون گل که بود واله بر طلعت دمن
روزی رسد که خصم تو سر افگند بزیر　　چونان کسی که ناگه در گیردش دشمن
شاها بیک آفرین تو صد گنج گوهر است　　باور گرت نه لب بگشا از پی سخن
براین چکامه گر بفشانی هزار گنج　　جز آفرینی از تو نخواهم ورا ثمن
لیکن یک آرزو همی از دیرگه بدل　　زانم هماره بدلی محزون و ممتحن
دارم یکی برادر در پارس پارسا　　کو اندران دیار اویس است در قرن
جان گویدم ابی او خلد ار بود مرد　　دل راندم ابی او سور ار بود حزن
بی او زیم چنانکه ابی سرخ گل گیا　　بی او بوم چنانکه ابی پاک جان بدن
گریم چو ابر بی او در شام و در سحر　　نالم چو رعد بی او در سر و در علن
بی او دل از خروشم تفتیده چون تنور　　بی او رخ از خراشم آژیده چون سفن
بی او ز غم گریز ندارم بهیچ مکر　　بی او ز رنج چاره ندارم بهیچ فن
جز چاره نه بیش و نه کم کز خدایگان　　فرمان دهد که رخت کشم جانب وطن
گر گویدم ملک که بود راهزن براه　　گویم سپند باک ندارد ز راهزن

ور گویدم که نیست ترا بارهٔ جهان | گویم که پای راه سپر بس مرا چمن
اینها تمام طیبت محض است اگرچه نیست | طیبت ز بندگان بملوک ای ملک حسن
منت خدای را که مرا از عطای تو | حاجت بکس نه جز بخداوند ذوالمنن
منت خدای را که ز بس جود بی حساب | در زیر در و گوهر بنهفتیم بشن
قاآنیا تو گرم بیانی و قافیه | تکرار جست و دور است اینمعنی از فطن
صاحب که با جوارش هذیان بود فصیح | صاحب که با قبولش ابکم بود لسن
صدری که در قلمرو شرع رسول گشت | کلکش چو تیغ شاه جهان محیی سنن
شاه زمانه فتحعلی شه که روز رزم | در گوش بانگ شادعرش لحن خارکن
دستش نه گر مخالف با گوهر عمان | طبعش نه گر معاند با لولوی عدن
هرچه ببخشد آن یک گوهر همی بکیل | هرچه بریزد این یک لولو همی بمن
تابان ز حلقهای زره جسم روشنش | چون نور آفتاب که تابد ز روزن
دستش چو یار خطی زلزال در خطا | پایش چو جفت ختلی و لوال در ختن
اجرا خور از عطایش پیوسته خاص و عام | روزی بر از سخایش همواره مرد و زن
چون تا نگه ختم آمد بر نام وی سخا | من نیز ختم کردم بر نام او سخن

تا دهر گاه محنت زاید گهی نشاط
یارش قرین رامش خصمش قرین حزن

انتخاب از کلیات مرزا اسد الله غالب

قصیده در مدح حضرت فلک رفعت قدر قدرت شهنشاه جم جاه انجم سپاه ملکهٔ معظمهٔ انگلستان خلد الله ملکها

نطقم نخست زمزمهٔ خونچکان دهد — کز خون طراز سرِ ورقِ داستان دهد

خونِ دل از شگافِ قلم می تراود هم — بارد ببام ابر و هم از ناودان دهد

آن نی که هست در بنِ ناخن ز سر خلد — از جنبشی که خامه مرا در بنان دهد

از سرگذشته سیل و مرا در سر آن که لب — زین سرگذشت دادِ سخن در بیان دهد

نالم ز جورِ شحنه ولی بیم گیر و دار — تا هم فلک درا تحسینم بر زبان دهد

فریاد از سپهر که بر خوانِ آشتی — خونِ جگر بناشتخورش میهمان دهد

آه از فلک که چون زند آتش در آفتاب — نظاره را بدان بفریبد که نان دهد

خور نام کیست هر سحر این خسته دیگی ست — کاتش فلک بسوزد و سر در جهان دهد

زین هفت دزد داد که هر روز از آن یکی — دادِ ستم بشحنگی خاکدان دهد

هر شب بصورتی دگر این دیو هفت سر — زحمت بمردِ راه در شبستان دهد

گفتم لئیم نیست فلک چون برآسمان — دیدم که مهر نور بماه ارمغان دهد

ناگه ز نیش چو مار بپیچید و حلقه زد — تا در سیا شد این همه هر چه آن دهد

خواہم بدان نوا غزلے تازہ کاسمان
خواہد ز رفتہ عذر و قضا را ضمان دہد

دہرم بشہر بسکہ بدریوزہ نان دہد
ہمسایہ را ز دودۂ من میہمان دہد

ننشاندم فلک بسر خوان و ہم ز دور
نان ریزہ ہا ز ریزش اطراف خوان دہد

گر خود بنظم لفظ دگان در دل آورم
اختر گزار قافیہ ام بر زبان دہد

بخشم ندیم لیک ندیمی کہ چون ازو
پرسم ز آسمان خبر از ریسمان دہد

گر بیش روزگار بنالم ز زخم خار
ظالم جواب من بزبان سنان دہد

لطف سخن گواہ من آن نیستم کہ دہر
بالین و بسترم ز خز و پرنیان دہد

حاشا کہ جز بہانۂ آزار من بود
عیشے بآشکارم اگر ناگہان دہد

عریان بروز تا بودم تن در آفتاب
شبہاے ماہ پیرہنم از کتان دہد

دیگر بمطلعے دگر آرم سخن ز خویش
دانا چہ لب بحرف مہ و آسمان دہد

آن مور سرکشم کہ چو مرگش امان دہد
از ننگ پایمال بپرواز جان دہد

گردون ز سختجانی من داغ میشود
شادم کہ مزد صبر بیش از امتحان دہد

چون بندم آشیان دگر بار سپہر برق
دانم کہ چشم روشنی آشیان دہد

آزاہمان سبکیہ آن تر کنم قیاس
گر گل بود زبانہ و برگ خزان دہد

نازم کسند چو شیخ گرامی ترم ولے
چون کس بخورد غمی ہمین اندرشان دہد

ساز و زر عود گشتی من چرخ و من بخویش سنجم ز نالهٔ که متاع گران دهد
شبهای تار نالم و دانم همین خوش است گردون دمیکه گوش بآه و فغان دهد
وان خود برین سرست که هم بر صدای من تیر جگر شگاف گشاد از کمان دهد
داغم ز سوز غم که خجل دارم ز خلق بوئی که تن ز سوختن استخوان دهد
یارب زبان مباد که جنبد بنام من آنرا که روزگار دلی شادمان دهد
مرگم ز بس کشیده در آغوش خویشتن از جوش دل فشار دگر هر زمان دهد
چون خون گرفته طلبد مهلت از اجل آن را قسم بجان من ناتوان دهد
ناسازی غم این که نخواهم ببزم راز سازی که بانگ زمزمهٔ الامان دهد
دیوانگی نگر که درآویخته‌ام بچرخ اندیشه این ستیزه کرا در گمان دهد
تا در سرم هوای که باشد که آن هوا کاه مرا مجادله با کهکشان دهد
راه سخن کشودم اگر خود نشد که بخت راهم ببزم بانوی گیتی ستان دهد
آن داوری که عهد وی از بس خجستگی یاد از زمان سنجر و نوشیروان دهد
آن دیده ور که بر نمط بزم می‌کشی جامش خبر ز گردش هفت آسمان دهد
روشندلی که روشنی از آن گشت آفتاب کافاق را شناسی از دور عیان دهد
فرخ دمیکه عیسی از آن زیست جاودان کش فرخی بزندگی جاودان دهد
وکشوریا که کاتب قسمت ز دفترش توقیع خسروی بجهان خسروان دهد
اندیشه گر بفرض سپهر در منظرش افلاک را ز دوده پستی نشان دهد

فطرت که از برای نمودار هر کمال | آرد مثال و رابطهٔ درمیان دهد
تا بهر کاخ جاه وی آورد نردبان | زان لمحه لمحه بعد که دورِ زمان دهد
زد نقش سطح خاک که گر گو تهی کند | این خشت زیر پایهٔ آن نردبان دهد
از بسکه قرب عتبهٔ مشکوی خسروی | فرجام نازش شرف دودمان دهد
نوشابه پوی پوی زرهی تا بدان حریم | آید که تن بسهمی پاسبان دهد
قسط شهان دیگر ازین در رسد مدام | دولت عطیه بسکه بدین خاندان دهد
بر سنگ شکل خاتم جسم گرد آشکار | بلقیس بسکه بوسه بر آن آستان دهد
لطفش بسنگلاخ وادی حرمان خلاف رسم | قند از نی حصیر و گل از خیزران دهد
قهرش ببوستان تمنا بشرط حلم | اردی بهشت را نفس مهرگان دهد
فرمان او ز بسکه نهد رسم یکدلی | در گله گرگ رونق کار شبان دهد
پیش سگش ز بسکه زند دم ز آشتی | دم لابه ریزش تن شیر ژیان دهد
نامش ز خویشتن بسر نامه گل زند | مدحش در انجمن به تن خامه جان دهد
صحن فلک برونق بزمش قسم خورد | بال ملک بتوسن عزمش عنان دهد
از کلک خال مشک بروی ورق نهد | از تیغ رنگ لعل بسنگ فسان دهد
در عدل خط بشهرت نوشیروان کشد | در بزم نان بدودهٔ چنگیزخان دهد
با بذل او سحاب چه و آفتاب کیست | کاین دم زند ز قلزم و آن عرض کان دهد
انا ملش که چون بسخن درفشان شود | از رشک مالش کف گوهرفشان دهد

هر روز بسکه خاک نشینانِ شهر را / گنجینهاے لعل و گهر رایگان دهد
ساقی چنان که بازنگیرد ز نرگس قدح / ور بستد این قدح می چون ارغوان دهد
نشگفت گر بمیکده ها پیرِ میفروش / ارزان بخرد پیاله و راوق گران دهد
از شهرِ شه نشین چه سرایم که جوشِ گل / رشکِ شفق به کنگر آن شارسان دهد
معموره که آب و هوایش ز خرمی / در عهدِ گل ثمر بکف باغبان دهد
گر خود ز رود نیل بود آبروے مصر / در سرمه چشم روشنی صفهان دهد
لندن نگر که سرمه ز خاکش برند خلق / چندانکه خاک رهگذر آبِ روان دهد
لبِ بستم از خطاب زمین بوس بعد مدح / مشکل که سازِ عجز نوائی چنان دهد
گویم دعا ولی نه بدانسان که گفته اند / تا این بود سپهر بممدوح آن دهد
آن خواهم از خدای توانا که روزگار / از من پذیرد انچه مرا بر زبان دهد
آن باد کاین شهنشه فرخ تبار را / از شرق تا بغرب کران تا کران دهد
آن باد و بود نیست که گفتارِ من مرا / سیمای عز و جاه بدین آستان دهد
آن باد و زود باد که کلکِ دبیرِ خاص / آوازهٔ نوازشِ من در جهان دهد
آن باد و در خورست که فرماندهی کنم / بر یک دو ده که گنگ هندوستان دهد
آن باد و خوش بود که شهنشاه بحر و بر / انجام خواهشِ اسدالله خان دهد

چون دهر غالبم بسخن نام کرده است
غالب که نام من ز حقیقت نشان دهد

قطعه

ای که شایستهٔ آنی که ترا — جم و فغفور و سکندر گویم
چون نداری سر شاهی ناچار — حاکم و والی و داور گویم
گفته ام مدح تو زین پیش و کنون — خواهم از گفته نکوتر گویم
باید امسال که چون پار و پرار — سخن غیر مکرر گویم
جلوهٔ روی دل افروز ترا — مهر یا ماه منور گویم
لمعهٔ قهر جهان سوز ترا — برق یا شعلهٔ آذر گویم
لیک غم سخت گرفت ست مرا — غم نگویم دم اژدر گویم
زان نیارم که باندازهٔ شوق — مدح نواب گورنر گویم
جای آنست که چون غمزدگان — غم دل پیش تو یکسر گویم
گه ز بی مهری گردون نالم — گه ز ناسازی اختر گویم
چون تو دانی که چه حالست مرا — از ادب نیست که دیگر گویم

گویم این سال مبارک بادت
وین دو صد سال برابر گویم

اعلان آنکه

حق طبع و شرح و ترجمه اردو و انگریزی این کتاب حسب قوانین سرکاری باختیار مؤلف است کس را نباید که بدون اجازت مؤلف از و طبع جزو یا کل این کتاب کند و یا بشرح و ترجمه اش پردازد که مبادا بامید سود در زیان افتد

دیگر اعلام آنکه

کسی که خواهان این کتاب باشد از نزد جناب مولوی محمد محی الدین صاحب مدرس اول گورنمنت های اسکول اله آباد هر قدر که خواهد طلب نماید

Date	No.	Date	No.